

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

В. Л. ОМЕЛЯНЕНКО
С. Г. МЕЛЬНИЧУК
С. В. ОМЕЛЬЯНЕНКО

ПЕДАГОГІКА

(ДИДАКТИКА)

Допущено Міністерством освіти України
як навчальний посібник для студентів
педагогічних навчальних закладів

Кіровоград – 2011

ББК 74.00

Педагогіка (дидактика): Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів / В. Л. Омеляненко, С. Г. Мельничук, С. В. Омеляненко. – Кіровоград. – 2011. – 100 с.

У навчальному посібнику розглядаються основні теми теорії навчання, визначені завдання для самостійної роботи студентів і самоконтролю за рівнем засвоєння навчального матеріалу. Приділена певна увага опорним схемам, які допоможуть більш ґрунтовно засвоїти навчальний матеріал.

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України В.Г. Бутенко;
доктор педагогічних наук, професор Р.М. Макаров

ISBN 5 – 7763 – 8477 – X

Віддруковано в РВВ КДПУ ім. В. Винниченка

© 2011 В. Л. Омеляненко,
С. Г. Мельничук,
С. В. Омеляненко

ПЕРЕДМОВА

Провідний сенс життя окремої людини і людської спільноти полягає, передусім, у продовженні роду людського. Тому в центрі уваги діяльності людини і суспільства в цілому має бути людина – її продукування у фізичному і духовному баченні. Немає більш важливої функції у діяльності кожної людини незалежно від національності, віросповідання, професійної діяльності, аніж виховання в широкому розумінні цього слова. А отже кожен громадянин має володіти відповідними знаннями в царині виховання. Це має бути обов'язковим освітнім мінімумом для усіх членів суспільства.

Кожна держава створює соціальні інститути, які мають професійно займатися питаннями виховання підростаючого покоління: дошкільні виховні заклади, загальноосвітні школи, професійні навчально-виховні заклади. У системі соціальних інститутів забезпечується підготовка професійних фахівців у сфері освіти і виховання – педагогів. Найперша роль у виконанні цього завдання відводиться педагогічним навчальним закладам.

Пропонований навчальний посібник і передбачає надати допомогу студентам педагогічних навчальних закладів в оволодінні науковими основами навчання і виховання.

Професійні педагоги мають виступати уповноваженими суспільства, держави, які не лише здійснюють свої основні функції, але й мають бути організаторами й ініціаторами педагогічної просвіти усіх, кому належить так чи інакше займатися вихованням і освітою в різних сферах життєдіяльності людей.

У навчальному посібнику розглядаються основні теми теорії освіти, навчання і виховання, визначені завдання для самостійної роботи студентів, самоконтролю за рівнем засвоєння навчального матеріалу. Поряд з цим у посібнику приділена певна увага опорним схемам та опорним сигналам, які допоможуть більш ґрунтовно засвоїти навчальний матеріал.

Навчальний посібник рекомендований викладачам і студентам педагогічних навчальних закладів, усім, хто цікавиться загальними проблемами виховання.

ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА)

1. ДИДАКТИКА, ЇЇ КАТЕГОРІЇ

Сутність і завдання дидактики

Дидактика – (від гр. didasco – навчаю) – це галузь педагогіки про навчання і освіту людини. Перші паростки дидактики з'явилися в надрах народної педагогіки. Адже діяльність людей тісно пов'язана з пізнанням навколишнього світу, оволодінням попередніми надбаннями старших поколінь. Люди розуміли, що без розумового розвитку і вивчення досвіду своїх попередників рух вперед у соціальному розвитку неможливий. Тому у свідомості людей завжди нуртувало прагнення до знань: «Вік живи – вік учись», «Знання робить життя красним», «Хто знання має, той мур ламає», «Якби людина знала, що не знає, то б і мала, що не має», «Умій дитину народити, умій і навчити».

З розвитком шкільництва дидактика, як галузь педагогіки, збагачується не лише народною мудрістю, але й набирає наукового сенсу. В ній визначаються певні закономірності, принципи, набувають наукового обґрунтування методи та форми навчання. Тому в 16-17 століттях у братських школах України, Білорусії, країнах східної Європи досить чітко проглядаються наукові надбання в царині теорії навчання.

Чеський педагог Я.А.Коменський у 1657 році завершив ґрунтовну працю «Велика дидактика», в якій вперше здійснив наукове обґрунтування попередніх надбань народної педагогіки, учителів-практиків в галузі навчання. Це дало поштовх для подальших досліджень вчених педагогів і вчителів в галузі навчання і освіти.

Подальші успіхи у розвитку теорії навчання пов'язані з іменами відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, громадських діячів: Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо, Й.-Г.Песталоцці, Ф.-А.-В.Дістервега, К.Д.Ушинського, М.Ф.Бунакова, Т.Г.Лубенця, В.П.Вахтерова, Т.Г.Шевченка, Х.Абовяна, Христо Ботева, М.О.Данилова, Б.П.Єсіпова, С.Х.Чавдарова, Л.В.Занкова, М.М.Скаткіна, В.Окоця, В.О.Онищука, А.М.Алексюка, Ю.К.Бабанського, В.О.Сухомлинського, Ш.О.Амонашвілі, І.Я.Лернера, В.Ф.Шаталова, М.І.Махмутова, Г.І.Щукіної та ін.

В останні десятиліття проводяться ґрунтовні дослідження дидактичних процесів стосовно до потреб суспільно-економічного розвитку.

Об'єктом наукового дослідження дидактики є педагогічні явища і факти навчального процесу в його конкретно-історичному розвитку. Предметом дидактики є створення і функціонування систем реальних взаємостосунків учителя й учнів у навчальному процесі.

Дидактика має відповідати на питання: чому навчати і як навчати, як забезпечити інтелектуальний розвиток вихованців і озброїти їх методами самостійної пізнавальної діяльності.

В цілому дидактика зосереджує свою увагу на дослідженні і розробці таких проблем: визначає педагогічні основи змісту освіти на даному етапі розвитку школи; досліджує сутність, закономірності, принципи та правила навчання; аналізує та обґрунтовує шляхи, які мають забезпечити інтелектуальний розвиток школяра; займається пошуками ефективних засобів і методів взаємообумовленої діяльності учителя й учнів (процес учіння і навчання); розробляє шляхи інтенсифікації навчального процесу; досліджує і розробляє ефективні форми організації навчально-виховного процесу в навчально-виховних установах.

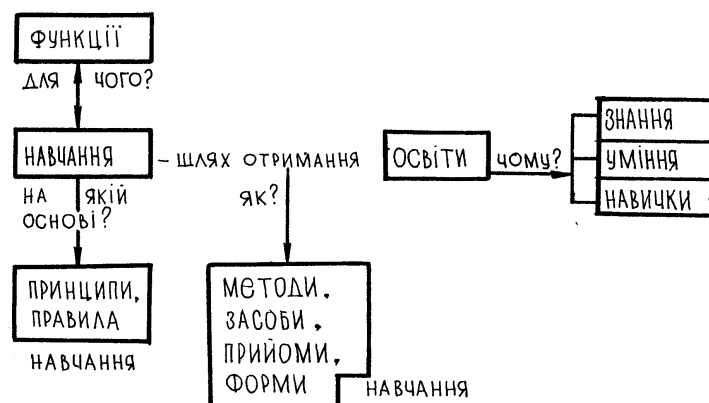
Категорії дидактики

Категорія (від гр. kategoria – ствердження; основна й загальна ознака) – загальне поняття, що відображає найбільш суттєві властивості і відношення предметів, явищ об’єктивного світу; розряд, група предметів, явищ, які об’єднані спільністю певних ознак.

У дидактиці варто виділити такі категорії, які об’єднані ознакою, що має відношення до освіти та навчання: навчання, освіта, знання, вміння, навички, методи, прийоми, засоби навчання, форми навчання, принципи і правила навчання, функції навчання.

Усі категорії дидактики знаходяться між собою в діалектичному взаємозв’язку і взаємообумовленості, які ми відобразили у схемі № 11.

схема № 11

Зв'язок дидактики з іншими науками

Дидактика тісно пов'язана з іншими науками. Найперше з філософією, яка є методологічною основою дидактики, оскільки розробляє наукові засади пізнання оточуючої дійсності.

Дидактика в своїй теоретичній основі і практиці ґрунтується на дослідженнях загальної, дитячої і педагогічної психології. Адже ці науки займаються пізнанням особливостей психічного розвитку дітей різних вікових груп, обґрунтовують психологічні закономірності пізнання: відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, воля, емоції, формування мотивів навчання, здібностей і потреб особистості.

Важливою передумовою успішності й ефективності навчального процесу є знання і врахування особливостей фізіологічного розвитку дітей певного віку та шкільної гігієни.

Дидактика є науковою основою розвитку часткових методик. Матеріал і надбання часткових методик в свою чергу становить значний інтерес для дидактики.

Кібернетика допомагає розробляти теорію управління педагогічним процесом взагалі і особливостями організації навчального процесу зокрема.

Актуальні завдання дидактики

В Державній національній програмі «Освіта» визначені перспективні завдання розвитку змісту освіти, особливостей удосконалення навчання школярів, професійної підготовки молоді стосовно перспектив становлення національної школи України. Зокрема в Програмі виокремлені стратегічні завдання реформування освіти в Україні: відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення й трансляції культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків; виведення освіти в Україні на рівень освіти розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад.

Звідси перед дидактикою постають нові завдання. Зокрема:

–розробка змісту загальної і професійної освіти різних навчально-виховних закладів з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку України;

–забезпечення наукових передумов організації навчального процесу в навчальних закладах нового типу: гімназіях, ліцеях, колегіумах;

–дослідження особливостей навчання обдарованих дітей;

- обґрунтування наукових засад дальшого розвитку і підвищення пізнавальної самостійності та активності учнів у навчальному процесі;
- поглиблення досліджень, спрямованих на інтенсифікацію навчального процесу;
- обґрунтування шляхів інтеграції навчальних дисциплін;
- дослідження питань оптимізації навчального процесу на основі комп'ютеризації, використання технічних засобів навчання;
- побудова змісту і процесу навчання на основі гуманізації;
- побудова змісту освіти на основі національної культури (мови, історії, літератури та ін.);
- пошуки нових ефективних форм організації навчання на засадах демократизму і гуманізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К.: Райдуга, 1994.
2. Дидактика современной школы / Под ред. В.А.Онищука. – К.: Рад.школа, 1987.
3. Оконь В. Введение в общую дидактику. – М.: Высшая школа, 1990.
4. Педагогіка / За ред. А.М.Алексюка. – К.: Вища школа, 1985.
5. Педагогіка / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Вища школа, 1986.
6. Педагогіка / Под ред. Ю.К.Бабанського. – М.: Просвещение, 1988.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Познайомтесь з Державною національною програмою «Освіта» і випишіть положення про стратегічні завдання реформування освіти в Україні та пріоритетні напрямки цього процесу.
2. Якщо ви вивчали історію педагогіки, складіть таблицю: назвіть відомих педагогів-вчених і проти кожного прізвища вкажіть, що нового вніс кожен з них у розвиток дидактики.

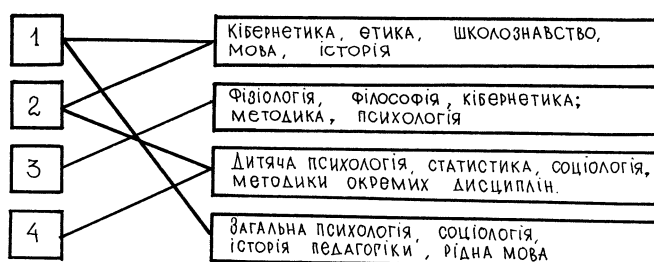
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що називається дидактикою? Із пропонованих відповідей оберіть правильну, пояснивши помилковість інших.
 1. Дидактика вивчає методи навчання конкретних дисциплін.
 2. Дидактика – це наука, що досліджує особливості діяльності вчителя.
 3. Предметом дидактики є методи навчання дітей.
 4. Дидактика – це галузь педагогіки, яка розробляє закономірності, принципи, форми і методи навчання та освіти.

2. Вкажіть, у яку групу включені основні категорії дидактики.

1. Освіта, знання, клас, підручник, комп'ютери, учитель, шкільні програми.
2. Навчання, освіта, методи, принципи, форми, засоби навчання, вміння, навички.
3. Принципи, засоби навчання, учні, урок, зошити, письмове приладдя, режим роботи, вміння, здібності.

3. З якими науками зв'язана дидактика? Вкажіть цифру, до якої сходяться лінії від обраних вами груп. Поясніть сутність зв'язку.

2. ПРОЦЕС НАВЧАННЯ

Сутність навчання, його методологічна основа

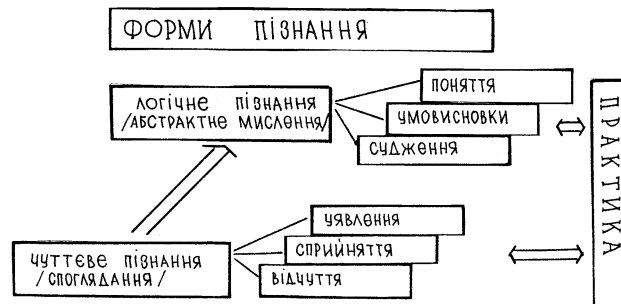
У практичній діяльності вчителів дещо спрощено підходять до розуміння суті навчання, зводять його до «передачі» знань від вчителя до учнів, «подачі» навчального матеріалу. У цьому випадку виходять з хибного постулату: голова учня являє собою посудину, яку треба наповнити знаннями. Насправді ж знань передати не можна, як це роблять з певними речами. «Подавати» знання теж безперспективна дія.

Навчання – складний і багатогранний процес взаємодії вчителя і учнів, в результаті чого мають розв'язуватись такі завдання: учні оволодівають знаннями, вміннями і навичками, методами самостійної пізнавальної діяльності, забезпечується їх інтелектуальний розвиток, формується науковий світогляд. У цьому процесі варто чітко вирізняти провідні функції учителя й учня. Учитель передусім виконує спонукально-організуючу функцію (научіння), а учень – функцію діяльної особистості по оволодінню знаннями, уміннями і навичками (учіння).

Навчання, як специфічна форма пізнання об'єктивної дійсності, попереднього досвіду поколінь, спирається на загальні закони пізнання: від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики. Не варто думати, що зазначені компоненти процесу пізнання відокремлені один від одного, протікають лінійно. Вони взаємозв'язані і взаємообумовлені. До

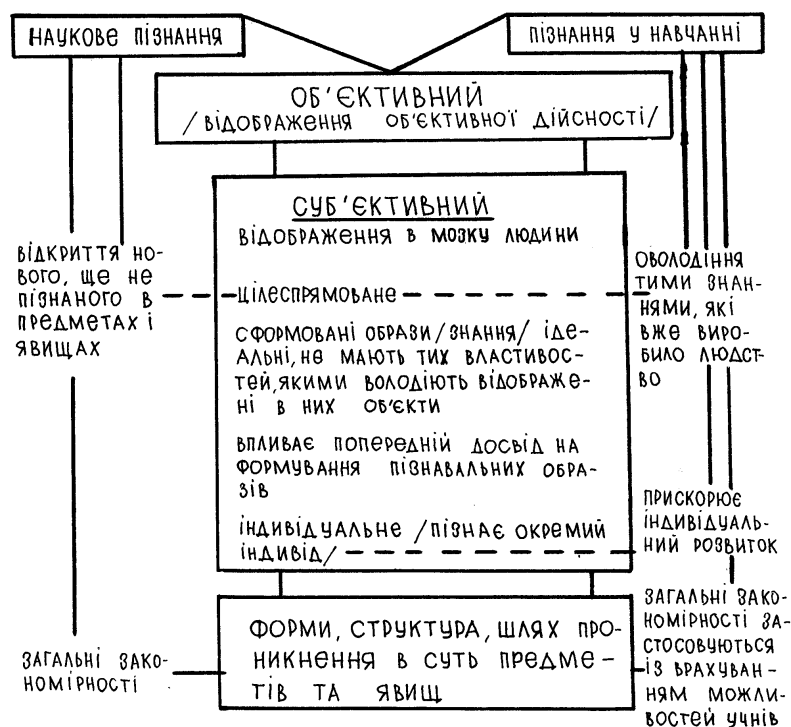
споглядання людину спонукають потреби практичної діяльності. В той же час практика – це критерій істинності чуттєвого та раціонального у процесі пізнання. (Див. схему №12).

схема №12

У процесі організації шкільного навчання необхідно розуміти цю закономірність і моделювати певні форми навчання з урахуванням її особливостей, усвідомлюючи спільне та відмінне в науковому пізнанні та пізнанні в процесі навчання, що ми подаємо у схемі №13.

схема №13

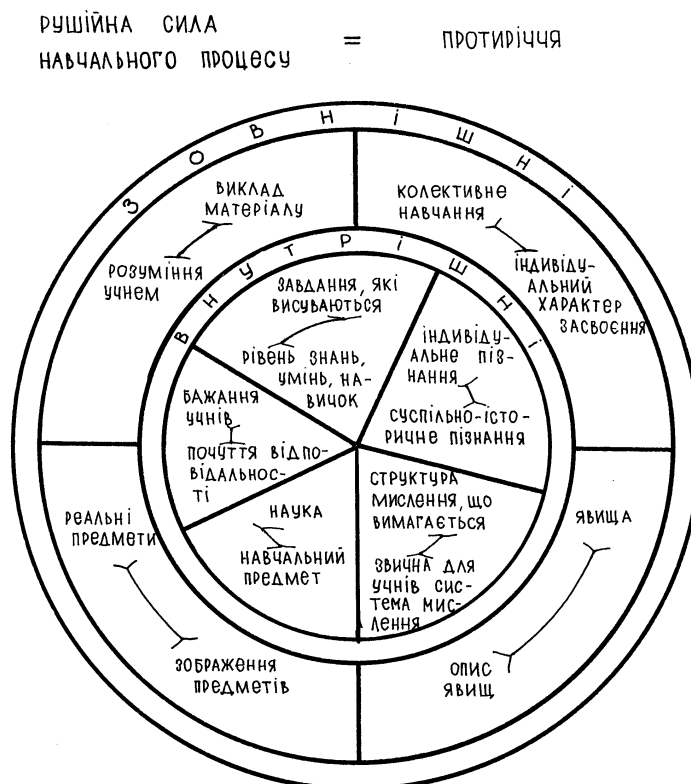

Рушійна сила навчального процесу

Усім явищам і процесам властиві певні діалектичні суперечності. Вони є джерелом їх розвитку, своєрідним внутрішнім рушієм. Оскільки навчання є

багатогранним і багатоаспектним процесом, то розуміння протиріч, пізнання внутрішніх рушійних сил пізнання є особливо актуальним завданням. Для процесу навчання характерна наявність багатьох протиріч – зовнішніх і внутрішніх, суб'єктивних і об'єктивних, істотних та неістотних. (Див. схему №14).

схема N 14

Найбільшої уваги до себе вимагають внутрішні протиріччя. Вони і збуджують внутрішні психічні сили, які виступають рушієм навчальної діяльності школярів. Ведучою рушійною силою процесу навчання є результат протиріч між пізнавальними і практичними завданнями з одного боку та наявним рівнем знань, умінь та навичок з іншого боку.

Рушійна сила – це певне психологічне відчуття утруднень у розв’язанні поставлених завдань. Вона проявляється у підвищенні розумової активності (чому? як?) і спрямована на конкретні дії: оволодіння необхідною сумою знань, умінь та навичок, аби розв’язати поставлене завдання. Таким чином в результаті дії механізму рушійної сили створюються оптимальні умови для інтелектуального розвитку особистості, оволодіння нею методами пізнавальної діяльності, формування пізнавальних мотивів навчання, а отже забезпечення міцності знань.

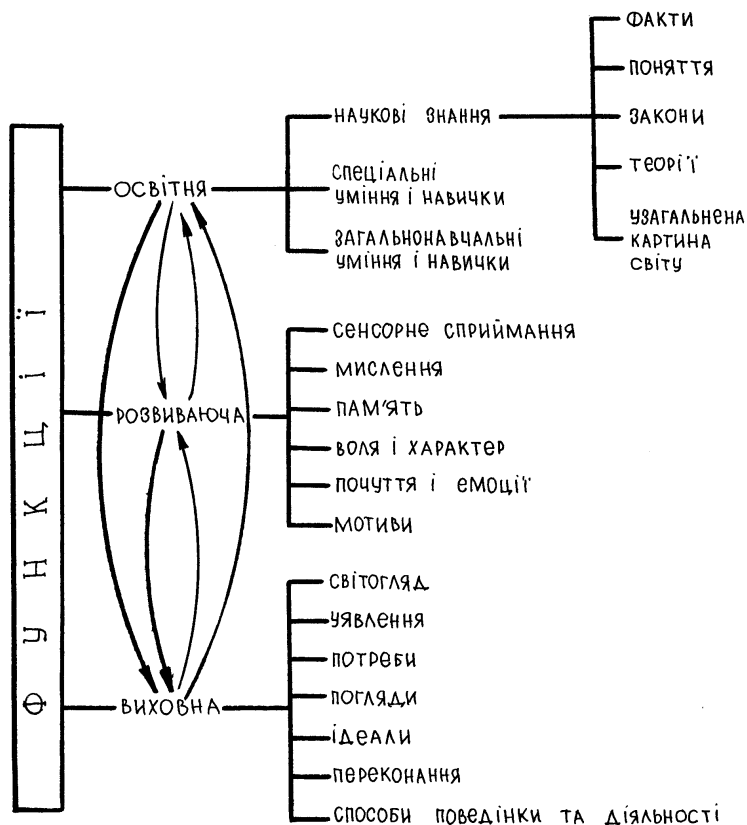
Дія рушійної сили – це обов’язковий чинник процесу пізнання. Але у переважній більшості механізм дії рушійної сили непомітний, носить внутрішній характер і не завжди сприймається учнями. Тому учитель має

глибоко усвідомлювати сутність рушійної сили, механізм її дії і стосовно конкретної навчальної теми створювати ситуації, аби включати механізм дії рушійної сили.

Функції навчання

Навчання – це процес, яким охоплена кожна людина, впродовж всього життя. Важливо чітко вирізнити провідні функції навчання: освітню, розвиваючу, виховну. Названі функції реалізуються не відокремлено, а в тісній взаємодії. Особистість у процесі навчання, пізнання оточуючої дійсності оволодіває певною сумою знань, умінь та навичок, що сприяє піднесенню освіченості. Одночасно з цим включення людини у навчальний процес – важлива передумова інтелектуального, психічного і соціального розвитку особистості. Адже лише самостійна діяльність – запорука розвитку. Процес навчання – велика школа виховання кожного школяра. Це здійснюється як безпосередньо через організацію навчального процесу, так і через зміст навчального матеріалу. До того ж на процес виховання впливає особистість вчителя. Структура функцій навчального процесу подано у схемі №15.

схема №15

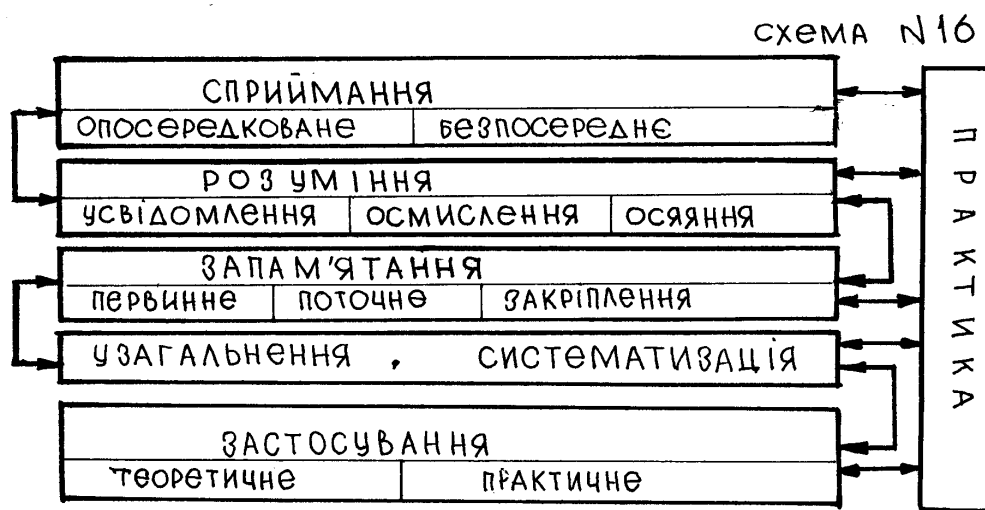
Логіка навчального процесу

Процес навчання, оскільки він безпосередньо ґрунтується на розумовій діяльності, має спиратися на певні закони мислення. На цьому і побудована логіка навчального процесу.

Логіка навчального процесу – це оптимально-ефективний шлях мислительної діяльності учня від попереднього рівня знань, умінь, навичок та розвитку до прогнозованого рівня знань, умінь, навичок та розвитку. Логіка навчального процесу включає такі компоненти: 1) розуміння та усвідомлення пізнавальних завдань; 2) оволодіння знаннями; 3) формування вмінь і навичок; 4) застосування знань; 5) аналіз і оцінка навчальної діяльності. Попередній рівень знань, умінь, навичок та розвитку особистості зумовлюється рівнем навченості і розвитку особистості на певний час. Прогнозований (потрібний) рівень визначається навчальними програмами стосовно конкретної теми, розділу і навчальної дисципліни в цілому.

Структура процесу учіння

Учіння має структуру, яка зумовлена закономірностями пізнання і логікою навчального процесу. Основні етапи процесу учіння подаємо у схемі №16.

Усі компоненти процесу учіння не можна розглядати як лінійну систему. Тут чітко проглядається діалектичний взаємозв'язок між усіма структурними елементами такої системи. Тому моделювання процесу навчання на будь-якому рівні має спиратися на особливості такої структури.

Сприймання є початковою ланкою процесу учіння. Людина може сприймати явища і процеси оточуючої дійсності безпосередньо за допомогою

органів відчуттів чи інформацію про них у вигляді вербальної дії учителя або друкованого тексту, комп'ютерного відтворення. Щоб процес був ефективним, необхідно, виходячи з логіки навчального процесу, забезпечити розуміння учнями необхідності тих чи інших знань. Тому уже на цьому етапі певну роль відіграє практика, виступаючи своєрідним поштовхом в організації процесу пізнання. Важливе місце тут посідає мотивація пізнавальної діяльності.

Наступний етап – розуміння. Це, щонайперше, проникнення у сутність явищ і процесів, встановлення зв'язків між частинами цілого, між фактами і процесами, з'ясування причин, що викликають те чи інше явище. На цьому етапі формується свідомість учнів, розвиваються їх інтелектуальні можливості та інтереси. З іншої сторони розуміння – важлива сходинка до успішності запам'ятання. Тому не варто упереджувати запам'ятання процесу осмислення і усвідомлення. По-перше, це становить значний психологічний бар'єр перед запам'ятанням, а, по-друге, веде до догматизму у навчальній діяльності. Учні необхідно спонукати запам'ятовувати не весь обсяг інформації, а найбільш суттєве, те, що становить основу оволодіння новим навчальним матеріалом і необхідне для формування наукового світогляду та конкретної практичної діяльності. Такий підхід зумовлений в першу чергу тим, що процес оволодіння знаннями, вміннями та навичками відбувається у формі спіралі, в якій попередньо набуті знання, вміння та навички є основою, своєрідною сходинкою для поступального руху вперед у пізнавальній діяльності стосовно теми, розділу, навчальної дисципліни в цілому.

Завершується окремий етап учіння узагальненням і систематизацією. Узагальнення передбачає уявне виділення певних властивостей, що належать деякому класу предметів, перехід від окремого до загального.

Систематизація – мислительна діяльність, в процесі якої знання про виучувані об'єкти організуються в певну систему на основі обраного принципу. Та це можливо лише на основі достатньої розумової праці на попередніх етапах навчальної діяльності. Тут суттєво сформулювати закони, правила, виділити закономірності, бачити їх взаємозв'язок з більш загальними явищами в логічній структурі навчальної дисципліни.

На всіх етапах процесу учіння практика є своєрідним психічним і логічним камертоном пізнавальної діяльності. Одночасно застосування знань, умінь і навичок виступає завершальним етапом певного циклу учіння стосовно конкретної теми. Якщо учень не бачить виходу знань у практику, то це породжує абсурдність учіння, гальмує пізнавальну діяльність.

Типи навчання

В ході суспільно-економічного розвитку склалися певні типи навчання. Тип навчання – це спосіб і особливості організації мислительної діяльності

людини. Визначення певного типу навчання здійснюється на основі аналізу певних структурних елементів: 1) характер навчальної діяльності вчителя; 2) особливості заучування знань учнями; 3) репродуктивна діяльність учнів; 4) специфіка застосування знань на практиці.

В історії розвитку шкільництва сформувалися такі типи навчання: догматичне, пояснювальне-ілюстративне, проблемне.

Догматичне навчання характеризується такими особливостями: учитель повідомляє учням певну суму знань в готовому вигляді без пояснення; учні засвоюють знання без усвідомлення і розуміння і майже дослівно відтворюють завчене; від учнів не вимагають застосування знання на практиці.

Цей тип навчання сприяв до деякої міри розвитку механічної пам'яті, але не створював умов для розвитку інтелектуальних потенціальних можливостей особистості і в той же час не забезпечував підготовку людини до практичної діяльності на основі отриманих знань.

Пояснювальне – ілюстративний тип зумовлений більш високим рівнем суспільно-виробничих відносин. Він характеризується такими особливостями: учитель повідомляє учням певну суму знань, пояснює сутність явищ, процесів, законів, правил та ін. з використанням ілюстративного матеріалу; учні мають свідомо засвоїти пропоновану порцію знань і відтворити на рівні глибокого розуміння; застосування знань на практиці в різноманітних видах. Цей тип навчання сповідує репродуктивну (відтворюючу) діяльність.

Пояснювальне-ілюстративний тип навчання впродовж двох століть став переважаючим на всіх рівнях навчальної діяльності. Він, до певної міри, сприяв раціональному підходу до оволодіння значною сумою усталених знань, розвитку логічного мислення та оперативної пам'яті. Проте в цілому цей тип навчання стояв на заваді включення учнів в активну самостійну пізнавальну діяльність і розвиток інтелектуальних можливостей кожної особистості, оволодіння методами самостійної пізнавальної діяльності.

Розвиток суспільства в умовах інформаційного вибуху, науково-технічного прогресу, необхідність виокремлювати і збагачувати найбільшу цінність, що має забезпечувати успіх поступального руху вперед, інтелект, поставив завдання віднайти такий тип навчання, який якнайповніше сприяв би розв'язанню цього кардинального завдання. В результаті тривалих пошуків сформувався проблемний тип навчання.

Проблемне навчання характеризується певними особливостями: учитель створює певну пізнавальну задачу, допомагає учням виділити і прийняти її, організовує вихованців на її розв'язання; учні самостійно оволодівають певною сумою знань, умінь, які є передумовою успішної пізнавальної діяльності; учитель пропонує широкий спектр використання набутих знань на практиці.

Включення учнів у систему проблемного навчання сприяє створенню оптимальних умов для інтелектуального розвитку школярів, оволодінню ними інструментами (методами) навчальної діяльності, формуванню пізнавальних мотивів навчання, соціально-психологічної підготовки особистості до практичної діяльності.

В основі проблемного навчання лежить ряд об'єктивних обґрунтувань.

1.Соціологічне. Особливості соціально-економічного розвитку вимагають формування інтелектуального багатства кожної особистості зокрема і людської спільноти в цілому.

2.Гносеологічне. Цілеспрямоване пізнання здійснюється в ході активного пошуку, внаслідок дослідження пізнавального об'єкта у процесі перетворювальної діяльності.

3.Психологічне. Мислення реально здійснюється лише як розв'язання пізнавальної задачі. Психолог С.Л.Рубінштейн відзначав, що мислити людина починає тоді, коли в неї виникає потреба щось зрозуміти, а розв'язання задачі є природним завершенням мислительного процесу.

4.Діалектичне. Оскільки навчання є процесом, то воно має рушійну силу як результат протиріч між пізнавальними та практичними завданнями з одного боку та наявним рівнем знань, умінь і навичок – з другого.

Проблемне навчання як процес включає в себе ряд компонентів:

1.Виявлення протиріч, усвідомлення їх як певних утруднень – створення проблемної ситуації.

2.Осмислення проблемної задачі і прийняття її учнями, усвідомлення установки.

3.Аналіз умов пізнавальної задачі, встановлення залежності між її компонентами.

4.Членування основної проблемної задачі на мікрозадачі, визначення плану (програми) розв'язання.

5.Висунення й усвідомлення гіпотези.

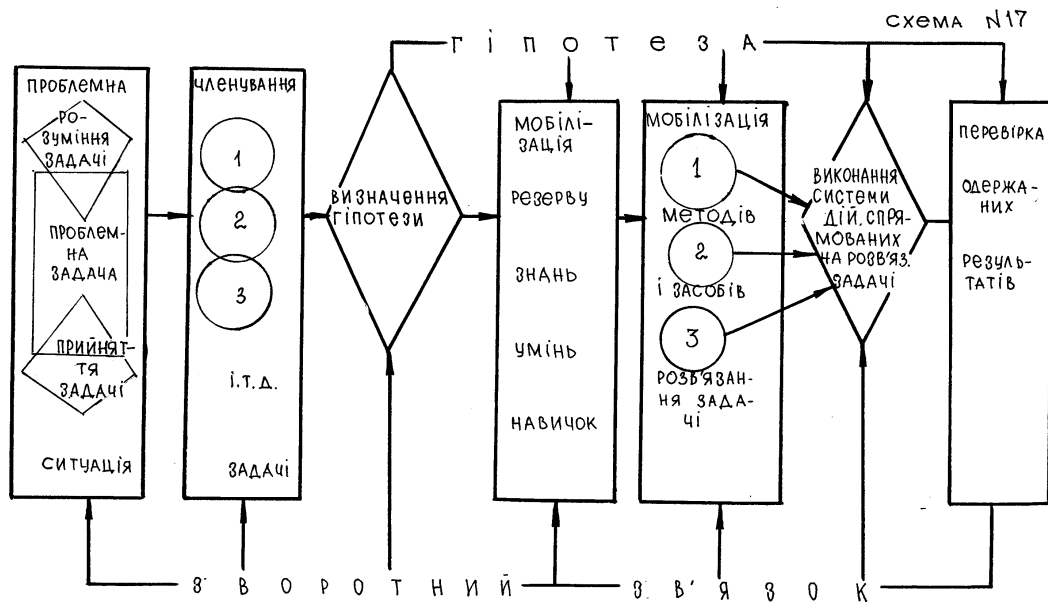
6.Мобілізація резерву знань, умінь і навичок відповідно до умови задачі й визначення гіпотези.

7.Добір методів і засобів розв'язання задачі.

8.Виконання системи дій і операцій, що сприяють розв'язанню задачі.

9.Перевірка одержаних результатів на практиці, співставлення з гіпотезою, встановлення логічного зв'язку між тепер і раніше набутими знаннями.

Структуру процесу проблемного навчання пропонуємо у схемі №17.

Проблемна ситуація виникає тоді, коли перед учнями (при скерованій дії вчителя) постають пізнавальні чи практичні завдання і вони відчують, що рівень їхніх знань, умінь і навичок недостатній для успішного розв'язання цих завдань. Це спричиняє відчуття певних психологічних утруднень. Розумно організована проблемна ситуація – головний чинник, імпульс до активної розумової діяльності учнів.

Важливим етапом є аналіз проблемної ситуації і виділення однієї або кількох пізнавальних задач, розуміння їх суті, а вже на цій основі має здійснюватись прийняття задачі.

Задача – це будь-яке незрозуміле питання, на яке треба шукати відповідь. З погляду процесу пізнання задачі можуть бути двох видів – проблемні (пізнавальні) і навчальні. Проблемною є така задача, для розв'язання якої необхідно оволодіти новою сумою знань. Навчальна задача вимагає лише використання раніше набутих знань.

Таким чином, проблемне навчання є вищим ступенем (порівняно з пояснювально-ілюстративним) організації пізнавальної діяльності. Він зумовлений вимогами суспільно-економічного поступу, сприяє інтелектуальному розвитку кожної особистості. Проте не варто відкидати і пояснювально-ілюстративний тип навчання. Тут має діяти відчуття міри. В рамках пояснювально-ілюстративного навчання варто широко використовувати елементи проблемності з урахуванням конкретної навчальної дисципліни і виучуваної теми.

Модульне навчання

В останні роки в Україні під керівництвом А.В.Фурмана розробляється модульно-розвиваючий тип навчання. Він вбирає в себе надбання інших

типів, але передусім орієнтований на розвиток потенціальних інтелектуальних можливостей вихованців на засадах гуманізму і духовності. Модульне навчання спрямоване на інтенсифікацію навчально-виховного процесу за рахунок більш ефективного використання розумового потенціалу учнів.

Модуль (від лат. *modulus* – міра) – 1) назва важливого коефіцієнта чи величини; 2) частина будови, що служить одиницею вимірювання; 3) уніфікований функціональний вузол у вигляді пакета деталей (модуль в комп'ютерних системах, в космічному кораблі).

Модуль у педагогіці – це функціональний логічно обумовлений вузол навчально-виховного процесу, завершений блок дидактично адаптованої інформації.

Навчальний модуль – це цілісна функціональна одиниця, що оптимізує психо-соціальний розвиток учня і вчителя. Психолого-дидактичними засобами реалізації навчального модуля є педагогічно адаптована система понять у вигляді сукупності системи знань, духовних цінностей. Але це не є процес сприймання чогось готового. Головне – організувати учнів на самостійну пізнавальну діяльність; в результаті чого має відбутися суб'єктивне відкриття. Таким чином, як зазначає А.В.Фурман, – навчальний модуль – це змістовний модуль, сконструйований особливим чином. Він дістає процесуально-функціональне втілення у наперед спроектованій формі-модулі. Це особлива діалектична єдність змістовного модуля і форми-модуля. Змістовний модуль – це психо-дидактично адаптована система понять (навчальної теми, розділу), яка створює оптимальні умови для психічного і соціального розвитку особистості.

Для організації навчання за модульною системою необхідно створити у школі певні організаційно-дидактичні умови: унормувати щоденні навчальні навантаження через розклад уроків: замість 5-7 щоденних предметів залишити 2-3, що дає змогу заглибитися у вивчення нового навчального модуля на уроці та дома; створити умови для самостійної пізнавальної діяльності кожного учня, що якнайкраще сприяє розвитку інтелекту, формуванню мотивів навчання, пізнанню й оволодінню методами навчальної праці; розробити технологію діяльності вчителя щодо конструювання модулів та проектування організації навчання.

Модульно-розвиваюче навчання зумовлює по-іншому підходити до укладання навчальних програм, підготовки навчальних посібників з усіх дисциплін, перегляду звичних педагогічних технологій, організації навчання в межах окремого класу і школи в цілому. Все це А.В.Фурман називає «мистецтвом практичної реалізації цілісного модульно-розвивального процесу», пропонуючи технологію, яка відображена в таблиці №1.

Таблиця №1

Етапи модульно-розвивального процесу	Мистецька мета	Сценарна суть	Кульмінаційний зміст	Типовий хід навчальних подій як поступальне розгортання мистецького дійства
1	2	3	4	5
1. Установчо-мотиваційний	Психологічна установка щодо близької і далекої перспектив вивчення теми учнями, внутрішнє мотивування їхньої змістовно спроектованої навчально-розвивальної діяльності.	Конкретно-ситуативний розвиток комунікативних процесів, які забезпечують прийняття та усвідомлення учнями сутнісних компонентів проблемно-діалогічного поля.	Одна або кілька сюжетних ліній, що виявляють пізнавально-сміслові суперечності між досвідом учнів (уявлення, знання, норми) і новими ситуаціями, подіями, вчинками, фактами.	1. Експозиція, дієві особи і виконавці, ремарка. 2. Зав'язка через загострення пізнавально-емоційних сцен (конфлікти, суперечності, факти). 3. Розвиток пізнавально-інформаційних подій як зростання зацікавленості новою проблемною темою і психоемоційного напруження.
2. Змістово-пошуковий	Педагогічна підтримка неперервної пошукової пізнавальної активності і самостійності школярів, що характеризують внутрішній пошук універсальних залежностей (закони, категорії тощо).	Драматичне розгортання пізнавально-емоційних подій щодо творчого пошуку можливих способів (напрямів) виходу учнів з проблемно-діалогічного поля.	Розв'язання пізнавально-сміслових суперечностей відповідно до основних сюжетних ліній продуктивного пошуку, що приводить до локалізації пізнавальної проблемності і згасання навчальних подій	1. Пізнавально-емоційна кульмінація: або кульмінація «ЩО?» 2. Мобілізація всіх можливих психосоціальних засобів (матеріали, інструменти, мовлення, емоції тощо) пізнавального пошуку. 3. Формально-групова розв'язка пізнавально-емоційного конфлікту і відносне зменшення психічного напруження.
3. Конт-	Педагогічне	Особистісне	Внутрішнє	1. Змістово-особис-

рольно-смиловий	стимулюван-ня процесів первинного осмислення науково значущого фрагмента соціально-культурного досвіду і внутрішньої організації теоретичного знання.	осмислення шляхів (способів) розв'язання теоретичних проблем і зростання емоційно-вольової напруги щодо можливостей їх професійно-практичного застосування.	зняття пізнавально-смилового конфлікту та виявлення соціально-нормативних суперечнос-тей: володін-ня теоретич-ними знання-ми і потреба його практичного використання в суспільному житті.	тісна розв'язка пізнавально-емоційного конфлікту як розрядка психічного напруження. 2. Згасання власне пізнавальних подій, автоматизм навчальних дій в оперуванні універсальними теоретичними залежностями. 3. Нормативно-регуляційна зав'язка як уявлення про малоосмисленні широкі можливості практичного вико-ристання здобутого теоретичного знання.
4. Адап-тивно-перет-ворюваль-ний	Розкриття нормотворчої функції (призначення) теоретичного знання, тобто вироблення норм, формування умінь і навичок, адапта-ція теоретич-ного знання до соціальної практики.	Розвиток соціально-нормативної діяльності через активізацію регуляційно-вольової активності школярів, яка забезпечує освоєння соціальних норм (в тому числі й умінь).	Нормотвор-чий конфлікт як актуальна суперечність між можли-вими спосо-бами конс-труктивного застосування Наукового знання на практиці, що виявляється в багатоваріант-ності форм і засобів його соціально доцільної організації (проекти,	1. Регуляційно-нормативна куль-мінація, або куль-мінація «ЯК?» 2. Нормотворче згасання подій, зменшення психо-регуляційного напруження в ході відкриття алго-ритмів, інструкцій, програм, методик, технологій тощо. 3. Формально-групова розв'язка проблеми соціаль-но-практичної значущості науко-вого знання і зменшення психо-
			плани, техно-	регуляційного

<p>5. Системно-узагальнюючий</p>	<p>Педагогічне керуване формування цілісної системи особистісних знань і норм як конструктивних компонентів ментального досвіду учня з ціннісно-значущим відтінком.</p>	<p>Активізація емоційно-ціннісного потенціалу особистості в системі набутого ментального досвіду, що приводить до позитивних змін у світогляді школярів.</p>	<p>логії та ін.). Конфлікт особистісно осмисленого значення здобутих знань і норм для ментального досвіду учня і їх позитивне використання у розв'язанні власних проблем.</p>	<p>напруження щодо прагматичної дієвості засвоєних норм. 1. Змістово-особистісна розв'язка нормативно-регуляційного конфлікту, що чітко фіксує межі соціально-культурного значення наукової теорії. 2. Розвиток внутрішньої драми подій як переструктурування ментального досвіду учня засобами самоаналізу і рефлексії. 3. Вартісно-пристрасна зав'язка як самоусвідомлення причетності до соціально-культурного творення досвіду людства.</p>
<p>6.Контрольно-рефлексивний</p>	<p>Розвиток процесів творчої рефлексії, збагачення чуттєво-ціннісної сфери особистості і її моральне зростання.</p>	<p>Морально-етичне самовдосконалення особистості шляхом рефлексивного переструктурування особистісних знань, норм і цінностей.</p>	<p>Основний конфлікт морального саморозвитку: конфлікт між вимогами соціуму і потребами власного самовдосконалення як усвідомлена суперечність</p>	<p>1. Кульмінація ціннісно-етична як внутрішня напруга через потребу саморозвитку, тобто конфлікт «ДЛЯ ЧОГО?» і ширше – «У ЧОМУ СЕНС ЖИТТЯ?» 2. Згасання внутрішньої драми подій через етичне проживання і мо-</p>
			<p>між тим, яким</p>	<p>ральне прозріння</p>

7. Духовно-естетичний	Гармонізація і гуманізація взаємин особистості з довкіллям через межові чуттєві переживання, внутрішнє творення особистістю самої себе, а відтак духовно-естетичне збагачення її психічного світу.	Духовне самовдосконалення особистості як неподільна єдність у звеличеному і естетичному проживанні внутрішнього розвитку творчості, вірування і любові; перебування на стадії внутрішньої гармонії почуттів, розуму і волі.	ти є, можеш бути і маєш стати в суспільстві. Духовно-смысловий конфлікт між глибиною занурення у внутрішньо осягнений пласт соціально-культурного досвіду і нагальною потребою психоемоційного вивільнення, прагненням до духовної свободи, краси і гармонії.	щодо власної гуманності і людяності. 3. Відносна внутрішня розв'язка ціннісно-етичного конфлікту щодо значення здобутих знань і норм та особистісного зростання учня. 1. Змістовно-особистісна розв'язка осмислених морально-естетичних проблем через духовно-естетичні переживання і вчинки – продукти власної творчості. 2. Згасання подій міжсуб'єктної розвивальної взаємодії і, як наслідок, духовне збагачення особистості смислами, образами, переживаннями. 3. Пізнавально-світоглядна зав'язка на якісно вищому рівні самоосмислення, що дає змогу особистості внутрішньо збагнути в гармонії й нескінченності інші важливі пласти соціально-культурного досвіду.
-----------------------	--	---	--	--

Отже, модульно-розвиваючий тип навчання, ввібравши в себе кращі надбаня теорії і практики навчання, якнайкраще відповідає завданням

сучасної школи – забезпечити інтелектуальний розвиток особистості, сформувати її морально-духовні цінності.

Мотиви навчання

Мотив навчання (від фр. motif – рухаю) – внутрішня спонукальна сила, яка забезпечує рух особистості до пізнавальної діяльності, активізує розумову активність. В ролі мотивів можуть виступати потреби й інтереси, прагнення й емоції, установки й ідеали. З психологічної точки зору мотиви є внутрішніми рушіями навчальної діяльності. Від рівня сформованості мотивів багато в чому залежить успішність і результативність учіння.

Варто виділити кілька груп мотивів.

1. **Соціальні**, які мають широкий спектр свого прояву. Передусім це прагнення особистості через учіння утвердити свій соціальний статус – у суспільстві в цілому, у певному соціальному колективі (сім’ї, класу та ін.).

2. **Спонукальні**: пов’язані із впливом на свідомість школяра певних чинників: вимогами батьків, авторитету вчителів, колективу однолітків та ін.

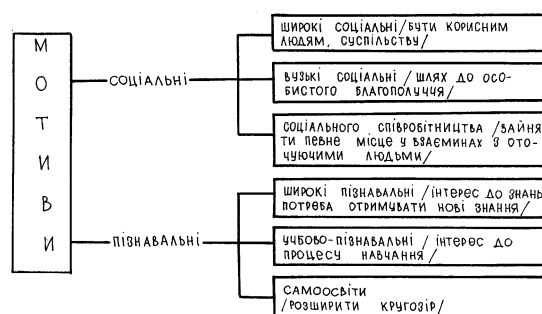
3. **Пізнавальні**: проявляються у пробудженні пізнавальних інтересів і реалізуються через одержання задоволення від самого процесу пізнання і його результатів. Пізнавальна діяльність людини є провідною сферою її життєдіяльності. Тому формування в учнів пізнавальних мотивів – провідний фактор успішності пізнавальної діяльності, оскільки через нього реалізується природна потреба людини.

4. **Професійно-ціннісні**: відображають прагнення школяра отримати професійну підготовку для участі у продуктивній сфері життєдіяльності. Ці мотиви вступають у дію на етапі вибору професії і безпосереднього оволодіння професійною освітою.

5. **Меркантильні**: пов’язані з безпосередньою матеріальною вигодою особистості. Вони не є вирішальними, діють лише вибірково стосовно індивідуальних психологічних особливостей конкретної людини. Хоча в умовах розвитку ринкової економіки не варто нехтувати ними.

К.А.Маркова виділяє дещо інші групи мотивів, що ми подаємо у схемі №18.

схема №8

Педагог, дбаючи про організацію і керівництво пізнавальним процесом, має цілеспрямовано працювати над формуванням в учнів дієвих мотивів навчання.

Оптимізація процесу навчання

Оптимізація (від лат. *optimus* – найкращий, найзручніший) – процес надання будь-чому найкращих, найбільш зручних умов для діяльності. Під оптимізацією навчального процесу треба розуміти створення найбільш сприятливих умов (добір методів, засобів навчання, створення санітарно-гігієнічних умов, емоційних чинників) для отримання бажаних результатів без додаткових витрат часу і фізичних зусиль.

До критеріїв оптимальності навчання Ю.К.Бабанський відносить: ефективність і результативність навчального процесу; витрати часу та зусиль педагогів та школярів на розв'язання навчальних завдань.

Вибір оптимальних варіантів навчального процесу у діях педагога передбачає дотримання певних етапів:

- 1) чітке формування дидактичних завдань відповідно до певних форм організації навчання;
- 2) вибір і конкретизація змісту навчання;
- 3) вибір найбільш доречних форм організації навчання;
- 4) визначення доцільних методів та засобів навчання;
- 5) забезпечення планування навчального процесу;
- 6) створення сприятливих санітарно-гігієнічних умов для протікання навчального процесу;
- 7) забезпечення керівництва безпосереднім навчальним процесом на уроці на достатній науковій основі;
- 8) аналіз результатів навчальної діяльності з метою її корегування у перспективі.

Організація навчального процесу на засадах оптимізації вимагає ґрунтовної наукової підготовки учителів.

Інтенсифікація процесу навчання

Пошуки тих чи інших напрямів шкільного навчання зумовлюються особливостями та потребами суспільно-економічного розвитку. Впродовж століть суспільство задовольняв екстенсивний підхід до організації навчання. Екстенсивний (від лат. *extensivus* – розширюючий) підхід передбачає досягнення результатів у навчанні за рахунок кількісних факторів (збільшення років навчання у школі, кількості годин на вивчення навчальних дисциплін та ін.). На певних етапах історичного розвитку такий підхід задовольняв суспільство. Та з часом він вичерпав свої можливості. З

розвитком науки, збільшенням обсягу інформації, актуалізація проблеми продукування інтелектуального багатства суспільства прийшли до необхідності інтенсифікації навчального процесу.

Інтенсифікація (фр. intensification, від лат. intensio – напруження, зусилля і фасіо – роблю) передбачає досягнення бажаних у навчанні результатів за рахунок якісних факторів, тобто за рахунок напруження розумових можливостей особистості. Адже у процесі навчання у рамках екстенсивного підходу можливості мозку використовуються на 15-20 відсотків. Тому більш ефективно використання потенціальних можливостей мозку учнів і вчителів – щонайперша передумова інтенсифікації навчального процесу.

Треба зважити на ряд факторів, які в своїй єдності і взаємозв'язку можуть забезпечити інтенсивність навчання.

1. Організація навчального процесу на достатній науковій основі з погляду розуміння сутності навчання, його рушійної сили, логіки навчального процесу, методів, форм, типів.

2. Забезпечення високого рівня психолого-педагогічної підготовки вчителів.

3. Оптимальність змісту навчального матеріалу з погляду його доступності стосовно вікових та індивідуальних можливостей школярів.

4. Демократизація організації навчальної діяльності учнів.

5. Створення достатніх санітарно-гігієнічних умов для навчання (харчування, дотримання вимог повітряного, світлового, теплового режимів, гігієна розумової праці та ін.).

6. Широке використання технічних засобів навчання і в першу чергу комп'ютерної техніки.

7. Володіння вчителем педагогічною технологією і технікою.

8. Забезпечення високого соціально-економічного статусу вчителя у суспільстві.

Забезпечення інтенсифікації навчання – проблема досить складна. Вона виходить далеко за рамки суто педагогічних проблем. Але об'єктивні чинники соціально-економічного розвитку підносять її актуальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К.: Райдуга, 1994.

2. Бабанський Ю.К., Поташник М.М. Оптимізація педагогічного процесу (в запитаннях і відповідях). – К.: Рад.школа, 1984.

3. Дидактика современной школы / Под ред. В.А.Онищука. – К.: Рад.школа, 1987.

4. Оконь В. Введение в общую дидактику. – М.: Высшая школа, 1990.

5. Основы дидактики / Под ред. Б.П.Есипова. – М.: Просвещение, 1967.

6. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. – М.: Просвещение, 1977.
7. Педагогіка / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Вища школа, 1986.
8. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні. – К.: Рад. школа, 1991.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1.Познайомитися із змістом Державної національної програми «Освіта» і виписати завдання удосконалення навчального процесу.
- 2.Співставте структури процесу пізнання, учіння, логіки навчального процесу і проаналізуйте взаємозв'язки між ними.
- 3.На основі свого фаху створіть дві ситуації для дії рушійної сили і поясніть психолого-педагогічний механізм її впливу на ефективність навчального процесу.
- 4.Проаналізуйте один-два уроки з погляду реалізації на ньому вимог логіки навчального процесу та структурних компонентів процесу учіння.
- 5.Виходячи з аналізу вивчення на уроці конкретної теми або сторінок підручника (з урахуванням «своєї» спеціальності), визначте можливості реалізації основних функцій навчання.
- 6.Випишіть з науково-методичної літератури 2-3 проблемні ситуації із «своєї» дисципліни, проаналізуйте їх з погляду ефективності у навчальному процесі.
- 7.Доберіть приклади з власного життя з погляду ролі і впливу методів навчання на вашу власну пізнавальну діяльність.
- 8.Випишіть важливі міркування з педагогічних праць Я.А.Коменського, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, які стосуються сутності навчання.
- 9.Проаналізуйте думку Я.А.Коменського «Хай буде альфою і омегою пошуки такої методи, при якій учителі менше б учили, а учні більше б учились» з погляду її актуальності.
- 10.Сформулюйте для себе, як майбутнього учителя, 10-12 правил організації навчального процесу на науковій основі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що називається навчанням? Із наведених відповідей оберіть одну правильну, довівши неповноту або помилковість інших.
 - 1.Навчання передбачає озброєння учнів методами навчальної діяльності, в результаті якої буде здійснюватися їхній розумовий розвиток.
 - 2.Навчання – це цілеспрямована і систематична робота вчителя, скерована на озброєння учнів знаннями, уміннями, навичками, підготовку їх до активної життєвої діяльності.

3. Навчання – це діяльність учнів, в результаті якої здійснюється розвиток інтелектуальних можливостей особистості.

4. Під навчанням варто розуміти систему впливу педагога на особистість учня з метою всебічного виховання.

2. Що ви розумієте під рушійною силою навчання? Із пропонуєваних відповідей виберіть адекватну сутності цього явища.

1. Рушійною силою процесу навчання є наявність взаємозв'язку між знаннями і незнаннями.

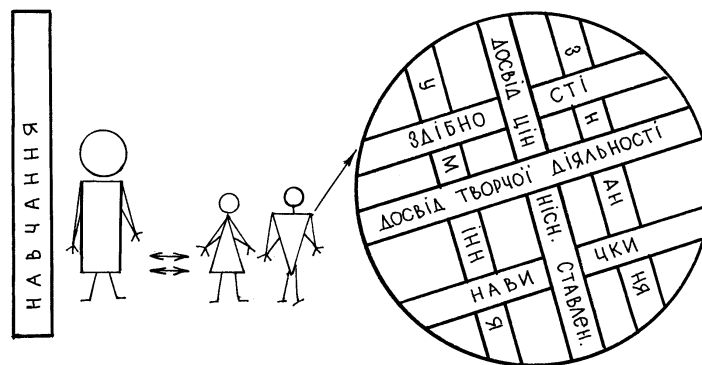
2. Протиріччя між бажаннями і знаннями у процесі навчання і виступають основою рушійної сили.

3. Рушійна сила – це рух від початкового рівня знань до бажаного.

4. Сенс рушійної сили полягає у спонукальній діяльності вчителя.

5. Правильної відповіді немає.

3. Спираючись на запропоновану схему з'ясуйте функції процесу навчання.

4. Який взаємозв'язок між навчанням і розвитком? Виберіть правильну відповідь.

1. Навчання і розвиток – процеси, які незалежні один від одного.

2. Розвиток визначає успіх навчання. Але розвиток незалежний від навчання. Його протікання визначається завчасно біологічними факторами.

3. Навчання у повній мірі визначається розвитком. Рівень розвитку обумовлює характер і зміст навчання. Але навчання не впливає на розвиток.

4. Навчання і розвиток – процеси взаємообумовлені. Навчання залежить від розвитку, але в свою чергу сам розвиток стимулюється навчанням. Навчання веде за собою розвиток.

5. Яка із наведених схем відображає шлях пізнання наукою істини?

1. Абстрактне мислення \longleftrightarrow Живе споглядання \longleftrightarrow Практика.

2. Живе споглядання \longleftrightarrow Абстрактне мислення \longleftrightarrow Практика.

3. Корисність знань \longleftrightarrow Істинність знань.

4. Закони природи \longleftrightarrow Розум \longleftrightarrow Діяльність.

6. Виберіть ознаки, які характеризують процес наукового пізнання, і ознаки, які характеризують пізнання в процесі навчання.

1. Ставиться задача відкриття нових істин.
2. Вимагається творче засвоєння раніше відкритого.
3. Забезпечується прискорений темп пізнання явищ дійсності.
4. Змінюються форми та методи пізнавальної діяльності.
5. Активний процес пізнавальної діяльності.
6. Неперервне накопичення відносних істин, які наближаються нескінченно до абсолютної істини в ході відкриття нових законів, теорій.
7. Відбувається стрибок, що полягає в переробці одиничного в загальне, в обмеженні необхідного від випадкового, суттєвого від несуттєвого, головного від другорядного.
8. Від кількісного накопичення окремих наукових фактів думка йде до гіпотези, до її доведення, до висновку і узагальнення.
9. Спиральноподібний розвиток, що зумовлюється запереченням.
10. Заперечення заперечення проявляється в забезпеченні наступності та поглибленні наукових уявлень про виучувані явища на базі нових даних.

7. До якої групи належать компоненти структури процесу учіння? Розмістіть їх в логічній послідовності.

1. Сприймання
Розуміння
Мислення
Відчуття
Діяльність | 2. Практика
Проблемна
ситуація
Розуміння
Тренування
Формування
умінь | 3. Застосування
Розуміння
Сприймання
Узагальнення
Систематизація
Запам'ятання | 4. Проблемна
ситуація
Практика
Вправи
Наочне
сприймання
Систематизація
Запам'ятання |
|--|--|--|--|

8. Визначте послідовність виконання дій в структурі діяльності вчителя. (Біля опису кожної дії поставте її порядковий номер).

Попередня організація навчальної роботи вчителя.

Аналіз досягнутих результатів.

Стимулювання активності учнів.

Планування діяльності.

Біжучий контроль, корекція.

Організація діяльності учнів.

Серед запропонованих нижче положень виберіть ті, які характеризують дії вчителя на кожному етапі.

1. Постановка перед учнями навчальних завдань.

2. Організація взаємоконтролю учнів і розумної взаємодопомоги при виконанні лабораторних та практичних робіт.
3. Спостереження за діяльністю учнів.
4. Складання поурочних планів.
5. Створення сприятливих умов, при яких школярі приймають навчальні завдання.
6. Своєчасне надання допомоги учням при виконанні навчальних завдань.
7. Складання календарно-тематичних планів.
8. Підготовка необхідних технічних засобів навчання, наочних посібників, дидактичних і роздаткових матеріалів.
9. Перегляд письмових робіт, зошитів учнів в процесі навчальної роботи.
10. Визначення прогалин в знаннях та вміннях учнів.
11. Попереднє проведення дослідів, демонстрацій, перегляд діафільмів, щоб попередити можливі утруднення, вибрати найбільш важливі моменти.
12. Постановка навідних запитань, більш конкретних вправ.
13. Підбір навчально-методичної літератури, яка буде використана на уроці.
14. Визначення ступеня знання учнями фактів і визначень.
15. Попереднє виконання вправ для закріплення, повторення та домашньої роботи для того, щоб врахувати можливі витрати часу на уроці.
16. Встановлення уміння використовувати отримані знання для розв'язання практичних завдань.
17. Виконання вправ.
18. Чіткий розподіл функцій між учнями при організації практичних робіт.
19. Зосередження уваги учнів на темі.
20. Відповіді учнів на контрольні запитання.
21. Встановлення рівня усвідомленості учнями знань.
22. Коротке і ясне інструктування учнів про способи діяльності, що передбачаються.
23. Формування пізнавального інтересу.
24. Оцінка раціональності вибраного учнями варіанту організації навчальної діяльності.
25. Розвиток почуття обов'язку і відповідальності.
26. Індивідуальні бесіди з окремими учнями під час самостійної роботи класу.
27. Додаткове пояснення.
28. Визначення засобів, спрямованих на подолання причин прогалин в знаннях учнів.

9. Що ви розумієте під мотивами навчання? Назвіть основні мотиви, поясніть їх сутність.

10. Які типи навчання характеризують вказані ознаки?

1. 1.Учитель «подає» навчальний матеріал.
2.Учні усвідомлено завчають навчальний матеріал.
3.Учні інформують вчителя про рівень своїх знань.

2. 1.Учитель залучає учнів до виокремлення навчальної задачі.
2.Учні самостійно вивчають навчальний матеріал.
3.Школярі використовують знання на практиці.

3. 1.Учитель повідомляє учням аксіомні знання.
2.Учні завчають інформацію, не проникаючи в суть.
3.Учні напам'ять відтворюють знання.

11. Вкажіть дії вчителя та учнів в різних типах навчання.

а) пояснювально-ілюстративне навчання

вчитель

учень

- сприймає навчальну інформацію;
- засвоює найбільш важливі моменти в загальному вигляді, показує первинне розуміння матеріалу;
- використовує різні способи осмислення і поглиблення розуміння навчального матеріалу;
- узагальнює засвоєний матеріал;
- закріплює вивчене шляхом повторення нового матеріалу;
- використовує вивчене в ході виконання вправ, аналізу життєвих ситуацій.

б) проблемне навчання

вчитель

учень

- ставить перед учнями проблемну задачу;
- організує роздуми учнів над поставленою задачею;

– пропонує довести справедливість висунутого варіанту розв’язання задачі;

– якщо гіпотеза вірна, то просить зробити із неї висновки про набуті знання;

– при помилкових пропозиціях пропонує знайти помилку, ставить уточнюючу задачу або конкретизує її;

– узагальнює отримане учнями розв’язання задачі;

– ставить запитання з метою закріплення нових знань;

– пропонує вправи по застосуванню знань на практиці;

12. У чому сутність проблемного навчання? Розкрийте наукові засади проблемного навчання.

13. Відтворіть в опорній схемі структуру проблемного навчання. Поясніть логічний взаємозв’язок між компонентами цієї структури.

14. Що ви розумієте під оптимізацією навчального процесу? Назвіть вимоги та шляхи оптимізації навчання.

15. До якої групи ви відносите провідні фактори, які спрямовані на інтенсифікацію процесу навчання?

1.	1. Ретельна підготовка до уроку.
2. Використання наочності.
3. Спостережливість учителя.
4. Активність учнів. |
|----|--|

2.	1. Організація самостійної пізнавальної діяльності.
2. Формування пізнавальних мотивів навчання.
3. Забезпечення зворотнього зв’язку.
4. Використання комп’ютерної техніки. |
|----|--|

3.	1. Використання технічних засобів навчання.
2. Індивідуальна робота з учнями.
3. Забезпечення зворотнього зв’язку.
4. Робота учнів в лабораторіях. |
|----|---|

4.	1. Включення учнів у колективну діяльність.
2. Організація роботи учнів з книгою.
3. Активна домашня робота.
4. Забезпечення контролю за роботою учнів. |
|----|--|

3. ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ

Принципи і закономірності навчання

Принципи навчання – це основоположні ідеї, вихідні положення, які визначають зміст, форми і методи навчальної роботи відповідно до мети виховання і закономірностей процесу навчання. Принципи навчання виконують регулятивну функцію з погляду моделювання дидактичних теорій і способу регуляції практики навчання. На них ґрунтуються підходи до навчання усіх дисциплін, визначаючи до певної міри їх зміст, засоби, прийоми навчальної роботи.

Принципи тісно зв'язані із закономірностями навчання. Вони відображають дидактичні закони і закономірності. Останні об'єктивно існують і діють в навчальному процесі. На рівні гносеологічного явища принципи правильно відображають сутність законів і закономірностей навчально-виховного процесу, виконуючи суто регулятивну функцію.

На основі загальнодидактичних принципів розробляють принципи фахових методик. Тут відбувається певна конкретизація принципів вивчення окремих дисциплін з урахуванням їх особливостей.

У педагогіці була спроба сформувані так звані загальнопедагогічні принципи як уніфіковані основоположні ідеї педагогічної діяльності. Та навряд чи такий підхід можна назвати реалістичним.

Вимоги певних принципів реалізуються через систему правил.

Правила – це регулятивні судження про конкретні дії вчителя та учнів з метою реалізації вимог того чи іншого принципу. Відомі педагоги-вчені Я.А.Коменський, К.Д.Ушинський та ін. схильні були виділяти такі правила. Розуміння їх особливо важливе для молодого вчителя. Дидактичні правила формулюються в імперативній формі. Та в кожному разі правила мають відображати сутність конкретного процесу, його вимоги і вказувати на можливі шляхи, методи і прийоми їх реалізації у практиці навчання. У цьому до певної міри проявляється педагогічна майстерність учителя.

До кожного принципу можна визначити безліч правил. Тому далі, розглядаючи певні принципи, обмежимося лише невеликою їх кількістю.

Принцип науковості

Принцип науковості вимагає аби виучувані учнями знання відображали досягнення сучасної науки і методи наукових досліджень. Учні мають засвоювати достовірні факти, явища, процеси, розуміти сутність науково обґрунтованих законів, особливості розвитку і становлення певних наукових відкриттів в їх історичному аспекті, бачити перспективи нових наукових

пошуків. Важливо залучати школярів до самостійних досліджень, озброювати доступними методами дослідницької роботи. Все це має передусім сприяти формуванню наукового світогляду вихованців.

З метою реалізації вимог принципу науковості варто використовувати такі правила.

1. Повідомляйте учням лише науково достовірні знання.
2. Показуйте шляхи і засоби наукових пошуків.
3. Систематично інформуйте учнів про нові наукові надбання в різних галузях наук.
4. Розкривайте перед учнями технологію і техніку наукових досліджень.
5. Знайте вихованців з науковою термінологією, пояснюючи етимологічну сутність нових дефініцій.
6. Включайте учнів у систему доступних наукових досліджень.
7. Боріться проти фетишизації в науці.
8. Розкривайте генезис наукових знань.
9. Вказуйте на перспективи і необхідність розвитку певних галузей науки.
10. Через систему наукових знань дбайте про формування наукового світогляду вихованців.

Принцип систематичності і послідовності

Принцип систематичності і послідовності впливає з того, що пізнання навколишнього світу можливе лише у певній системі, і кожна наука являє собою систему знань, які об'єднані між собою внутрішніми зв'язками. Тому і даний принцип означає послідовне з урахуванням логіки конкретної науки та віковими можливостями школярів розгортання змісту знань, способів діяльності у навчальних програмах, підручниках, навчальних посібниках та ін., дотримання такого ж порядку засвоєння знань, формування вмінь та навичок. При цьому попередній рівень знань має виступати фундаментом ефективності засвоєння наступної порції знань. Тут має реалізуватися дія закономірності оволодіння знаннями в моделі концентричної спіралі.

Потреба дотримання систематичності і послідовності у навчанні зумовлена природою. Ще Я.А.Коменський відзначав, що як у природі все зчіплюється одне з одним, так і в навчанні треба зв'язати одне з одним так, а не інакше.

Досить образно і переконливо про важливість дотримання систематичності і послідовності у навчанні говорив К.Д.Ушинський: «Тільки система ... розумна, що виходить із самої суті предметів, дає нам повну владу над нашими знаннями. Голова, наповнена уривчастими, незв'язаними знаннями, подібна до комори, в якій все в безладді й де сам господар нічого не розшукає; голова, де тільки система без знань, подібна до крамниці, в якій

на скриньках є написи, а в скриньках порожньо». (Ушинский К.Д. О преподавании русского языка // Сочинения. – Т.5. – М., 1949. – С. 355).

Реалізуючи вимоги принципу систематичності і послідовності, треба дотримуватись ряду правил, частина яких була сформульована ще Я.А.Коменським, К.Д.Ушинським та іншими педагогами.

1. Вивчайте з учнями навчальний матеріал від близького до далекого, від легкого до важкого, від простого до складного, від відомого до невідомого.

2. Пам'ятайте, що система у змісті вимагає такої ж системи у вивченні.

3. Перед вивченням нового навчального матеріалу актуалізуйте опорні знання.

4. У процесі вивчення нового навчального матеріалу пропонуйте учням схеми, опорні сигнали, алгоритми, комп'ютерні програми.

5. Розділяйте зміст навчального матеріалу на логічно завершені частини, встановлюючи зв'язок між ними.

6. Повторюйте раніше вивчене, вводьте його у нові системні зв'язки.

7. Плануйте засвоєння учнями основних провідних ідей, не перевантажуючи їх несуттєвими елементами.

8. Учть учнів дотримуватися системи у самостійній роботі, озброюючи їх доступними алгоритмами.

9. Прагніть до відтворення раніше вивчених знань у певній системі.

10. Навчайте учнів систематизувати знання у своїх записах, озбройте їх технікою такої роботи.

Принцип свідомості

Знання передати не можна. Вони стають надбанням людини лише в результаті самостійної свідомої діяльності. Свідоме учіння не може обмежуватись лише розумінням учнями необхідності вчитися, життєвої корисності знань. Більш важливим є усвідомлення сутності основних наукових понять. Для підтримання свідомості навчальної діяльності важливо розуміти її мету (важливість конкретних знань), бачити перспективу їх застосування. Аби учіння було свідомим, учні повинні володіти методами і прийомами навчальної роботи.

Для успішної реалізації вимог принципу свідомості навчання варто дотримуватися таких основних правил.

1. Забезпечуйте розуміння учнями потреби в конкретних знаннях, перспективу їх застосування.

2. Формуйте в учнів пізнавальні мотиви навчання.

3. Домагайтесь розуміння учнями сутності основних понять, явищ, логічних зв'язків між ними.

4. Включайте кожен особистість в активну пізнавальну діяльність, всіляко заохочуючи щонайменші успіхи.

5. Учіть учнів знаходити й виокремлювати в навчальному матеріалі головне, суттєве.

6. Створюйте умови для повсякденного використання отриманих знань на практиці.

7. Якомога частіше створюйте ситуації для дії рушійної сили як на рівні оволодіння новими знаннями, так і для розв'язання практичних завдань.

8. Учіть учнів аргументувати власні судження.

9. Зважайте на індивідуальні можливості учнів, їх пізнавальні інтереси.

10. Широко використовуйте різноманітні новітні технології і засоби оволодіння знаннями: опорні схеми, моделювання, дидактичні ігри, алгоритми, навчальні ситуації і под.

Принцип активності і самостійності у навчанні

Процес оволодіння знаннями – це результат активної самостійної пізнавальної діяльності. Учитель не має змоги «передавати» знання. Він може лише спонукати учня до навчальної праці, озброїти методами такої роботи. Уже по своїй природі кожна дитина прагне до активної самостійної дії у будь-якій сфері діяльності. Не випадково для малюків характерна фраза: «Я сам!» Це природне прагнення у процесі пізнання оточуючої дійсності виявити самостійність і активність. Тому вихователеві будь-якого рівня (батькам, вихователям дитячих садків, учителям) треба зважати на це природне прагнення, не руйнуючи його, не намагатися підмінювати це прагнення дитини своїми діями, а всіляко підтримувати, заохочувати, підкреслювати результативність щонайменших дій вихованця.

Для розв'язання цього завдання можуть стати у пригоді певні правила.

1. Постійно дбайте про дотримання вимог природовідповідності у навчанні.

2. Формуйте пізнавальні мотиви навчання.

3. Включайте учнів у різні види самостійного опрацювання навчального матеріалу.

4. Озброюйте учнів раціональними методами самостійної пізнавальної роботи.

5. Заохочуйте навчальну роботу учнів.

6. Перед виконанням кожної навчальної дії, операції визначайте мету завдання.

7. Змінюйте види навчальної роботи.

8. Систематично аналізуйте навчальну роботу учнів, спрямовуйте її на розв'язання головних завдань.

9. Вчіть учнів розумових операцій.

10. Навіюйте учням віру і впевненість у своїх пізнавальних можливостях.

Принцип наочності

Принцип наочності впливає, з одного боку, із закономірностей процесу пізнання, початковим компонентом якого є споглядання, а з другого боку, у процесі пізнання людина передусім використовує першу сигнальну систему. До того ж треба зважати, що на початковому етапі навчання (в дошкільному і молодшому шкільному віці) мислення дітей характеризується конкретно-образними проявами.

Використання наочності у навчанні сприяє поєднанню конкретного з абстрактним, раціонального з іраціональним, теоретичних знань з практичною діяльністю. Ще Я.А.Коменський стверджував, що все, що тільки можна, надавати для сприймання органами відчуттів; це повинне стати для учителів золотим правилом.

Виділяють такі основні види наочності: натуральні об'єкти (рослини, тварини, знаряддя праці та под.); зображальні (картини, муляжі, макети та ін.); схематичні (схеми, діаграми, карти, графіки та ін).

Аби принцип наочності навчання знаходив своє впровадження у конкретний процес, треба дотримуватися ряду правил.

1. Пам'ятайте, що наочність не мета, а лише засіб досягнення певної мети.

2. Не забувайте народну мудрість: «Краще раз побачити, аніж сто разів почути».

3. Використовуйте засоби наочності для створення проблемних ситуацій.

4. Учність учнів спостерігати, встановлювати логічні зв'язки між предметами, явищами.

5. Використовуючи наочні посібники у процесі пояснення нового навчального матеріалу, показуйте їх поступово, вводячи в логічну структуру навчального матеріалу.

6. У процесі використання наочних посібників пропонуйте учням спочатку розглянути в цілому, потім – за структурою з виділенням головного і другорядного, накінець – знову в цілому.

7. Не використовуйте на уроці надто багато наочних посібників: це веде до розсіювання уваги учнів.

8. Під час використання наочних посібників актуалізуйте чуттєвий досвід учнів, спирайтесь на сформовані в їх уяві картини й образи, що виникли раніше.

9. Враховуйте вікові можливості учнів: від предметної наочності в молодших класах поступово переходьте до символічної в середніх та старших.

10. Оволодівайте технікою і технологією використання технічних засобів навчання.

11. Старанно і завчасно готуйте пристрої для використання у класі різних видів наочності.

Принцип ґрунтовності

Навчання має сенс, якщо учні ґрунтовно засвоюють необхідні знання, і на їх основі у них формуються уміння та навички. Ґрунтовними знаннями слід вважати такі, які добре усвідомлені, систематизовані, пов'язані з практикою, стають надбанням довготривалої пам'яті. Добре засвоєні знання є не лише ті, що включені у фонд пам'яті, а передусім стали інструментом мислительної діяльності. Міцне засвоєння головного, суттєвого, що є передумовою подальшого просування у навчальному процесі, приносить радість учневі, стимулює пізнавальну діяльність, виступає важливим фактором інтелектуального розвитку.

Правила забезпечення ґрунтовності знань такі.

1. Пам'ятайте, що людина має природну здатність забувати. Щоб знання стали ґрунтовними, постійно дбайте про їх підкріплення.

2. Нові знання систематично включайте у різноманітні навчальні ситуації.

3. Ґрунтовність знань, формування на їх основі умінь і навичок – результат самостійної розумової праці кожного учня. Створюйте оптимальні умови для праці кожного вихованця, помічайте перші успіхи, заохочуйте.

4. Озброюйте учнів методами і прийомами самостійної навчальної роботи.

5. Спонукайте міцно засвоювати той навчальний матеріал, який є ґрунтом для наступних кроків у пізнавальній діяльності.

6. Зважайте на потенціальні розумові можливості кожного учня і на цій основі визначайте види й обсяг навчального матеріалу для запам'ятання.

7. Якомога частіше включайте учнів в різні види навчальної діяльності.

8. Домагайтесь достатньої ґрунтовності знань, умінь і навичок шляхом організації самостійної праці і лише потім приступайте до їх відтворення.

9. Озброюйте учнів технікою розумової праці.

10. Створюйте на уроці вдалі ситуації, які сприяють формуванню позитивних емоцій вихованців. Постійно підтримуйте мажорний тон: це сприяє кращому запам'ятання навчального матеріалу.

11. Систематично й об'єктивно оцінюйте результати навчальної праці учнів.

Принцип зв'язку навчання з життям

Навчання лише тоді буде успішним, якщо кожна особистість постійно відчуває корисність здобутих знань у розв'язанні життєвих потреб. Адже сутність усіх навчальних закладів – підготовка людини до продуктивної

праці, до активної, свідомої діяльності у сфері створення духовних і матеріальних цінностей.

Принцип зв'язку навчання з життям ґрунтується на ґносеологічних, соціологічних і психологічних закономірностях. Ось лише окремі з них: практика – поштовх до пізнавальної діяльності і одночасно критерій перевірки істинності знань; практична діяльність – ефективний засіб формування особистості; здатність учня на основі отриманих знань успішно розв'язувати життєві проблеми – джерело задоволення і одночасно поштовх до навчальної діяльності.

Правила реалізації вимог принципу зв'язку навчання з життям такі.

1.Навіюйте учням, що найважливіша життєва необхідність людини – оволодіти певною сумою знань, умінь та навичок як передумова успішності життєдіяльності.

2.Пристаючи до вивчення конкретного матеріалу, переконайте учнів у життєвій важливості цих знань.

3.Спирайтесь на попередній життєвий досвід школярів.

4.Переконайте школярів, що поштовхом до наукових відкриттів виступають життєві потреби.

5.Знайомте учнів з новими технологіями продуктивної праці,розв'язанням нових проблем на основі наукових надбань.

6.У процесі вивчення нового навчального матеріалу звертайтеся до прикладів оточуючого природного і виробничого середовища.

7.Залучайте учнів до розв'язання проблемно-пошукових задач на виробничу тематику.

8.Поєднуйте розумову діяльність з практичною, яка щоякнайкраще сприяє засвоєнню знань, формуванню умінь і навичок.

9.Широко використовуйте різноманітні види екскурсій у природу, на виробництво. Пояснюйте дії наукових законів у різних сферах природи, виробництва, соціальних процесах.

10.Заохочуйте і високо оцінюйте вміння учнів розкрити механізм дії певних законів у виробничих процесах, життєдіяльності людства.

Принцип доступності навчання і врахування індивідуальних особливостей

Принцип доступності навчання ґрунтується на необхідності зважати на природні особливості і можливості учнів певних вікових груп, не забуваючи про індивідуальні особливості фізичного і психічного розвитку кожної особистості. Реалізуючи вимоги цього принципу, учитель не повинен йти за наявним рівнем фізичного і соціально-психічного розвитку, а вести за собою, розраховувати на близьку зону розвитку.

Доступність визначається віковими можливостями учнів з погляду типових особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку. Але пропонувані навчальні завдання не повинні бути легкими, бо інакше вони не сприятимуть розвитку особистості, не зможуть стимулювати цей розвиток. Вони мають бути такими, аби учні певної вікової групи справлялися з ними при достатньому напруженні фізичних і психічних сил. Легкість не сприяє активності. Долаючи значні труднощі у навчанні, особистість відчуває певне задоволення не лише від оволодіння певною сумою знань, але й від психологічного відчуття подолання труднощів.

Важливо враховувати індивідуальні особливості учнів щодо їх фізичного і психічного розвитку: стан здоров'я, темперамент, увага, пам'ять, інтереси та ін. На цій основі має забезпечуватися диференційований підхід до конкретних учнів щодо визначення змісту й обсягу навчального матеріалу, індивідуальних завдань та под.

У колективі класу навчаються учні з різним рівнем інтелектуальних можливостей. Не кожна дитина у сфері розумової діяльності може досягти високих успіхів навіть при достатньому напруженні своїх сил. Тому для вчителя так важливо виявити педагогічну майстерність, аби забезпечити соціальну справедливість, не допустити морального приниження тих учнів, які відчувають значні труднощі у навчанні.

Правила реалізації вимог принципу доступності і врахування індивідуальних особливостей.

1. Наполегливо вивчайте типові особливості фізичного і психічного розвитку учнів певних вікових груп.

2. Всебічно вивчайте і знайте індивідуальні особливості анатомо-фізіологічного і соціально-психічного розвитку кожного учня. Пам'ятайте настанову К.Д.Ушинського: якщо педагогіка хоче виховувати дитину у всіх відношеннях, то вона повинна також знати її у всіх проявах.

3. Зважайте на думку Я.А.Коменського: усе, що підлягає вивченню, повинно бути розподілено відповідно до віку так, щоб пропонувалося для вивчення лише те, що доступне для сприймання і розуміння.

4. Зміст навчального матеріалу і засоби навчання мають випереджати розвиток учнів, бути розрахованими на найближчу зону розвитку конкретного учня.

5. Враховуйте рівень навченості учнів, володіння ними методами навчальної діяльності.

6. Створюйте ситуацію достатньої фізичної і психічної напруженості кожного учня у процесі оволодіння знаннями.

7. Дотримуйтесь правила засвоєння знань за допомогою «маленьких кроків» з поступальним переходом до «великих кроків».

8. Не поспішайте у вивченні нового навчального матеріалу. Лише переконавшись, що учні усвідомили певну порцію знань, переходьте на вищу сходинку.

9. Турбуйтеся про культуру педагогічного мовлення з погляду виразності, логічності, дотримання логічних і психологічних пауз, темпу, ритму стосовно віку вихованців.

10. Намагайтесь не повідомляти істину, а організовувати учнів на її самостійне відкриття.

11. Готуйте для учнів диференційовані й індивідуальні навчальні завдання.

12. Постійно схвалюйте і заохочуйте навчальну працю учнів; особливу увагу приділяйте тим, хто відчуває труднощі у навчанні.

Принцип емоційності навчання

Принцип емоційності навчання впливає з природи розвитку й діяльності особистості. Емоції (від лат. *emoveo* – хвилюю, збуджую) – особливий вид психічних процесів і стану, пов'язаний з інстинктами, потребами і мотивами, які проявляються у формі безпосередніх переживань (задоволення, радощів, страху та ін.) і впливають на життєдіяльність людини. Емоції, на думку С.Л.Рубінштейна, суттєво впливають на протікання діяльності; вони відіграють роль внутрішньої спонукальної сили у навчальній діяльності. У даному разі треба мати на увазі позитивні емоції. Емоції страху, ненависті та под. не відіграють роль спонукального заряду у навчанні. Навпаки, вони гальмують дії, активність думки.

Успішність навчання великою мірою зумовлюється почуттям впевненості учнів у своїх силах, прагненням подолати певні труднощі у навчанні, задоволенням у досягненні поставленої мети.

У системі колективної навчальної діяльності важливо підтримувати позитивні емоції, забезпечувати мажорний тон. Це знімає м'язові затиски, психологічні гальмування, «розкріпачує» особистість.

Учитель на кожному уроці має виступати своєрідним камертоном підтримання мажорного тону навчальної діяльності учнів. Цьому можуть послугувати певні правила.

1. Готуючись до уроку, продумуйте засоби і прийоми піднесення позитивних емоцій учнів.

2. Заходьте до класу з посмішкою. В основу спілкування покладіть демократичний стиль.

3. Постійно виказуйте свою повагу й інтерес до учнів.

4. Не вдавайтесь на уроці до крику, грубощів у спілкуванні з учнями.

5. У розв'язанні конфліктних ситуацій використовуйте гумор, прийом заміни (включення в іншу активну діяльність).

6. Умійте жартувати, підтримувати здоровий гумор учнів.
7. Частіше вдавайтесь до «психологічного погляджування» учнів за їх успіхи у навчанні. Пам'ятайте: «Боги і діти живуть там, де їх хвалять».
8. Не дорікайте учням за їх помилки у навчанні і поведінці. Оцінюйте вчинки, дії, а не особистість.
9. Використовуйте на уроці музику, поезію.
10. Навіюйте учням віру у власні сили, можливості досягнення успіхів у навчанні.
11. Не вдавайтесь до залякувань, погроз, виставлення негативних оцінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дидактика современной школы / Под ред. В.А.Онищука. – К.: Вища школа, 1987.
2. Оконь В. Введение в общую дидактику. – М.: Высшая школа, 1990.
3. Педагогіка / За ред. А.М.Алексюка. – К.: Вища школа, 1985.
4. Педагогіка / За ред. М.Я.Ярмаченка. – К.: Вища школа, 1986.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Випишіть із праць Я.А.Коменського, К.Д.Ушинського міркування про сутність і особливості реалізації вимог певних принципів навчання.
2. Змодельуйте опорну схему взаємозв'язку між закономірностями, принципами і правилами навчання.
3. Відвідайте 1-2 уроки і проаналізуйте, в якій мірі на них були реалізовані вимоги певних принципів навчання.
4. Проаналізуйте шкільний підручник із «свого» предмета з погляду реалізації в ньому певних принципів навчання: науковості, систематичності і послідовності, наочності, ґрунтовності знань.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що ви розумієте під принципами навчання. Із запропонованих відповідей оберіть правильну. Проаналізуйте помилковість інших.
 1. Принципи навчання виражають загальні закономірності і методи викладацької роботи учителя відповідно до потреб суспільства.
 2. Під принципами дидактики треба розуміти вихідні положення, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи відповідно до мети виховання і навчання.
 3. Принципи навчання – це правила і закономірності, які вказують на шляхи організації пізнавальної діяльності учнів.
 4. Правильної відповіді немає.

2. У чому ви вбачаєте відмінність дидактичних правил від дидактичних методів? Найдіть правильну відповідь.

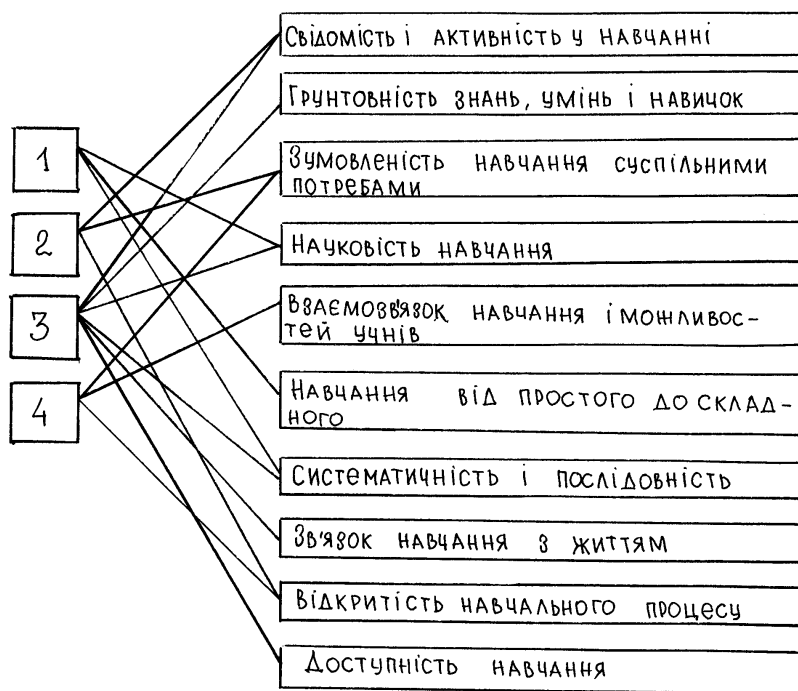
1. Правила конкретизують принцип. Принцип носить характер загальної закономірності; правила, впливаючи із вимог принципу навчання, відображають дії, що використовуються у певній педагогічній ситуації. Правила вказують учителеві, як необхідно у практичній роботі реалізувати дидактичний принцип.

2. Правило є відображенням загальної закономірності. Дидактичний принцип підпорядкований правилу і виходить з правила.

3. Правило, на відміну від принципу, носить суб'єктивний характер. Учитель у кожному окремому випадку формулює правила, виходячи із своїх суб'єктивних бачень. Принцип є продовженням правила.

4. Правильної відповіді немає.

3. Виділіть поняття, які визначають принципи навчання. Укажіть цифру, до якої сходяться лінії від обраних вами відповідей.

4. У кожній групі визначені правила реалізації вимог певних принципів. Вкажіть ці принципи.

1. 1. Заохочуйте вміння учнів пояснити застосування законів у виробництві.
2. Використовуйте екскурсії.
3. Поєднуйте розумову діяльність з практикою.

2. 1. Дбайте про переведення знань у довготривалу пам'ять.
2. озбройте учнів технікою навчальної роботи.
3. Залучайте учнів до виконання вправ.

4. Спирайтесь на досвід учнів.
5. Знайомте учнів з новими технологіями.

4. Учть учнів учитися.
5. Нові знання включайте у нові ситуації.

3. 1. Вивчайте вікові й індивідуальні особливості розвитку учнів.
2. Враховуйте рівень навченості учнів.
3. Домагайтесь достатньої фізичної і психічної напруженості учнів у навчанні.
4. Не повідомляйте наукову істину, а ведіть до неї.
5. Використовуйте диференційовані завдання.

4. 1. Посміхайтесь на уроці.
2. Підтримуйте мажорний тон.
3. Пам'ятайте, «Боги і діти живуть там, де їх хвалять».
4. Дотримуйтесь демократичного стилю спілкування.
5. Не вдавайтесь до погроз, залякувань.

5. Визначте, для яких вікових періодів характерні вказані особливості пізнавальної діяльності:

- поліпшується робота органів відчуття;
- розвиток творчої уяви;
- запам'ятовування – через усвідомлене заучування;
- розвивається абстрактне мислення, розумова самостійність, розширюється словниковий фонд;
- наочно-образне мислення;
- суттєва риса мислення – критичний підхід;
- увага довільна, стійка, об'ємна;
- нечітке сприймання поступово стає точним, керованим;
- пам'ять логічна, здатна до великих навантажень;
- емоційність в поєднанні із суперечливою поведінкою;
- пам'ять наочно-образна;
- сприймання цілеспрямоване, планомірне;
- виключний розвиток логічного мислення, перехід від формальної до діалектичної логіки;
- увага з мимовільної стає довільною;
- увага довільна.

Вкажіть принцип навчання, який реалізується з опорою на дані особливості. Наведіть приклади врахування особливостей пізнавальної діяльності школяра певної вікової групи з практики роботи школи.

6. Які принципи навчання ілюструють дані висловлювання?

а) «Учіння із захопленням» та «Не захоплюйтесь захопленням в навчанні»;

- б) О.Герцен: «Завдання педагогіки – зробити науку до того зрозумілою і засвоюваною, щоб змусити її говорити простою, звичайною мовою»;
- в) Д.Менделєєв: «Знання без виховання – це меч у руках божевільного»;
- г) А.Дістервег: «Не в кількості знань полягає освіта, а в повному розумінні і вмілому застосуванні всього того, що знаєш».

7. а) Запропоновані види запитань запишіть в логічно обгрунтованій послідовності так, щоб їх система могла сприяти осмисленню прочитаного:

- запитання до окремих складних за синтаксичною конструкцією речень, що впливає на процес розуміння;
- запитання до теоретичних положень, якщо такі є в тексті;
- запитання, що визначають розуміння слів, словосполучень, які можуть викликати труднощі у школярів;
- запитання, що свідчать про здатність учня виявляти зв'язки між окремими-ми елементами твору;
- запитання, що стосуються розуміння фактичної інформації.

б) Який принцип навчання реалізується при роботі з текстом, якщо запитання даються в обраній вами послідовності?

в) Проаналізуйте запитання, що подаються до тексту в підручнику.

г) Складіть систему запитань, що сприяє розумінню прочитаного тексту з підручника «свого» предмету.

8. а) Проаналізуйте систему запитань, яка пропонується в підручнику «свого» предмету після вивчення певної теми, з точки зору узагальнення та систематизації знань учнів. Встановіть, чи дозволяє вона перевірити, наскільки систематизовані знання учнів.

б) Який принцип навчання реалізується такою системою запитань? Чому?

в) Складіть логічно обгрунтовану систему запитань для узагальнення знань учнів після вивчення іншої теми.

9. Обгрунтуйте можливість попарного розгляду принципів навчання:

- принцип всебічного розвитку в процесі навчання;
- принцип науковості та посильної трудності;
- принцип свідомості та творчої активності учнів при керівній ролі вчителя;
- принцип наочності навчання та розвитку теоретичного мислення;
- принцип систематичності та системності;
- принцип міцності результатів навчання і розвитку пізнавальних сил учнів;
- принцип позитивного емоційного фону навчання;
- принцип переходу від навчання до самоосвіти;

– принцип комплексного характеру навчання і врахування індивідуальних особливостей учнів.

4. ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Сутність і завдання змісту освіти

Зміст освіти – це чітко окреслена система знань, умінь та навичок, якими учні оволодівають в певних навчальних закладах. За багатотисячну історію своєї діяльності людство накопичило величезний обсяг знань про природу, суспільство, виробничу діяльність. Зміст освіти виокремлює у певні межі лише частину узагальненого досвіду людей.

На кожному етапі суспільно-економічного розвитку до змісту освіти висувались ті чи інші вимоги. Вони зумовлені життєвими потребами. У Державній національній програмі «Освіта («Україна ХХІ століття») визначені стратегічні завдання реформування змісту освіти в Україні:

- вироблення державних стандартів і відповідне формування системи й обсягу знань, умінь, навичок, творчої діяльності;
- відбір і структурування навчально-виховного матеріалу на засадах диференціації та інтеграції, забезпечення альтернативних можливостей для одержання освіти відповідно до індивідуальних потреб та здібностей;
- вивчення рідної мови в усіх навчально-виховних закладах, утвердження її як основної мови функціонування загальноосвітньої, професійної та вищої школи;
- орієнтація на інтегральні курси;
- оптимальне поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти, теоретичних і практичних компонентів, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями.

Визначальними чинниками, якими керуються при визначенні змісту освіти для загальноосвітньої школи, є:

- рівень досягнення науки і техніки в різних галузях;
- завдання виховання всебічно розвиненої особистості;
- фізичні й соціально-психічні можливості учнів певного віку;
- відповідність обсягу змісту виділеному часу на вивчення конкретної дисципліни;
- наявність навчально-матеріальної бази;
- відповідність міжнародним стандартам і національним особливостям.

Концепції освіти

Впродовж історії розвитку шкільництва складались різні підходи до визначення змісту освіти. Вони ґрунтувались на співвідношенні у змісті освіти теоретичних і практичних знань.

В кінці 18 і на початку 19 століття набула розповсюдження концепція формальної освіти. Прибічники цієї концепції вважали, що джерелом знань є розум людини, що знання – витвір розуму. Тому провідним завданням освіти вони вбачали у розвитку розуму. Для цього у змісті освіти переважали предмети, які виконували функцію «гімнастики розуму».

У 19 столітті в зв'язку з розвитком машинного виробництва набуває переваги концепція матеріальної освіти, яка дала поштовх розвитку реальної освіти. У змісті освіти переважали предмети, які були скеровані на озброєння практичними вміннями і навичками. Ця тенденція особливо активно розвивалась під впливом прагматизму і знаходила своє відображення у формі проектів, комплексів, еkleктивного підходу до навчання.

Усі ці теорії виявляли крайнощі, збіднювали провідну функцію навчання – забезпечувати всебічний розвиток особистості.

Зміст освіти в нашій країні має бути надійним фундаментом для «відродження і розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення й трансляції культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків». (Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К.: Райдуга, 1994. – С.6.)

Особливості життєдіяльності людини в умовах розвитку української державності, інтеграції нашої спільноти у міжнародні економічні та політичні структури, розвиток економіки країни на ринкових засадах вимагають розвитку освіти на концепції комплексності, яка має у певній мірі забезпечувати всебічний гармонійний розвиток особистості.

Види освіти

Традиційно виділяють три види освіти: загальну, політехнічну і професійну.

Загальна освіта передбачає оволодіння знаннями з основ наук і підготовку учнів до отримання професійної освіти. В рамках загальної освіти виділяють такі цикли навчальних дисциплін: суспільно-гуманітарний, фізико-математичний, хіміко-біологічний, виробничо-технічний, мистецький.

Загальну освіту здобувають в загальноосвітніх навчально-виховних закладах (школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах). Але і під час навчання у

професійних навчальних закладах учні продовжують поповнювати знання в царині загальної освіти.

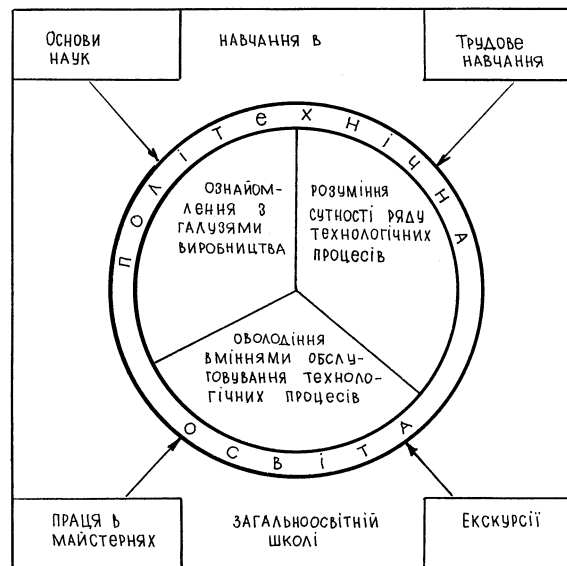
Політехнічна освіта (від гр. poly – багато + techne – мистецтво, майстерність, вправність) ставить завдання: ознайомлення з різноманітними галузями виробництва; пізнання сутності багатьох технологічних процесів; оволодіння певними вміннями і навичками обслуговування найпростіших технологічних процесів.

Певними компонентами політехнічної освіти людина оволодіває впродовж усього життя. Тут можна виділити кілька напрямків: у системі сімейного виховання; під час навчання в загальноосвітніх навчально-виховних закладах; у процесі отримання професійної підготовки; у процесі професійної діяльності людини та в системі її самоосвіти.

У процесі навчання в загальноосвітніх навчально-виховних закладах визначені такі шляхи оволодіння політехнічними знаннями: вивчення основ наук, заняття з трудового і виробничого навчання, практичні заняття в шкільних майстернях та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, екскурсії на виробництво.

Суть політехнічної освіти та її джерела в загальноосвітніх закладах подаємо у схемі №19.

схема № 19

Професійна освіта спрямована на оволодіння знаннями, уміннями і навичками, що необхідні для виконання завдань професійної діяльності. Професійну освіту людина набуває у спеціальних навчальних закладах (професійно-технічних училищах, інститутах, університетах, академіях).

Усі види освіти (загальна, політехнічна, професійна) знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку. У процесі отримання загальної освіти учні широко ознайомлюються з політехнічними знаннями. В той же час знання з основ наук і політехнізму з одного боку сприяють професійній орієнтації особистості, а з другого – є базою для отримання професійної освіти. У процесі професійної освіти людина розширює свою загальноосвітню підготовку і поглиблює політехнічну освіту.

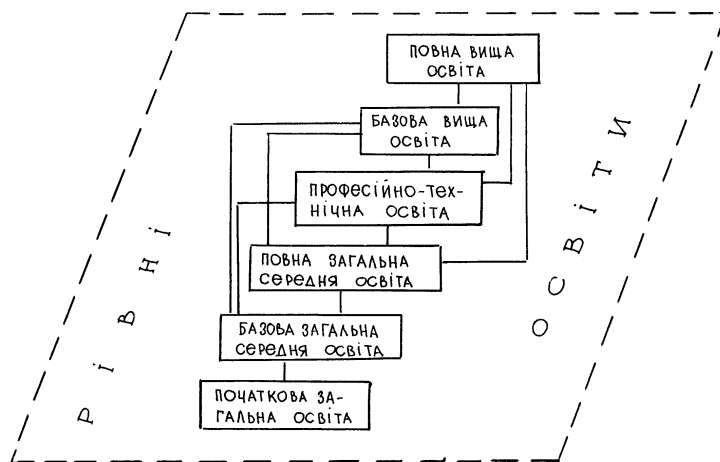
Рівні освіти

Процес отримання освітньої підготовки має кілька ступенів. Відповідно до закону України «Про освіту» (1996 р.) встановлені такі освітні рівні:

- 1) початкова загальна освіта;
- 2) базова загальна середня освіта;
- 3) повна загальна середня освіта;
- 4) професійно-технічна освіта;
- 5) базова вища освіта;
- 6) повна вища освіта.

Взаємозв'язок між різними рівнями освіти відображено у схемі №20.

схема №20

Стаття 15 Закону України «Про освіту» вводить і поняття «державний стандарт освіти», що передбачає встановлення вимог до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки. Державні стандарти освіти є основою оцінки освітнього та кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм одержання освіти.

Компоненти загальної освіти

Зміст загальної освіти складається з таких структурних частин:

1) система знань про природу, суспільство, способи діяльності, засвоєння яких є основою формування в учнів наукового світогляду;

2) досвід практичної діяльності, тобто система інтелектуальних та практичних умінь і навичок, що становлять основу сукупності конкретних діяльностей, необхідних молодому поколінню для збереження надбань попередніх поколінь;

3) досвід творчої діяльності, який забезпечував би подальший розвиток культури людства;

4) досвід ціннісного ставлення людини до оточуючого світу.

Знання – це ідеальне вираження в знаковій формі об'єктивних властивостей і зв'язків світу, природнього і людського; це результат відображення оточуючої дійсності.

В програмах, підручниках і в самому навчальному процесі передбачені основні поняття і терміни, без яких не можна зрозуміти ні один текст, ні одного елементу знань; факти повсякденної дійсності і науки; основні закони науки, що розкривають об'єктивні зв'язки і відношення між різними об'єктами і явищами дійсності; теорії, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, про зв'язок між законами і про методи пояснення і передбачення явищ даної предметної галузі; знання про способи діяльності, методи пізнання і історії отримання знань, історії науки.

Уміння – це здатність людини свідомо виконати певну дію на основі знань та навичок; це інтелектуальна діяльність, яка завжди пов'язана із застосуванням знань, тому уміння часто називають знанням у дії.

Навички – це автоматизована дія; діяльність, що виконується учнем безпомилково і через багаторазове повторення автоматизується, здійснюється значною мірою без участі свідомості.

Серед умінь та навичок виділяють інтелектуальні та практичні, спеціальні та загальнонавчальні.

Досвід творчої діяльності характеризується такими рисами: самостійне перенесення знань, умінь, навичок в нову ситуацію; бачення нової проблеми в знайомій ситуації; бачення нової функції об'єкта; самостійне комбінування відомих способів діяльності в новий; бачення структури об'єкта; альтернативне мислення.

Досвід ціннісного ставлення включає оцінні знання, знання про норми ставлення до різних явищ життя, уміння та навички їх дотримання.

Основні компоненти змісту загальної освіти представлені у схемі №21.

схема №21

Нормативні документи змісту освіти

Процес навчання і зміст освіти в Україні регулюється певними державними документами, Це, в першу чергу, навчальні плани, навчальні програми, підручники і навчальні посібники.

Навчальний план – це затверджений Міністерством освіти документ, в якому визначається для кожного типу загальноосвітніх навчально-виховних закладів перелік навчальних предметів, порядок їх вивчення по роках, кількість тижневих годин на їх вивчення, структура навчального року. Тут же відзначимо, що навчальний предмет – це дидактично обгрунтована система знань, умінь та навичок, відібраних з відповідної вузької галузі науки чи мистецтва для вивчення у навчальному закладі.

В навчальних планах для загальноосвітніх шкіл виділяється два компоненти: державний і шкільний. Державний компонент визначає перелік навчальних дисциплін, які є обов'язковими для вивчення в усіх школах. Шкільний компонент носить рекомендаційний характер і передбачає перелік навчальних дисциплін, які можуть бути включені в робочий навчальний план за рішенням ради школи.

Для кожного типу загальноосвітніх навчально-виховних закладів (школи, ліцея, гімназії) розробляють типові навчальні плани. На їх основі навчально-виховні заклади опрацьовують робочі навчальні плани на конкретний навчальний рік.

Наводимо зразок типового навчального плану. (Таблиця №2).

Таблиця 2

БАЗОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДЕННИХ СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ З УКРАЇНСЬКОЮ
МОВОЮ НАВЧАННЯ

	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень за ступенями навчання													
		I ступінь							II ступінь					III ступінь	
		3-річна ПШ			4-річна ПШ				5	6	7	8	9	10	11
		1	2	3	1	2	3	4							
	Обов'язкові предмети	Д е р ж а в н и й к о м п о н е н т													
1	Українська мова	8	8	8	7	7	7	7	4-5	3-4	3-4	2-3	2	1	1
2	Українська література								2-3	2-3	2	2-3	2-3	3-4	3
3	Іноземна мова								3-4	3-4	2-4	2-4	2-4	2	2
4	Зарубіжна література								2	2	2	2	2	2	2
5	Математика, основи інформатики	5	5	5	4	4	4	4	4-5	4-5	4-5	4-5	4-5	4	4-5
6	Історія України								1	0,5	1	1-2	1-2	1-2	1-2
7	Всевітня історія									2	1-2	1	1-2	2	2
8	Правознавство												1-2		
9	Географія									2	2	2	2	1-2	
10	Навколишній світ, природознавство	1	1-2	1-2	1	1	1-2	1-2	1*						
11	Біологія									2	2	2	2	1	1-2
12	Фізика										2	2	2-3	3	2-3
13	Хімія											2-3	2	2	2
14	Музика, образотворче мистецтво	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1-2			
15	Фізкультура, ДПЮ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3-4	4
16	Трудове навчання	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2
	Разом	19	19-20	19-20	17	17	17-18	17-18	24-25	28	29	30	30	28-30	28-30
		Ш к і л ь н и й к о м п о н е н т													
	Вибірково-обов'язкові предмети	1-2	1-2	1-2	2	2-3	2-3	3	3	2	2	2	2	4	4
	Курси за вибором, факультативи, додаткові заняття	1	1	1	1	1	1	1-2	2	2	2	3	4	4	4
	Загальне сумарне навантаження (обов'язкове)	20	21	21	20	20	21	21	27	30	31	32	32	32	32
	Гранично допустиме навантаження (на одного учня)	21	22	22	20	21	22	22	29	32	32	34	34	36	36

* Рідний край

Навчальна програма – це документ, затверджений Міністерством освіти, в якому подається характеристика змісту навчального матеріалу із зазначенням розділів, тем, орієнтовної кількості годин на їх вивчення. Програма має традиційну структуру: пояснювальна записка, перелік розділів і тем, перелік обов'язкових знань, умінь та навичок учнів, критерії і норми оцінок.

Програми можуть пропонувати вивчення навчального матеріалу за лінійним або концентричним принципом. Лінійна побудова навчальної програми передбачає вивчення предмета у відповідності з логікою, близькою до логіки та методів досліджень науки, з поступовим ускладненням завдань на базі раніше вивченого. Концентричний принцип передбачає повторюваність навчального матеріалу в ускладненому вигляді на наступному ступені навчання.

Підручник – це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з певного предмета відповідно до вимог діючої програми. Підручник за своїм змістом і структурою має бути чітко спрямований на виконання певних функцій: освітньої, розвиваючої, виховної, управлінської.

У підручнику реалізуються вимоги, що визначаються до змісту освіти. Разом з тим, шкільний підручник повинен мати певну структуру: 1) тексти; 2) позатекстові компоненти: апарат орієнтування (вступ, зміст, бібліографія та ін.); апарат організації засвоєння навчального матеріалу (запитання, пізнавальні завдання, проблемні ситуації, зразки розв'язання завдань); ілюстративний матеріал (зображальна та схематична наочність).

Навчальний посібник – це навчальна книга, в якій подається зміст навчального матеріалу, що не завжди відповідає вимогам діючої програми, а виходить за її рамки, визначаються додаткові завдання, спрямовані на розширення пізнавальних інтересів учнів, розвиток їх самостійної пошукової пізнавальної діяльності. До навчальних посібників відносяться: хрестоматії, словники, довідники, збірники вправ і задач, книги для читання, комплекти карт, таблиць та ін.

Таким чином, зміст освіти – категорія динамічна і змінна в залежності від рівня розвитку науки і техніки, соціально-економічного розвитку. Це вимагає від освітян постійної праці над удосконаленням змісту освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К.: Райдуга, 1994.
2. Дидактика современной школы / Под ред. В.А.Онищука. – К.: Вища школа, 1987.
3. Педагогіка / За ред. А.М.Алексюка. – К.: Вища школа, 1985.
4. Навчальний план.
5. Навчальні програми.
6. Навчальні підручники і посібники.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Опрацюйте зміст Державної національної програми «Освіта» з погляду реформування змісту освіти в Україні.

2. Ознайомтесь з базовим і робочим навчальним планом загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею і виконайте такі завдання:

а) зробіть порівняльний аналіз навчального плану загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею;

б) визначіть кількість годин (у відсотковому відношенні), що відводиться на вивчення дисциплін певних циклів (гуманітарного, фізико-математичного, природничого);

в) складіть розклад уроків для одного з класів

г) обрахуйте кількість ставок для загальноосвітньої школи I-III ступеня.

3. Познайомтесь з навчальною програмою із «своєї» дисципліни, опишіть її структуру. Проаналізуйте, в якій мірі у програмі реалізовані вимоги принципів науковості, систематичності та послідовності. Визначте принцип побудови програм (лінійний чи концентричний).

4. Познайомтесь з підручником із «свого» предмета, проаналізуйте його структуру. Визначіть, в якій мірі у підручнику реалізовані вимоги принципів науковості, систематичності і послідовності, наочності, зв'язку з життям, ґрунтовності знань.

5. Проаналізуйте навчальні програми і підручники з погляду їх політехнічної спрямованості.

6. Проаналізуйте навчальні програми і підручники з погляду їх спрямованості на формування загальнонавчальних умінь і навичок.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. а) Що ви розумієте під змістом освіти? Із запропонованих відповідей оберіть прийнятну, довівши помилковість інших.

1. Зміст освіти – це перелік навчальних предметів, які мають вивчати в загальноосвітній школі.

2. Під змістом освіти варто розуміти такий обсяг знань, який кожен учень відбирає відповідно до свого розвитку, задоволення інтересів, схильностей, підготовки до професійної діяльності.

3. Зміст освіти – це чітко окреслена система знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує інтелектуальний розвиток особистості, формування наукового світогляду, підготовку до продуктивної діяльності.

4. Зміст освіти охоплює всю навчальну діяльність людини впродовж її життя.

б) Складіть схему, яка відображає зміст освіти. Скористайтесь поняттями, що запропоновані нижче.

Знання, спеціальні, досвід творчої діяльності, уміння, поняття, навички, факти, терміни, загальнонавчальні, досвід оцінного ставлення, закони, навички, інтелектуальні, наукова теорія, правила, практичні.

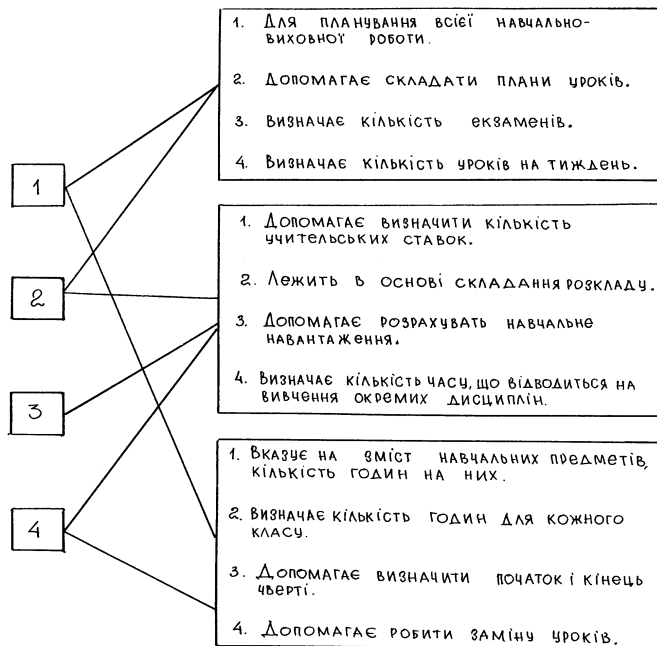
в) Спираючись на програму одного з предметів проведіть аналіз змісту матеріалу з певної теми. Виділіть:

- 1) поняття, що вивчаються;
- 2) терміни, які вводяться;
- 3) закони, правила;
- 4) факти;
- 5) уміння, які повинні бути сформовані;
- 6) навички, що повинні бути сформовані;
- 7) на які елементи змісту освіти повинні спиратися;
- 8) як зв'язаний навчальний матеріал з наступним матеріалом.

2. Яким вимогам має відповідати зміст загальної освіти в українській школі? Із наведених показників виберіть ті, які відповідають сутності вимог.

1. Відповідать рівню розвитку науки, техніки.
2. Викликати цікавість в учнів.
3. Забезпечувать формування наукового світогляду.
4. Відповідать вимогам політехнізму.
5. Забезпечувать легкість засвоєння.
6. Забезпечувать зв'язок теорії з практикою.
7. Готувать учнів до професійної діяльності.
8. Будуватись стосовно вимог принципів навчання.
9. Забезпечувать принцип історизму.
10. Відображать особливості національної культури.
11. Сприяють гуманізації молоді.
12. Будуватись за принципом лінійності.

3. Для чого потрібний навчальний план? В яких групах наведених відповідей дана найбільш повна відповідь? Вкажіть цифру, до якої сходяться лінії від обраних відповідей.

4. Що являє собою навчальна програма? Оберіть потрібну відповідь, проаналізуйте інші.

1. Навчальна програма визначає порядок вивчення навчальних предметів, кількість годин на них, початок і кінець навчальних чвертей, зміст кожної навчальної дисципліни.
2. У навчальній програмі визначено зміст і обсяг знань з кожної навчальної дисципліни, кількість годин на вивчення тем, розділів.
3. Під навчальною програмою розуміють такий документ, в якому перераховані ті предмети, які будуть вивчатися у певному класі, кількість годин на їх вивчення.

5. Поясніть висловлювання з погляду визначення змісту освіти:

- а) П.Блонський: «Порожня голова не думає»;
- б) І.Кант: «Уміння складають ознаки таланту»;
- в) Абуль Фарадж: «Знання – настільки дорогоцінна річ, що їх корисно добувати з будь-якого джерела»;
- г) В.І.Вернадський: «Не в масі здобутих знань полягає краса і могутність розумової діяльності, навіть не в їх системності, а в щирому, яскравому шуканні».

5. МЕТОДИ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

Сутність методів, прийомів і засобів навчання

Методи навчання (від гр. *methodos* – спосіб пізнання, шлях дослідження) – це упорядковані способи діяльності вчителя й учнів, спрямовані на ефективне розв’язання навчально-виховних завдань. В методах навчання

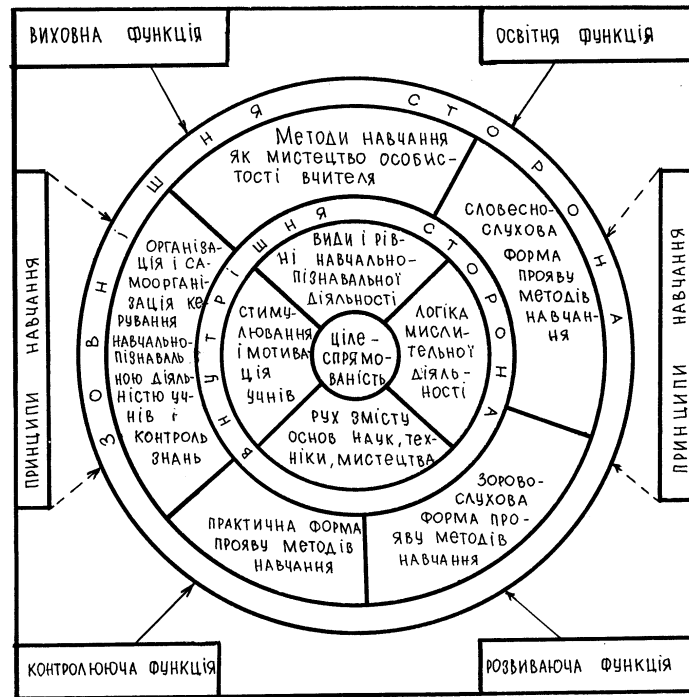
акумулюються дві сторони: метод навчання як інструмент діяльності вчителя для виконання керівної функції – наuczіння, а також метод навчання як спосіб пізнавальної діяльності учнів по оволодінню знаннями, уміннями і навичками – учіння.

Загальні методи навчання є багатомірним педагогічним явищем, що включає в себе ряд аспектів: гносеологічний (відповідність закономірностям пізнання); логіко-змістовний (використання методів навчання відповідно до законів мислення і змісту навчального матеріалу); психологічний (врахування психологічних механізмів пізнання); педагогічний (досягнення навчальної мети).

Приєм навчання – це складова частина методу, певні разові дії, спрямовані на реалізацію вимог тих чи інших методів. Поняття методу і прийому розрізняють за цільовим призначенням. Метод спрямований на забезпечення широких дій (розкриття змісту матеріалу, з'ясування суті питання), а прийом – лише разова дія.

Засоби навчання включають великий обсяг навчального обладнання, що використовується у системі пізнавальної діяльності (книги, картини, зошити, письмове приладдя, лабораторне обладнання, технічні засоби навчання та ін.).

Методи навчання є системними об'єктами, які об'єднують ряд взаємозв'язаних дій вчителя і учнів, спрямованих на виконання освітньої, розвиваючої, виховної і контролюючої функцій. Методи навчання можна розглядати, виділяючи в них внутрішню і зовнішню сторони. Логічно обумовлену структуру методів навчання досить вдало змодельював А.М.Алексюк. (Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К.: Рад. школа, 1981. – С. 38.). (Схема №22).

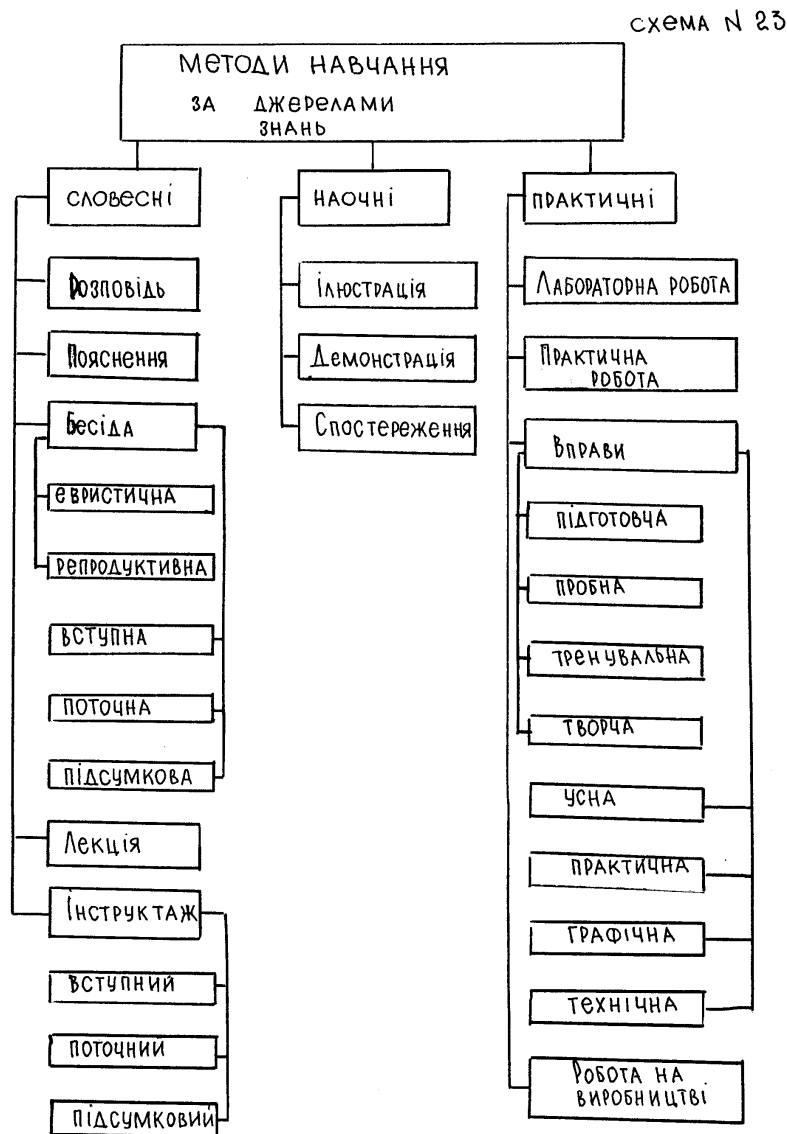
Класифікація методів навчання

В дидактиці є різні підходи до класифікації методів навчання. Найбільш поширеними є класифікація методів за джерелом знань (Д.О.Лордкіпанідзе, Є.Я.Голант, Н.М.Верзілін та ін.); за характером пізнавальної діяльності (І.Я.Лернер); за рівнем проблемності засвоєння знань і рівнем ефективності учіння (М.І.Махмутов); на основі цілісного підходу до процесу навчання (Ю.К.Бабанський). А.М.Алексюк пропонує здійснювати класифікацію методів навчання за найістотнішою, корінною ознакою, зауважуючи, що «проблему системи методів навчання слід розв'язувати не шляхом створення якоїсь єдиної класифікації, що була б оптимальною для всієї системи навчання, а шляхом створення і науково-теоретичного обґрунтування цілого ряду класифікацій, які б у сумі своїй оптимально відображали завдання і зміст цілісного навчального процесу у сучасній школі.» (Педагогіка / За ред. А.М.Алексюка. – К.: Вища школа, 1985. – С.153). Тому він схильний до класифікації методів передусім за джерелами знань і рівнем самостійної розумової діяльності в процесі учіння.

Учитель має розуміти сутність різних підходів до класифікації методів, але найперше – мати у своєму арсеналі велику кількість цих методів, аби вдало й ефективно використовувати їх у навчально-виховному процесі в залежності від дидактичної мети і функціональної спрямованості.

Методи навчання за джерелами знань

Поділ методів за зовнішніми проявами їх форм, тобто за джерелами інформації, яку засвоюють учні, є найбільш поширений і зрозумілий. На основі такого підходу виділяють три групи методів навчання: словесні, наочні, практичні, які подаємо у схемі №23.

Розповідь – це метод навчання, який передбачає оповідну, описову форму розкриття навчального матеріалу з метою спонукання учнів до створення в своїй уяві певного образу. Інколи цей метод називають «малювання словом». Метод розповіді використовують на всіх рівнях навчання, але найчастіше – в молодших класах на уроках читання, природознавства, образотворчого мистецтва тощо.

Пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого учитель розкриває сутність певного явища, закону, процесу. Він ґрунтується не стільки на уяві, скільки на логічному мисленні з використанням попереднього досвіду учнів. Наприклад: пояснення сутності граматичних категорій іменника, спадковості, обміну речовин і под.

Бесіда передбачає використання попереднього досвіду учнів з певної галузі знань і на основі цього приведення їх за допомогою діалогу до усвідомлення нових явищ, понять або відтворення уже наявних. З цієї точки зору виділяють два види бесід: евристичну і репродуктивну. Наприклад, учитель на основі вивченого учнями матеріалу про закони гідростатики має намір підвести їх до розуміння основ кораблебудування, зокрема дії підводного човна. Або: учні прочитали біографію Т.Г.Шевченка, учитель ставить запитання з метою з'ясування того, як учні засвоїли інформацію з цієї тем. За місцем у навчальному процесі виділяють такі види бесід: вступна, поточна і підсумкова.

Лекція – це метод навчання, за допомогою якого учитель в словесній формі розкриває сутність ряду явищ, наукових понять, процесів, які знаходяться між собою в логічному зв'язку, об'єднані загальною темою. Лекція використовується, як правило, в старших класах і вищих навчальних закладах. Окрім навчальних лекцій, які використовуються в навчальних закладах, є публічні лекції.

Певне місце у навчальному процесі займає інструктаж. Він передбачає розкриття норм поведінки, особливостей використання методів і навчальних засобів, дотримання техніки безпеки напередодні включення їх у процес виконання навчальних операцій. Це важливий етап у підході до оволодіння методами самостійної пізнавальної діяльності. Бо важливо, щоб учні розуміли не лише, що треба робити, але і як це робити.

Чільне місце у групі словесних методів займає метод роботи з книгою. Віднесення його до цієї групи дещо умовне. Учні повинні розуміти, що основне джерело отримання наукової інформації – не вчитель, а книга. Тому так важливо навчити учнів методам і засобам самостійної роботи з книгою: читання, переказ, виписування, складання плану, рецензування, конспектування, складання таблиць, схем та ін.

Неможливо говорити про ефективність навчання без широкого використання наочних методів. Вони обумовлені діалектичними закономірностями пізнання і психологічними особливостями сприймання. Наочні методи передбачають передусім використання демонстрації та ілюстрації. При цьому варто зауважити, що ці методи можуть використовуватись як прийоми щодо реалізації вимог інших методів.

Демонстрація – це метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів в їх натурі, динаміці.

Ілюстрація – метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (фотографії, малюнки, схеми, графіки та ін.).

Сутності цих методів надто зближені між собою в етимологічному плані.

Спостереження як метод навчання передбачає сприймання певних предметів, явищ, процесів у природному і виробничому середовищі без втручання у ці явища і процеси.

Усі методи цієї групи тісно взаємозв'язані між собою. Використання у навчальному процесі тих чи інших методів зумовлено різними факторами: психологічними особливостями учнів певного віку, дидактичними цілями, рівнем матеріального забезпечення навчальних закладів.

Досить суттєвим щодо використання наочних методів навчання є володіння технологією і технікою виготовлення і використання засобів демонстрації та ілюстрації. Особливої уваги вимагає використання технічних засобів навчання і зокрема комп'ютерної техніки. Усі ці питання мають детально розглядатись у процесі вивчення фахових методик.

Практичні методи навчання спрямовані на досягнення завершального етапу процесу пізнання. Вони сприяють формуванню умінь і навичок, логічного завершення ланки пізнавального процесу стосовно конкретної теми, розділу.

Лабораторний метод передбачає організацію навчальної роботи з використанням спеціального обладнання та за визначеною технологією для отримання нових знань або перевірки певних наукових гіпотез на рівні досліджень.

Практична робота спрямована на використання набутих знань у розв'язанні практичних завдань. Наприклад, виготовлення моделі певного пристрою на уроках трудового навчання.

В шкільній практиці значне місце посідають вправи. Вправа – це метод навчання, який передбачає цілеспрямоване, багаторазове повторення учнями певних дій чи операцій з метою формування умінь та навичок.

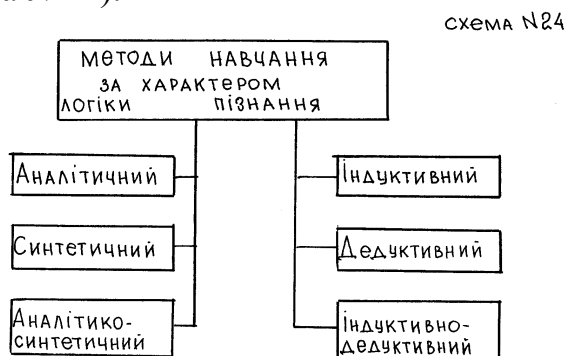
У дидактиці за характером навчальної праці виділяють різні види вправ: письмові, графічні, технічні та ін. Стосовно навчальної мети виділяють такі різновиди вправ: підготовчі, пробні (попереджувальні, коментовані, пояснювальні), тренувальні (за зразком, за інструкцією, за завданням без докладних вказівок), творчі. Вибір системи вправ зумовлюється дидактичними завданнями, особливостями фізичного і психічного розвитку дітей певного віку. Варто уникати застосування одноманітних вправ механічного характеру, оскільки вони швидко стомлюють учнів і не сприяють підтриманню навчальних інтересів учнів. Різноманітність вправ, їх творчий характер, навіть ігрова спрямованість позитивно впливають на підтримання інтересу до навчальної діяльності. Кількість вправ має бути достатньою і розміщеною в часі, аби вміння і навички були стійкими.

Використовуючи практичний метод варто зважати на ряд передумов: забезпечити розуміння учнями сутності наукових знань, як базового компонента практичної діяльності; озброїти учнів алгоритмами застосування знань відповідно до дидактичної мети; створити оптимальні умови для самостійної діяльності кожного учня у процесі формування умінь і навичок. Адже вміння і навички – це результат індивідуальної дії кожної особистості.

Виробничо-практичні методи спрямовані на включення учнів у процеси застосування теоретичних знань у продуктивній праці. Це специфічна діяльність учнів, а тому й різновиди цих методів специфічні, оскільки вони залежать від виду конкретної праці, обладнання, соціально-природних умов та ін. Але вони мають виступати передусім як інструмент самостійної виробничої праці кожного учня. Виробничо-практичні методи можуть бути ефективними за умов оптимального поєднання з іншими методами (словесними, наочними та ін.).

Методи навчання за характером логіки пізнання

Основним «інструментом» пізнання є мозок людини. Тому у навчальному процесі природно використовуються методи, які властиві логіці. Це – аналіз, синтез, індукція, дедукція. Вони можуть діяти і у певному взаємозв'язку. (Схема №24).

Аналітичний метод передбачає мислительний або практичний розклад цілого на частини з метою вивчення суттєвих ознак цих частин. Але це лише початковий компонент пізнання. Наприклад, у мові є загальне поняття «слово». У процесі пізнання у слові виділяють його складові частини: основа і закінчення, корінь, префікс, суфікс, знайомляться із сутністю цих морфем, їх значенням для словобудови.

Для розуміння цілісності явища, процесу, сутності певного поняття необхідно переходити до наступної логічної операції – синтезу.

Синтез – це метод, який передбачає мисленне або практичне з'єднання виділених аналізом елементів чи властивостей предмета, явища в одне ціле. Синтез є органічним продовженням аналізу і може будуватися лише на аналізі. Це гносеологічна закономірність навчального процесу. Отже, у процесі пізнання конкретного предмета, явища, категорії є діалектична взаємодія і взаємообумовленість аналізу й синтезу. Наприклад, для засвоєння у повному обсязі поняття «іменник» спочатку учні засвоюють загальне означення іменника, потім виділяють і усвідомлюють сутність його категорії (рід, число, відміни, відмінювання), а на заключному етапі шляхом синтезу

піднімаються на більш високий рівень розуміння сутності цієї мовної категорії.

Поряд з аналізом і синтезом у процесі пізнання використовуються такі логічні методи як індукція і дедукція.

Індуктивний метод передбачає вивчення предметів, явищ від одиничного до загального. У результаті розуміння сутності ознак, властивостей одиничних предметів чи явищ, понять є можливість усвідомити суттєві, типові закономірності чи властивості однопорядкових предметів або явищ. Проте, використовуючи індуктивний метод, не варто змушувати завчати великої кількості одиничних понять, а лише таку інформацію, що дасть змогу виділити у споріднених суттєве, загальне, типове.

Дедуктивний метод передбачає вивчення навчального матеріалу від загального до окремого, одиничного. Учні знайомляться із загальною закономірністю, а потім на основі цієї закономірності, правила, закону характеризують інші явища, предмети.

Індуктивний і дедуктивний методи перебувають у діалектичному взаємозв'язку.

Методи навчання за логічними ознаками не відокремлені від методів навчання за джерелами знань. У процесі використання словесних, практичних та наочних методів учитель й учні не можуть обійтися без індукції, дедукції, аналізу й синтезу.

Методи навчання за рівнем самостійної розумової діяльності

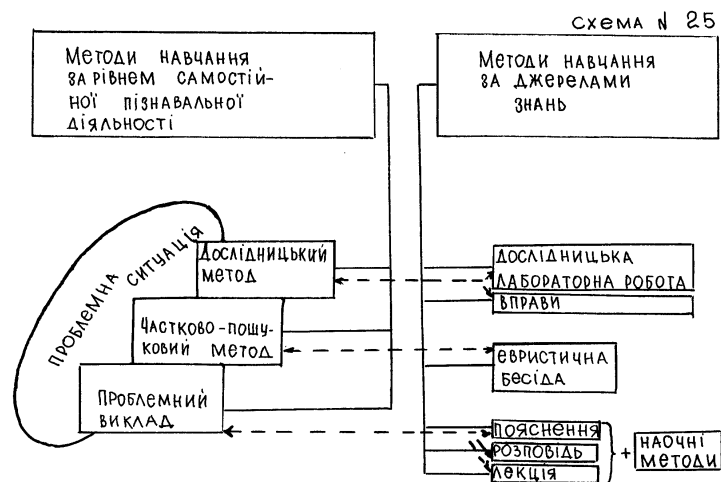
Ефективність навчання багато в чому залежить від способу організації мислення. В залежності від рівня розумової активності учнів і виділяють такі методи навчання: проблемний виклад (проблемно-інформаційний), частково-пошуковий, дослідницький метод. Використання цих методів ґрунтується на послідовній і цілеспрямованій постановці перед учнями проблемних задач, розв'язуючи які, вони під керівництвом учителя активно засвоюють нові знання. Використовуючи ці методи, необхідно зважати на дотримання таких основних вимог: висунення пізнавальних задач відповідно до змісту навчального матеріалу та вікових особливостей учнів; висунення гіпотез; мобілізація резерву знань та способів пізнання; включення учнів в активну пізнавальну діяльність; аналіз і оцінка результатів навчальної праці.

Проблемний виклад передбачає створення вчителем проблемної ситуації, допомогу учням у виділенні та «прийнятті» проблемної задачі, використання словесних методів (пояснення, розповіді, лекції) для активізації мислительної діяльності учнів, спрямованої на задоволення пізнавального інтересу, шляхом отримання нової інформації. Класичний приклад використання проблемно-інформаційного методу навчання – лекції К.А.Тімірязєва з курсу «Життя рослин».

Частково – пошуковий метод спрямований на включення учнів в пошуки шляхів, прийомів і засобів розв’язання пізнавальної задачі. Для забезпечення дієвості цього методу необхідно: створення проблемної ситуації і спонукання учнів до розуміння і «прийняття» пізнавальної задачі; керівництво ходом пошукової мислительної діяльності учнів з використанням системи логічно вмотивованих запитань; стимулювання і схвалення пізнавальної діяльності учнів у процесі розв’язання навчальних завдань; аналіз успіхів і помилок, труднощів при розв’язанні задач.

Дослідницький метод спрямований на включення учнів у самостійне розв’язання пізнавальної задачі з використанням необхідного обладнання. Для ефективності цього методу варто дотримуватися певних вимог: створення проблемної ситуації; керівництво учнями по виділенню пізнавальної задачі; спонукання учнів до пошуків гіпотези, перевірки її достовірності; надання допомоги учням у пошуках ефективних методів і резерву знань, необхідних для розв’язання задачі; орієнтація учнів на проведення досліджень і систематизацію результатів проведеної роботи; включення учнів у самостійний аналіз ходу та результатів дослідної роботи.

Проблемні методи навчання тісно пов’язані з іншими методами навчання, вони знаходять свій вираз у словесних, наочних та практичних методах. (Див. схему №25).

Вибір методів навчання

Методи навчання як своєрідний набір інтелектуального інструментарію пізнавальної діяльності учителя і учнів не є алгоритмізованими одиницями. Оскільки педагогіка є наукою і мистецтвом одночасно, тому і підхід до вибору методів навчання має ґрунтуватися на творчості педагога з одного боку і відповідати вимогам принципу системності з другого боку. По-перше, в методах навчання важливо бачити основні ознаки: виступають до певної міри способом руху пізнавальної діяльності учнів; визначають логічний шлях оволодіння знаннями, уміннями і навичками; відіграють роль інструмента обміну інформацією між учасниками навчального процесу; виступають

регулятором пізнавальної діяльності учнів; сприяють стимуляції учіння; є способом аналізу й оцінки навчальної діяльності. По-друге, необхідно забезпечувати системність у підході до вибору тих чи інших методів, глибоко розуміючи внутрішні зв'язки і взаємозалежність між ними на рівні функціональних ознак.

Критеріями вибору методів навчання є: 1) магістральні завдання виховання особистості; 2) мета і завдання навчання взагалі і конкретного етапу зокрема; 3) закономірності і принципи навчання; 4) зміст навчального матеріалу; 5) навчальні можливості школярів; 6) наявність засобів навчання; 7) психолого-педагогічні можливості педагога.

Отже, методи навчання не можна сприймати (і використовувати) як рецепт для розв'язання навчальних завдань. Бо, як наголошував К.Д.Ушинський, важливий не сам метод сам по собі, а ідея, що закладена в ньому. Тому лише творча мудрість учителя, яка опирається на наукові засади, може забезпечити оптимальний підхід до використання методів навчання з метою підвищення ефективності як наuczіння, так і учіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К.: Радянська школа, 1981.
2. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 1985.
3. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981.
4. Дидактика современной школы / Под ред. В.А.Онищука. – К.: Рад. школа, 1987.
5. Педагогіка / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Рад.школа, 1986.
6. Педагогіка / Под ред. Ю.К.Бабанського. – М.: Просвещение, 1988.
7. Педагогічний пошук. – К.: Рад.школа, 1989.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Проаналізуйте особливості підходів (спільне і відмінне) до методів навчання, їх класифікації у дослідженнях А.М.Алексюка, Ю.К.Бабанського, І.Я.Лернера, М.Д.Ярмаченка.

2. Відвідайте 2-3 уроки учителів школи, запишіть їх зміст і хід, проаналізуйте, які методи навчання були використані, оцініть їх ефективність.

3. З погляду ефективності і доцільності проаналізуйте методи навчання, які були використані викладачем вищої школи (на конкретному занятті).

4. Познайомтесь з досвідом учителів-новаторів (Див.: Педагогічний пошук), передовим педагогічним досвідом і опишіть ситуації творчого підходу до використання певних методів та прийомів навчання.

5. Пригадайте і запишіть 2-3 фрагменти уроків із свого шкільного життя, на яких були ефективно використані певні методи навчання.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що необхідно розуміти під методом навчання? Із пропонованих відповідей оберіть правильну, обґрунтувавши помилковість або неповноту інших.

1. Метод навчання – це не що інше як шлях руху думок від учителя до учня з метою передачі знань останньому.
2. Під методом навчання варто розуміти такі вихідні положення, які визначають організацію навчального процесу.
3. Метод навчання є тією логічною категорією, яка вказує на шлях організації піднавальної діяльності учнів.
4. Правильної відповіді немає.

2. У чому ви вбачаєте відмінність між поняттями «методи навчання», «прийоми навчання», «засоби навчання»? Наведіть приклади.

3. Згрупуйте перераховані нижче методи навчання.

Лекція, демонстрація, синтез, лабораторна робота, пояснення, індукція, бесіда, вправа, спостереження, розповідь, інструктаж, ілюстрація, проблемний виклад, практична робота, аналіз, частково-пошуковий метод, дедукція, дослідницький.

Підкресліть ті з них, які, на вашу думку, найбільш ефективно сприяють реалізації розвиваючої функції навчання.

4. Виберіть положення, які характеризують умови ефективного використання: а) евристичної бесіди; б) репродуктивної бесіди.

1. Постановка запитань перед учнями всього класу.
2. Обговорення спірних і помилкових відповідей.
3. Орієнтація запитань на всіх учнів.
4. Врахування настрою учнів.
5. Стимулювання і схвалення пізнавальної діяльності учнів при розв'язанні задачі.
6. Прості, чітко сформульовані запитання, що не містять готової відповіді.
7. Постановка запитань в логічній послідовності.
8. Відповідність дидактичній меті.

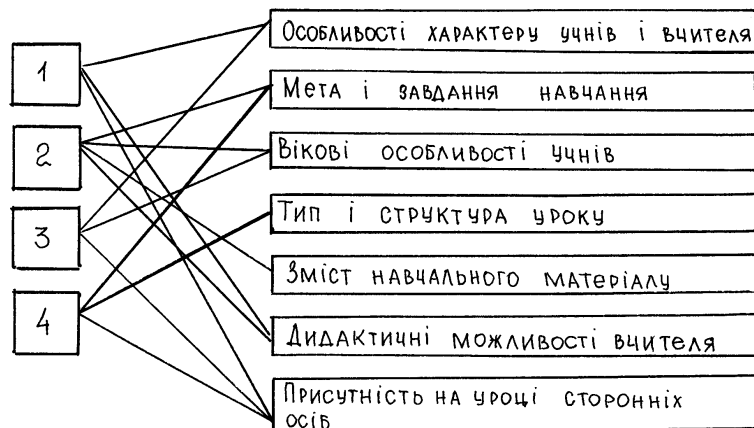
5. Оберіть ознаки, які характеризують два типи задач – проблемну і навчальну.

1. Викликає повне незрозуміння.
2. Спонукає до оволодіння новими знаннями, методами роботи.
3. Вимагає пригадати раніше вивчене.
4. Спонукає застосовувати отримані знання для розв'язання практичних завдань.
5. Вимагає використання раніше набутих знань, умінь, навичок.
6. Організує мислительні операції людини.

6. Доведіть істинність висловів. Підберіть приклади, які ілюструють названі положення.

1. Проблемне навчання розвиває аналітичне мислення.
2. Проблемне навчання забезпечує міцність засвоєння знань.
3. Проблемне навчання робить процес навчання більш привабливим і цікавим.
4. Проблемне навчання навчає застосовувати знання в практичній діяльності.
5. Проблемне навчання стимулює творче зростання вчителя.

7. Виділіть фактори, які визначають вибір методів навчання. Вкажіть цифру, до якої сходяться лінії від обраних вами відповідей.

6. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Форми організації навчання, їх становлення

Форма (від лат. forma -зовнішність, устрій) – з філософської точки зору зовнішній вираз певного змісту. Форма організації навчання – це обмежена в часі і просторі взаємообумовлена діяльність учителя й учнів.

В історії розвитку школи складались різноманітні форми навчання. Вони зумовлені потребами суспільно-економічного розвитку з одного боку і рівнем розвитку педагогічної науки з другого боку. Кожна з виокремлених історією форм навчання акумулювала в собі позитивні надбання освіти і в той же час мала певні недоліки.

Впродовж останнього тисячоліття на освітянській ниві найбільш помітний слід залишили такі форми організації навчання: індивідуальна, групова, класно-урочна, белл-ланкастерська, дальтон-план, бригадно-лабораторна.

Індивідуальна форма навчання виникла в античних країнах і широко використовувалась у Європі в період середньовіччя. Сутність цієї форми навчання в тому, що учитель навчав кожного учня індивідуально. Це давало змогу враховувати індивідуальні можливості учнів і відповідно до цього визначати зміст, форми і методи навчальної роботи. Це сприяло ефективності навчального процесу. Проте з погляду соціально-економічної діяльності індивідуальне навчання не стало домінуючим. По-перше, воно не давало можливості охопити навчанням великої кількості дітей і, по-друге, було надто дорогим. Елементи індивідуального навчання використовуються і нині (індивідуальні консультації, навчання гри на музичних інструментах, вокалу та ін.).

Групова форма навчання набула широкого розповсюдження в період середньовіччя і залишалась в багатьох школах Європи і у 19 столітті (церковно-парафіяльні). Учитель навчав групу дітей, які перебували на різних рівнях вікового й інтелектуального розвитку. Таке навчання дозволяло навчити початкам грамоти (читати, писати, рахувати) чималой кількості дітей (у порівнянні з індивідуальним навчанням). Та все ж воно було примітивним, оскільки в одній кімнаті треба було навчати дітей, які перебували на різних ступенях освіти (перший, другий або третій роки навчання).

Класно-урочна форма навчання бере свій початок з братських шкіл України і Білорусії. Там відпрацьовувались елементи урочної форми. Сутність класно-урочної системи полягала в тому, що учитель одночасно навчав чималу групу дітей (до 45 осіб), які перебували приміром на однаковому рівні анатомо-фізіологічного і психічного розвитку, заняття проводились у класній кімнаті, за постійним розкладом і регламентом.

Наукове обґрунтування класно-урочної форми навчання дав чеський педагог Ян Амос Коменський у фундаментальній праці «Велика дидактика» (1657 р.). Після цього урок став провідною формою навчання у всіх школах світу. Педагоги постійно працювали і продовжують працювати над його удосконаленням.

Белл-ланкастерська форма навчання виникла в кінці 18 і на початку 19 століття в Англії. Її назва пов'язана з іменами її авторів – священника А.Белля і Дж.Ланкастера. У ці роки в Англії активно розвивався капіталізм,

з'являлись все нові й нові фабрики, на які залучалась велика кількість колишніх селян. Постала потреба масової освіти робітників і їх дітей. А вчителів не вистачало. Тому одному вчителеві доручали навчати 250-300 учнів різного віку. Але одноосібно учитель не міг це зробити. Ця ідея реалізовувалась так: учнів поділяли на групи по 25-30 осіб; до кожної групи прикріплювали старшого учня(монітора); учитель спочатку навчав певним елементам грамоти старших учнів, а вони розходились по своїх групах і навчали цьому своїх товаришів; монітори відповідали за порядок і дисципліну у групах. Таке навчання ще називали «взаємним».

Зрозуміло, що така система навчання була малоефективною, охоплювала дітей робітників. Багаті батьки вчили дітей у пристойних школах з класно-урочною формою навчання. Тому белл-ланкастерська форма навчання проіснувала недовго. Була спроба застосувати її і в Росії, але тут вона не набула розповсюдження.

Певний інтерес становить дальтон-планівська форма організації навчання. Вона виникла на початку 20-го століття у США під впливом філософської концепції екзистенціалізму з метою формування в дітей ініціативності, самостійності, винахідливості, діловитості. Вперше описала і запровадила цю форму навчання вчителька з м. Дальтона Е.Паркхерст. Технологія навчання здійснювалась так: зміст навчального матеріалу з кожної дисципліни розділявся на частини (блоки), кожен учень у вигляді плану отримував індивідуальне завдання, самостійно працював над його виконанням, звітувався, набираючи певну кількість балів, а потім отримував наступне завдання. Учитель відігравав роль організатора, консультанта. Учні з класу до класу переводили не по закінченню навчального року, а в залежності від рівня оволодіння програмовим матеріалом (3-4 рази на рік).

Таке навчання сприяло формуванню самостійності, ініціативності, позитивно впливало на інтелектуальний розвиток особистості. Разом з тим розвивало нездорове суперництво, індивідуалізм. Та це відповідало формуванню менталітету співучасників ринкової економіки.

Бригадно-лабораторна форма навчання виникла у 20-х роках в радянській школі. Це була спроба модернізувати систему дальтон-плану, але будувати навчання на колективістських засадах. Учні класу ділили на бригади (по 5-9 осіб), на чолі яких стояли обрані бригадири; навчальні завдання у вигляді планів давались на бригаду, яка й мала працювати над його виконанням; через певний період бригадир звітував перед педагогом про виконання завдання, на основі чого оцінювалась робота членів бригади. Передбачалось в такий спосіб розвивати колективну пізнавальну діяльність, формувати почуття колективізму. Ця форма наполегливо впроваджувалась державними органами як універсальна не лише в загальноосвітніх школах, але й в середніх та вищих професійних навчальних закладах. Насправді це

приводило до знеосіблення навчальної праці значної частини учнів, зниження рівня знань, породжувало конфлікти в бригадах.

У ті ж роки були спроби запровадити у школах систему проектів, систему комплексів. Але все це не давало бажаних результатів, руйнувало класно-урочну форму навчання.

Класно-урочна форма навчання в її історичному розвитку

Урок – це форма організації навчання, при якій учитель веде заняття з постійним складом учнів, які мають приміром однаковий рівень фізичного і психічного розвитку, за розкладом і регламентом.

Урок залишається основною формою навчання у всіх типах навчальних закладів. Треба зважити на те, що впродовж своєї історії учителі і вчені-педагоги постійно працювали над удосконаленням класно-урочної системи навчання.

Я.А.Коменський (1592-1670), скориставшись багаторічним досвідом братських шкіл України, інших слов'янських країн, зробив наукове обґрунтування класно-урочної форми навчання: дидактичні засади, наповнюваність класів, розклад, регламент, структура уроку, діяльність вчителя та ін. Це стало фундаментом подальшої розбудови уроку.

У 20-х роках в радянській школі під впливом течії пролеткульту була спроба відмовитись від уроку. Проте це принесло лише шкоду шкільній справі. Тому на початку 30-х років урок знову став основною формою організації навчання.

Наступні десятиріччя відзначалися різними підходами до розвитку урочної системи. 30-50-ті роки у нашій країні відзначилися впливом авторитаризму і тоталітаризму. Отож і школа, як своєрідний сколок суспільства, не була позбавлена цього впливу. Урок, методика його організації та проведення перебували в лещатах догматичного виконання адміністративних приписів, позбавлені творчого підходу.

Лише в кінці 50-х років учителі й педагоги-вчені розгорнули активну роботу по творчому підходу до організації навчально-виховного процесу на уроці. Свідченням цього виявилось виокремлення науково обґрунтованих напрямків удосконалення уроку, які дали потужний поштовх творчих пошуків учителів країни. Назвемо декілька напрямків.

Липецький напрямок: побудова так званого «раціонального уроку», використання творчих письмових робіт, словникових диктантів, роздаткових дидактичних матеріалів та ін.

Казанський напрямок: розробка і впровадження у навчальний процес проблемного навчання (М.І.Махмутов).

Кіровоградський напрямок: розробка лекційно-практичної системи навчання в старших класах (О.О.Хмура).

Ростовський напрямок: цілеспрямована робота учителів по попередженню неуспішності і відставання учнів у навчанні.

У 70-80-х роках з'явилась ціла плеяда учителів-новаторів, які своєю творчою працею сприяли розвитку класно-урочної форми навчання: Ш.О.Амонашвілі, І.П.Волков, М.П.Гузик, Є.М.Ільїн, С.М.Лисенкова, В.Ф.Шаталов та багато інших.

На цей період припадає чимало цікавих наукових досліджень, спрямованих на удосконалення уроку: Ю.К.Бабанського, М.І.Махмутова, В.О.Онищука, І.П.Підласого, А.В.Фурмана, М.М.Яковлева та ін.

Вимоги до сучасного уроку в школі

У поглядах на вимоги до уроку варто дотримуватися двох підходів – загально-педагогічних і методичних. Останні зумовлені особливостями вивчення конкретної навчальної дисципліни. Ми будемо розглядати загальнопедагогічні вимоги, які є базою для творчого розвитку вимог до уроку стосовно особливостей фахових методик.

Загалом можна виділити такі групи загальнопедагогічних вимог до уроку: санітарно-гігієнічні, психолого-фізіологічні, дидактичні, виховні.

Для успішності навчання передусім необхідно забезпечити природні умови для біологічної життєдіяльності кожного учня, нормального функціонування фізіологічних процесів, які виступають важливою передумовою психічної діяльності особистості. Тому на кожному уроці під керівництвом учителя мають бути забезпечені такі санітарно-гігієнічні умови: оптимальний повітряний режим, правильне освітлення, належний тепловий режим, чергування різних видів навчальної праці, відповідність меблів індивідуальним особливостям учнів.

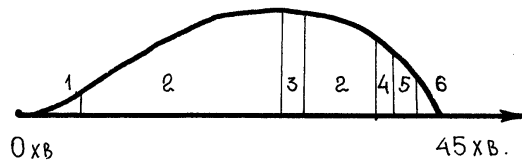
Варто пам'ятати, що значна частина життя дітей 7-17 років припадає на навчальну працю в межах класної кімнати. Тому відсутність належних санітарно-гігієнічних умов може негативно впливати не лише на процес учіння, але й на здоров'я вихованців.

Психолого-фізіологічні вимоги до організації навчально-виховного процесу на уроці впливають із загальнопедагогічного принципу природовідповідності. Необхідно враховувати особливості психічного і анатоמו-фізіологічного розвитку учнів певного віку, дбаючи про створення передумов для психічного, фізичного і соціального розвитку кожної особистості. Одночасно педагог має дбати про забезпечення умов для розвитку в учнів позитивних емоцій як передумови активності пізнавальної діяльності. Як підкреслював психолог С.Л.Рубінштейн, між емоціями людини і її власною діяльністю проглядається дієвий зв'язок, емоційний стан особистості впливає на її діяльність. В організації навчального процесу мова йде про необхідність створення позитивних емоцій на основі демократичного

стилю спілкування, який сприяє формуванню вільної людини. Авторитарний стиль – це подавлення, пригнічення особистості. В такому стані емоційні процеси загальмовані, а отже умови для пізнання вкрай несприятливі. Тому А.С.Макаренко наполягав на необхідності домагатися мажорності в дитячому колективі.

Моделюючи будь-який урок, необхідно зважати на об'єктивні психологічні і фізіологічні процеси, які протікають в організмі учня. З цього погляду урок може мати структуру, подану у схемі №26.

схема № 26

1. Початок уроку: психологічна організація учнів на навчальну діяльність шляхом включення в легкі розумові дії стосовно конкретної навчальної дисципліни – «настройка на певну предметну хвилю» (усний рахунок з математики, словниковий диктант, цікаве проблемне запитання та ін.).

2. Час активної навчальної праці в залежності від дидактичної мети, змісту навчального матеріалу, учнів. Після включення учнів в розумову діяльність активність зростає, а згодом певні центри кори головного мозку стомлюються. Тому необхідно зважати на цей фактор: вдаватися до засобів відпочинку, змінювати один вид діяльності на інший, у другій половині уроку зменшувати навантаження.

3. Час активного відпочинку кори головного мозку шляхом наповнення класної кімнати свіжим повітрям, включення учнів у виконання спеціальних легких вправ, які сприяли б насиченню крові киснем і донесення її до клітин мозку.

4. Організація домашнього завдання: запис на дошці, учнями – у щоденники.

5. Навчальна робота, яка є своєрідним інструктажем до виконання домашнього завдання.

6. Дидактично-психологічне завершення уроку: загальні підсумки учителя, оцінка діяльності учнів, полегшені дидактичні ігри на основі вивченого матеріалу.

Дидактичні вимоги ґрунтуються на закономірностях процесу пізнання і передбачають організацію навчання на уроці з урахуванням таких чинників.

1. Наявність рушійної сили навчання і необхідності створення ситуації для її дії.

2. Цілеспрямованої роботи по формуванню мотивів навчання.

3. Моделювання процесу навчання на уроці у відповідності з вимогами логіки навчального процесу оволодіння знаннями, вміннями і навичками.

4. Реалізація на уроці принципів навчання в залежності від змісту навчального матеріалу, віку учнів.

5. Оптимальний підхід до вибору методів і засобів навчання.

Виховні вимоги зумовлені магістральними завданнями всебічного гармонійного розвитку особистості відповідно до вимог розумового, морального, фізичного, трудового і естетичного виховання. На кожному уроці необхідно актуалізувати ті чинники, які мають впливати на формування всебічно розвиненої особистості. Це трансформується через зміст навчального матеріалу і безпосередньо через організацію вчителем навчально-виховного процесу на уроці. Тому на етапі планування уроку варто виділяти не лише дидактичну, а й виховну мету.

В системі розв'язання виховних завдань мають переважати провідні аспекти кожної частини, що забезпечують гармонійне виховання особистості. Зокрема:

– розумове виховання: самостійна пізнавальна діяльність, інтелектуальний розвиток, оволодіння методами учіння;

– моральне виховання: формування моральних переконань і моральних почуттів, гуманізму, поваги до особистості, національної гідності, добра, чуйності та ін.;

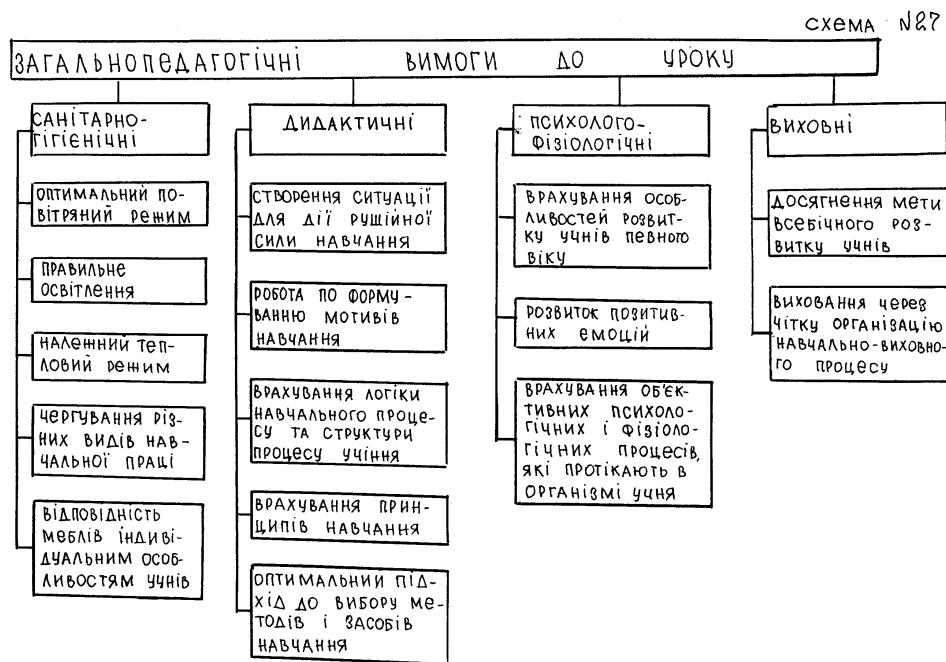
– фізичне виховання: створення оптимальних умов для фізичного розвитку особистості, оволодіння вміннями і навичками турботи про своє здоров'я і культуру побуту;

– трудове виховання: формування вмінь і навичок розумової праці, виховання любові до праці взагалі і почуттів бережного ставлення до праці інших, соціально-психологічна підготовка вихованців до участі у продуктивній фізичній та інтелектуальній праці;

– естетичне виховання: формування почуттів прекрасного, вмінь відрізнити прекрасне від потворного, озброєння школярів знаннями й вміннями творити прекрасне в реальному житті.

Цілеспрямована і систематична робота по створенню на кожному уроці оптимальних умов для реалізації завдань розумового, морального, фізичного, трудового й естетичного виховання впродовж 10 років навчання дасть свої плідні результати.

Сутність загальнопедагогічних вимог до уроку подаємо у схемі №27.

Типи уроків, їх структура

У дидактиці існують різні підходи до класифікації уроків. Зокрема класифікують уроки за способами їх проведення (урок-лекція, кіноурок, урок-диспут, урок-бесіда, урок лабораторно-практичний та ін.); за етапами навчальної діяльності (вступні, уроки формування понять, уроки застосування знань на практиці, уроки тренування і повторення та ін.). Та найбільш вдалою і прийнятною є класифікація уроків за дидактичною метою. Український дидакт В.О.Онищук виділяє такі типи уроків: 1) урок засвоєння нових знань; 2) урок формування умінь і навичок; 3) урок застосування умінь і навичок; 4) урок узагальнення і систематизації; 5) урок контролю і корекції знань, умінь та навичок; 6) комбінований урок.

В залежності від типу уроку логічно складається його структура. Структура уроку – це сукупність, послідовність та логічний зв'язок елементів, які складають його модель.

Кожен урок має свою структуру, яка зумовлюється його навчально-виховною метою. В моделі уроку виділяють макроструктуру (етапи конкретного уроку) і мікроструктуру (методичні компоненти кожного етапу).

У процесі моделювання уроку того чи іншого типу має виявлятися творчість учителя. Але разом з тим не слід забувати про дотримання певної логічно доцільної архітектури уроку певного типу.

Коротко означимо структуру основних типів уроків.

Урок засвоєння знань.

1. Перевірка домашнього завдання; актуалізація опорних знань.
2. Повідомлення теми, мети, завдань уроку.

3. Сприймання і усвідомлення нового навчального матеріалу.
4. Запам'ятання нового навчального матеріалу.
5. Систематизація знань, отриманих на даному уроці.

6. Домашнє завдання. Підсумки уроку.

Урок формування умінь і навичок.

1. Перевірка домашнього завдання. Відтворення і корекція опорних знань.

2. Повідомлення теми, мети, завдань уроку.

3. Ознайомлення з правилами і способами дій по застосуванню знань на практиці.

4. Робота учнів над вправами по застосуванню знань.

5. Домашнє завдання. Підсумки уроку.

Урок застосування знань, умінь та навичок.

1. Повідомлення теми, мети, завдань уроку.

2. Перевірка домашнього завдання, корекція знань, умінь та навичок.

3. Усвідомлення програми навчальних дій.

4. Самостійна робота над виконанням практичних завдань.

5. Узагальнення і систематизація результатів роботи.

6. Оцінка діяльності учнів.

7. Підсумки уроку. Домашнє завдання.

Урок узагальнення і систематизації.

1. Повідомлення теми, мети і завдання уроку.

2. Відтворення і корекція опорних знань.

3. Повторення і аналіз основних фактів, подій, явищ.

4. Узагальнення та систематизація знань, засвоєння системи знань, провідних ідей.

5. Домашнє завдання. Підсумки уроку.

Урок комбінований.

1. Повідомлення теми, мети і завдання уроку.

2. Перевірка домашнього завдання.

3. Актуалізація опорних знань.

4. Сприймання і усвідомлення учнями нового навчального матеріалу.

5. Осмислення, узагальнення і систематизація знань.

6. Вправи на формування вмінь і навичок на основі отриманих знань.

7. Домашнє завдання. Підсумки уроку.

Урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок.

1. Повідомлення теми, мети і завдання уроку.

2. Перевірка рівня володіння знаннями.

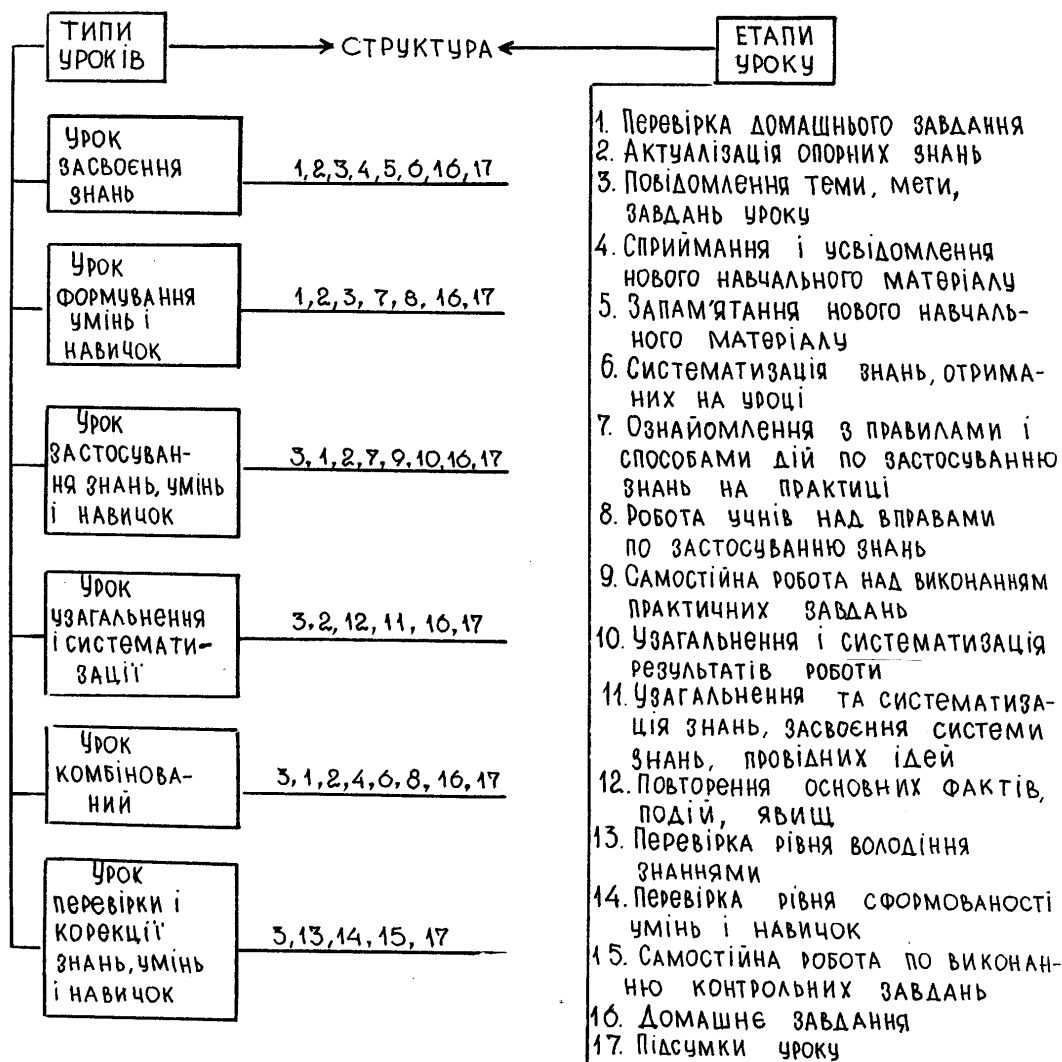
3. Перевірка рівня сформованості умінь і навичок.

4. Самостійна робота по виконанню контрольних завдань.

5. Підсумки уроку.

Узагальнені положення про структури різних типів уроків подаємо у схемі №28.

схема №28

Позаурочні форми навчання

Окрім уроку в школах використовують позаурочні форми організації навчання: факультативні заняття, практикуми, семінари, екскурсії, предметні гуртки, домашня навчальна робота.

Завдання позаурочних форм навчання – розширити умови для розвитку інтелектуальних можливостей вихованців, задовольняти їх пізнавальні інтереси і схильності.

Факультативні заняття об'єднують учнів за інтересами і спрямовані на поглиблення знань з певних дисциплін або наукових проблем. Ці заняття проводяться з групою не менше 15 учнів з періодичністю, яка визначається робочим планом. З кожного факультативу розробляються навчальні програми. Вони можуть бути державними або авторськими.

З погляду освітніх завдань виділяють такі види факультативів: по поглибленому вивченню навчальних дисциплін, по вивченню додаткових дисциплін (психології, іноземної мови та ін.), по вивченню додаткової дисципліни професійної спрямованості (програмування, оператор комп'ютерної техніки та ін.), міжпредметні факультативи. Одночасно кожен вид факультативних занять ще може ділитися на теоретичний, практичний і комбінований.

Факультативні заняття можуть проводитись безпосередньо в класних кімнатах, в музеях, на виробництві, в науково-дослідних центрах, у вищих навчальних закладах та ін. учителями шкіл або працівниками підприємств, закладів культури, науки.

Проведення факультативних занять вимагає від педагогів проявів високої майстерності, творчої винахідливості щодо використання значного арсеналу методів, прийомів, засобів навчання з метою підтримання в учнів інтересу, розвитку їх творчих можливостей.

Практикуми передбачають включення учнів у систему самостійного виконання практичних завдань на основі оволодіння теоретичними знаннями. Така форма навчальної роботи якнайкраще сприяє реалізації вимог принципу поєднання навчання з практикою, озброєнню учнів політехнічними знаннями, підготовці їх до свідомого вибору професії.

Технологія організації практикумів може мати таку структуру: складають план-графік проведення цих занять з розрахунку 16-18 годин, визначають матеріальну базу, обладнання, час проведення; учнів знайомлять із завданнями і змістом практикуму, проводять ретельний інструктаж щодо дотримання техніки безпеки; утворюють робочі групи (5-6 учнів), визначають завдання для кожної групи. Учитель має ретельно контролювати дотримання учнями технологічних процесів, техніки безпеки, оцінювати кожний етап роботи, стимулювати самостійну діяльність.

Результатом участі у практикумах може бути виставка їх робіт, творчі звіти та ін.

Семінари проводять у старших класах, вони виступають як форма організації самостійної пізнавальної діяльності учнів з метою поглибленого вивчення окремих тем, проблем. Семінарські заняття проводяться з усім складом учнів класу. Учитель визначає тему, мету, план, рекомендує необхідну літературу, визначає індивідуальні завдання для учнів по підготовці до семінару. Результати такої попередньої самостійної роботи учні оформлюють у вигляді рефератів, тез виступів, конспектів наукової літератури, добірок малюнків, таблиць, статистичних матеріалів та ін.

Структура семінарського заняття може бути такою: вступне слово вчителя, в якому він визначає мету і завдання, порядок проведення, особливості роботи учнів; обговорення означених питань із залученням фіксованих реферативних повідомлень учнів; доповнення вчителя, його

оцінка діяльності учнів на семінарі. Головне на семінарських заняттях – дати можливість учням займатись самостійною пошуковою діяльністю у період підготовки і вільно висловлювати і відстоювати власні думки безпосередньо на семінарі, аргументувати їх науковими постулатами.

В залежності від змісту теоретичного матеріалу, рівня підготовки учнів шкільні семінари поділяють на три групи: підготовчі (просемінари), власне семінари, міжпредметні. На початковому етапі навчальної роботи із старшокласниками важливо пройти школу просемінарів. Тут учні безпосередньо під керівництвом учителя засвоюють сутність нової для них форми навчання, опрацьовують технологію визначення теми, структури цього заняття, засвоюють методи опрацювання літератури, підготовки реферативних повідомлень, участь в обговоренні питань, знайомляться з етикою поведінки учасників семінару. Лише після цього можна переходити до семінарів вищого рівня.

Екскурсія (від лат. *excursio* – поїздка, прогулянка) – колективне відвідування музеїв, виставок, підприємств, природного довкілля з пізнавальною метою. Навчальна екскурсія – це форма роботи, яка спрямована на вивчення учнями при керівній ролі вчителя певних явищ, процесів, предметів шляхом безпосереднього їх сприймання і спостереження в конкретному виробничому, природному середовищі. Завдання екскурсії: збагачувати знання учнів; встановлювати зв'язки теорії з практикою; розширювати політехнічні знання; розвивати творчі здібності учнів, їх спостережливість, естетичні смаки; актуалізувати пізнавальні інтереси; формувати науковий світогляд; сприяти професійній орієнтації вихованців.

Є різні підходи до класифікації екскурсій. По відношенню до навчальних програм виділяють програмні (виділені в навчальних програмах) і позапрограмні, які визначають вчителі в залежності від наявного виробничого і природного середовища. За змістом виділяють виробничі, біологічні, географічні, краєзнавчі, мистецькі екскурсії. У цьому плані екскурсії можуть бути тематичні і комплексні. За місцем у навчальному процесі екскурсії можуть бути вступні, поточні та підсумкові.

У процесі підготовки та проведення екскурсії необхідно дотримуватися певних вимог – організаційних, дидактичних і виховних.

У системі екскурсійної роботи виділяють чотири етапи.

1. Теоретично-практична підготовка: до початку конкретної екскурсії учні мають оволодіти певною сумою теоретичних знань і практичних умінь як важливої передумови ефективності пізнавальної діяльності безпосередньо на екскурсії.

2. Інструктаж: ознайомлення з метою і об'єктом екскурсії, підготовка необхідних засобів (планшети, карти, олівці, фотоапарати, пристрої для гербаріїв та ін.), правила поведінки на об'єктах екскурсії, дотримання техніки

безпеки та інші аспекти дій учнів і вчителів в залежності від змісту екскурсії, її об'єктів, часу і місця проведення.

3. Проведення екскурсії: повторення плану екскурсії, повільний огляд об'єктів, зосередження довільної уваги, спостережливості, фіксація суттєвого, головного; відбір необхідного матеріалу (записи, замальовки, фотографування), паузи для відпочинку, загальні підсумки.

4. Заключний етап пов'язаний з систематизацією та опрацюванням матеріалів екскурсії: складання планів, схем, виготовлення фотографій, малюнків, підготовка альбомів, виставок, описи результатів спостережень, систематизація зібраних матеріалів, підготовка гербаріїв. Усі учні мають бути включені у систематизацію матеріалів екскурсії, а результати такої роботи повинні матеріалізуватися і поповнювати навчальні кабінети, виконувати роль засобів навчання. Такий підхід стимулює і активізує пізнавальну діяльність учнів під час екскурсії. Ні в якому разі не можна перетворювати навчальну екскурсію на веселу прогулянку.

Предметні гуртки спрямовані на задоволення пізнавальних інтересів учнів, розвиток їх інтелекту.

У роботі гуртків учні беруть участь виключно на добровільних засадах. Це можуть бути вихованці паралельних класів або учні, близькі за освітнім рівнем.

Керівництво гуртками здійснюють безпосередньо учителі або фахівці підприємств, наукових чи мистецьких колективів. Гуртки працюють за авторськими планами, які затверджуються педагогічною радою школи.

Результатами діяльності гуртківців можуть бути виставки, альбоми, стінні газети, тематичні журнали, усні журнали, колективні прилюдні звіти перед учнями і батьками, участь в предметних олімпіадах.

Домашня навчальна робота передбачає самостійне виконання учнями навчальних завдань за межами уроку (безпосередньо дома, в групах продовженого дня, в години самопідготовки в школах-інтернатах).

Як зазначено у Положенні про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, домашні завдання повинні даватися з урахуванням індивідуальних особливостей учнів і педагогічних вимог; учитель визначає їх доцільність, характер, зміст і обсяг. Щоб попередити перевантаження учнів домашніми завданнями, необхідно у кожному класі визначати їх обсяг з усіх дисциплін, аби на виконання учень в середньому витрачав 1/3 – 1/4 часу, що відводиться на навчальну роботу під час уроків. Окрім того варто скласти розклад так, щоб у ньому щоденно було не менше двох уроків, з яких домашні завдання даються не завжди. Особливо в середніх та старших класах доцільно скласти розклад за блочною системою, коли впродовж тижня вивчають 2-3 навчальні дисципліни (математику, мову, літературу), а наступного тижня – інші дисципліни (біологію, хімію, історію) і т.д. Це дає

учням змогу, по-перше, «занурюватись» в конкретні навчальні дисципліни, а, по-друге, щоденно займатися виконанням домашніх завдань з 2-3 дисциплін.

Важлива функція учителів – озброєння учнів раціональними методами і технікою самостійної праці над виконанням домашніх завдань з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог. Домашні завдання є органічним продовженням навчальної роботи в школі. Тому уже на цьому етапі учні мають оволодівати методами учіння дома. Є специфічні моменти, які учителям слід мати на увазі: визначення обсягу домашніх завдань з урахуванням можливостей учнів; дотримання диференційованого підходу щодо змісту і характеру домашньої роботи; своєчасне повідомлення домашнього завдання на уроці і зрозумілий запис його на дошці та в щоденниках; чіткий інструктаж щодо виконання завдання дома (краще через включення усіх учнів у процес виконання пробної справи); застереження батькам, аби вони не виконували домашні завдання за учнів, а лише створювали сприятливі умови для такої роботи і забезпечували чіткий контроль; систематичний контроль учителем виконання домашніх завдань кожним учнем, що формує в учнів почуття обов'язку і відповідальності.

На перших етапах навчання учнів (в початкових класах) варто рекомендувати засвоїти чіткі правила роботи над домашніми навчальними завданнями. З ними мають бути знайомі і батьки, аби допомагати дітям дотримуватися їх. Наводимо зразок таких правил.

1. Після повернення із школи пообідай і відпочинь на свіжому повітрі або виконай доручення батьків по господарству.

2. Виконуй домашні завдання у встановлений режимом дня час.

3. Май постійне місце навчальної роботи. Прибери із робочого стола все зайве, залишивши лише необхідне. Підготуй необхідне письмове приладдя.

4. Продумай план роботи.

5. Виконуй спочатку більш складне завдання, залишаючи легше на кінець.

6. Опрацюй спочатку теоретичний матеріал, а потім приступай до практичних завдань.

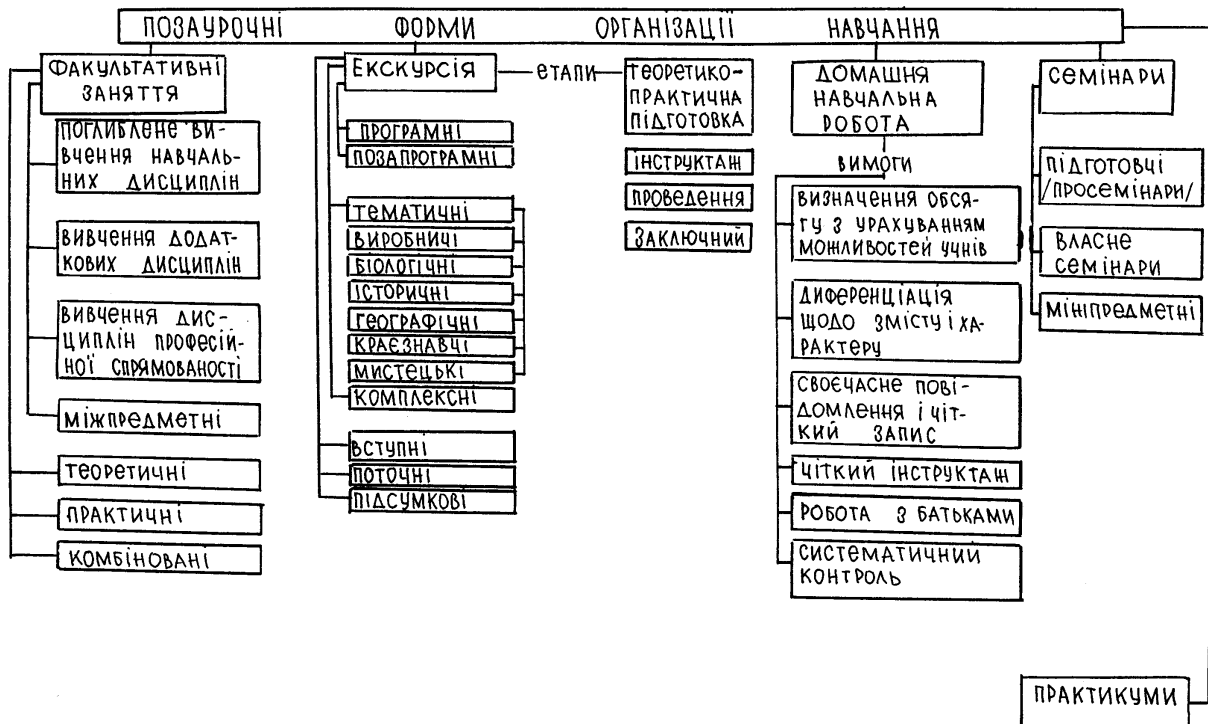
7. Працюй за планом, не квапся.

8. Роби невеликі перерви для відпочинку: провітри кімнату, зроби щось по господарству.

9. В кінці перевір, чи все зробив правильно.

10. Підготуй необхідне обладнання, підручники, зошити до завтрашніх уроків.

Основні положення стосовно позаурочних форм організації навчання подаємо у схемі №29.

Підготовка вчителя до уроку

Творчо працюючий учитель готується до уроку все життя. Ця банальна фраза відображає сутність професійної діяльності педагога, яка зумовлює необхідність щоденно і систематично працювати над собою: розвивати свої інтелектуальні можливості, опановувати значними пластами інформації з різних галузей наук, оволодівати основами педагогічних технологій, педагогічної техніки. Та все ж у підготовці до конкретного уроку є необхідність дотримуватися певної послідовності, яка включає такі компоненти.

1. Ознайомлення з навчальною програмою, визначення місця конкретної теми уроку в системі і структурі навчальної дисципліни.
2. Ознайомлення з навчальними підручниками з погляду повноти розкриття змісту теми стосовно вимог програми.
3. Опрацювання методичної літератури стосовно оптимізації навчально-виховного процесу в ході опрацювання конкретного навчального матеріалу.
4. Добір і опрацювання додаткового фактичного матеріалу теми заняття.
5. Підбір засобів навчання: таблиць, схем, моделей, предметів, роздатково-го матеріалу.
6. Вибір оптимальних методів і прийомів навчання.
7. Визначення типу і структури уроку.
8. Уявне моделювання режисерської структури уроку відповідно до мети, дидактичних завдань, віку учнів.

9. Складання плану уроку, в якому передбачити визначення теми, мети (дидактичної, розвиваючої, виховної), виділення структурних компонентів відповідно до обраного типу, фіксація змісту уроку з достатнім методичним забезпеченням.

Досвідчений учитель, який має достатню психолого-педагогічну, фахову і методичну підготовку, проходить ці етапи швидко. Але молодому вчителю необхідно ретельно дотримуватися пропонованої технології. Це забезпечить у майбутньому надійний фундамент для прояву професійної майстерності.

Варто зробити зауваження стосовно важливого аспекту у системі підготовки до уроку. Він стосується раціонального використання робочого часу. На сам процес написання планів уроків витрачається багато часу (в середньому 30 хв. на один план, а при 18-годинному тижневому навантаженні – 630 планів, що становить 315 годин). А з наступного навчального року традиційно вчителю доводиться відкидати зроблене і знову витрачати час, папір, чорнило на таку ж копітку роботи. Досвід творчо працюючих вчителів переконує, що цього можна уникнути. Треба виходити з міркувань, що при стабільних навчальних програмах можна скористатися попередньо написаними планами, творчо удосконалюючи їх в залежності від змін у змісті навчального матеріалу, складу і можливостей учнів класу, нових засобів та методів навчання. З цією метою з погляду на перспективу своєї праці варто дотримуватися такої технології: плани уроків писати в загальному зошиті з кожної навчальної дисципліни і для певного класу, щоб бачити систему роботи; у розгортці зошита ліву сторінку залишати чистою, а заповнювати планом праву; план треба складати повний з достатнім розкриттям змісту і ходу уроку, добрим методичним забезпеченням; наступного року учитель вповні може скористатися уже готовим планом, доповнивши його (на сторінці ліворуч) новими прикладами, схемами, методами та ін.; в наступні роки така творча робота над планами продовжується. Це непоганий показник творчої лабораторії вчителя.

Педагогічний аналіз уроку

В.О.Сухомлинський писав: «Урок – основна ділянка навчально-виховного процесу, на якій учитель щоденно здійснює освіту, виховання і всебічний розвиток учнів... Урок є тією головною сферою інтелектуального життя вихованців, у якій повсякденно відбувається духовне спілкування навченого життям наставника і його вихованців, які вступають на перші щаблі життя.» (Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.4. – К.: Рад.школа, 1977. – С. 576). Кожен учитель повинен володіти вміннями самоаналізу форм своєї основної діяльності, а також відвідувати і аналізувати уроки своїх досвідчених колег з метою вивчення досвіду роботи і більш вдумливого ставлення до власної праці.

У практиці роботи керівників шкіл, методистів і вчителів виділяють кілька типів аналізу уроків (повний, короткий, комплексний, аспектний) та видів (дидактичний, психологічний, виховний, методичний, організаційний).

Під час спостереження й аналізу уроку необхідно дотримуватися певної програми, яка дає змогу досягти системності у вивченні змісту і ходу протікання процесу навчання на уроці.

Програма спостереження і аналізу уроку

1. Організаційна структура уроку: початок уроку, привітання учнів, підготовка обладнання до уроку (дошка, крейда, ручка, зошити, підручники, наочні посібники та ін.).

2. Санітарно-гігієнічні умови для проведення уроку: дотримання гігієнічних вимог (повітряного, теплового, світлового режимів), відповідність меблів віку учнів; психологічна готовність учнів до уроку.

3. Тип і структура уроку: доцільність обраного типу уроку з точки зору вивчення теми. Структура уроку, її компоненти. Психолого-педагогічне забезпечення цілісності і завершеності уроку.

4. Особливості реалізації на уроці вимог принципів навчання.

5. Раціональність і ефективність використання на уроці методів навчання. Озброєння учнів методами самостійної пізнавальної діяльності; розвиток розумових потенціальних здібностей учнів; використання індивідуальних і колективних форм навчання.

6. Методи і прийоми та види аналізу і оцінки знань, умінь та навичок учнів; об'єктивність оцінки навчальної діяльності школярів.

7. Особливості розумової діяльності учнів на уроці: а) формування уваги учнів; співвідношення мимовільної і довільної уваги; б) місце пам'яті у розумовій діяльності учнів; озброєння школярів методами і прийомами запам'ятання; використання прийомів для активізації різних видів пам'яті (образної, словесно-слухової, емоційної, механічної) та видів запам'ятання; в) мислительна діяльність учнів на уроці: методи, прийоми і засоби активізації мислительної діяльності (створення проблемних ситуацій, організація самостійної пізнавальної діяльності).

8. Реалізація на уроці основних вимог складових частин виховання: розумового, морального, фізичного, трудового, естетичного.

9. Поведінка вчителя на уроці: вміння володіти класним колективом, організація учнів на навчальну роботу, забезпечити трудову дисципліну; конструктивні вміння; комунікативні вміння; володіння педагогічним тактом; володіння педагогічною технікою (зовнішність; вміння володіти своїм тілом – ходити, сидіти, стояти; жести, міміка; культура педагогічного спілкування; володіння в галузі психотехніки; культура педагогічного мовлення; темп роботи).

10. Результати уроку: висновки і пропозиції; досягнення мети; якість знань, вмінь та навичок учнів; виховне і освітнє значення уроку; найбільш цінні методи проведення уроку; рекомендації щодо удосконалення педагогічного процесу на уроці.

Відвідуючи урок, важливо досконало володіти методикою і технікою записів наслідків спостережень, попереднього аналізу навчально-виховного процесу з позицій пропонованої програми. Пропонована структура записів розміщується на двох розгорнутих сторінках зошита або спеціального журналу.

Схема запису ходу і змісту відвіданого уроку

Лівий бік розгортки			Правий бік розгортки		
Попередні дані: предмет, клас, учитель, дата	Структура, хід і зміст уроку. Діяльність вчителя й учнів на уроці	Хід часу	Висновки і пропозиції		
			Позитивні сторони уроку	Недоліки в ході і змісті уроку	Пропозиції щодо удосконалення уроку
1	2	3	4	5	6

Аналізувати й оцінювати роботу вчителя на уроці не варто відразу після його відвідування. Потрібно ретельно, з достатньою науковою аргументацією підготуватися до розмови з учителем: продумати хід і зміст уроку, дати психологічну, педагогічну та методичну оцінку діям вчителя, дати наукові рекомендації щодо поліпшення навчально-виховного процесу на уроці, рекомендувати необхідну літературу. Для аналізу треба продумати час і місце урівноваженої розмови один на один, дотримуючись педагогічного такту і толерантності. У ході розмови немає потреби переказувати змісту уроку. Передусім варто показати і дати психолого-педагогічне обґрунтування позитивним аспектам уроку. І лише потім проаналізувати труднощі і недоліки, які мали місце на уроці, аргументуючи їх прикладами із змісту уроку, показати шляхи і засоби подолання цих труднощів та виправлення помилок. У підсумку варто запропонувати учителеві науково обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення навчально-виховного процесу на уроці, порекомендувати літературу, опрацювання якої сприяло б підвищенню професіоналізму учителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дидактика современной школы / Под ред. В.А.Онищука. – К.: Рад.школа, 1987.
2. Онищук В.А. Урок в современной школе. – М.: Просвещение, 1986.
3. Педагогіка / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Вища школа, – 1986.
4. Педагогіка / За ред. А.М.Алексюка. – К.: Вища школа, – 1985.
5. Педагогічний пошук / Упорядник І.М.Баженова. – К.: Рад.школа, 1989.
6. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок. – К.: Рад.школа, 1989.
7. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад.школа, 1976.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.2. – К.: Рад.школа, 1976.
9. Шевченко С.Д. Школьный урок: как научить каждого. – М.:Просвещение, 1991.
10. Яковлев Н.М., Сохор А.М. Методика и техника урока в школе. – М.: Просвещение, 1985.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Користуючись п'ятитомним виданням творів В.О.Сухомлинського, випишіть думки видатного педагога про роль і місце уроку у вихованні учнів, вимоги до уроку (Див. предметний покажчик у 5 томі «Урок шкільний»).
2. Відвідайте 2-3 уроки учителів школи, зробіть якомога повніший запис їх ходу і змісту за запропонованою схемою і проаналізуйте їх, користуючись програмою спостереження і аналізу уроку.
3. Ознайомтесь із змістом книги «Педагогічний пошук» і випишіть 4-5 яскравих прикладів прояву професійної майстерності учителів-новаторів в організації навчально-виховного процесу на уроці.
4. Складіть поширений план уроку певного типу із «свого» предмета з дотриманням основних педагогічних вимог до уроку.
5. Пригадайте фрагменти уроків учителів своєї школи, в яких яскраво проглядалися б елементи майстерності.
6. Зверніться до книги Я.А.Коменського «Велика дидактика» і віднайдіть рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу на уроці: проаналізуйте, які з них заслуговують на увагу і в сучасній школі.
7. Виходячи з позиції «Коли б директором був я», змоделюйте систему організації навчання у школі майбутнього на засадах гуманізму і демократизму.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть основні форми організації навчання, розкрийте їх сутність.

2. Що ви розумієте під уроком? Якими факторами визначається розвиток певних форм навчання?

3. Вкажіть на основні вимоги до уроку, розкрийте їх сутність.

4. Чим зумовлено поділ уроків на певні типи? Назвіть основні традиційні типи уроків.

5. Назвіть позаурочні форми навчання, їх дидактичну спрямованість.

6. Зробіть історичний екскурс розвитку класно-урочної форми організації навчання.

7. Визначте основні компоненти технології підготовки вчителя до уроку.

8. Місце і роль домашньої навчальної роботи в системі освіти школярів.

9. Назвіть основні ознаки уроку. Із запропонованих відповідей виберіть правильну, довівши помилковість інших.

1. Для уроку характерні такі ознаки: постійний склад учнів, наявність класної кімнати, певного навчального обладнання, поєднання навчання з вихованням.

2. Урок характеризується такими ознаками: керівна роль вчителя, наявність розкладу, індивідуальний підхід до учнів, забезпечення перевірки знань.

3. Урок – це така форма організації навчання, для якої властиві ознаки: наявність розкладу, присутність усіх учнів, самостійна навчальна робота школярів.

4. Правильної відповіді немає.

10. Назвіть основні типи уроків за дидактичною метою. Із запропонованих відповідей виберіть правильну, обгрунтувавши, чому вас не задовольняють інші відповіді.

1. Основні типи уроків такі: заучування напам'ять, комбінований урок, екскурсія, індивідуальна робота з учнями, формування понять, умінь, демонстраційний.

2. В сучасній школі традиційно виділяють такі типи уроків: індивідуальної роботи, урок-лекція, формування умінь і навичок, ілюстрації навчального матеріалу, контролю знань, урок-диспут.

3. Можна виділити такі типи уроків: оволодіння новими знаннями, формування умінь і навичок, застосування знань на практиці, контролю і корекції, систематизації і узагальнення знань, умінь та навичок, комбінований.

4. Правильної відповіді немає.

11. Вкажіть на фактори, які визначають високий рівень пізнавальної активності і самостійності учнів у процесі виконання домашніх завдань.

1. Уміння міцно заучувати навчальний матеріал.

2. Вміння поєднувати навчальну роботу з коротким відпочинком.

3. Вміння раціонально організувати робоче місце.

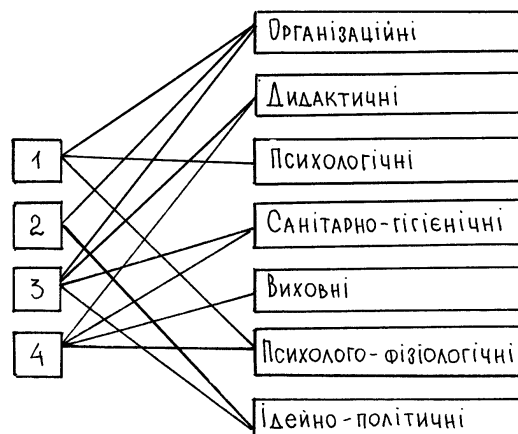
4. Дотримання санітарно-гігієнічних вимог.

5. Вміння здійснювати самоконтроль.
6. Володіння методами навчальної роботи.
7. Вміння добирати відповіді на запитання.
8. Організувати роботу спочатку над важкими, а потім над легкими завданнями.

12. Визначте, в яку групу включені позаурочні форми організації навчання.

<p>1. Факультатив
Ілюстрація
Інструктаж
Логіка
Екскурсія
Дальтон-план</p>	<p>2. Інструктаж
Факультатив
Бесіда
Диспут
Практикум
Синтез</p>
<p>3. Семінари
Екскурсія
Гуртки
Практикуми
Домашня робота
Факультатив</p>	<p>4. Домашня робота
Аналіз
Дискусія
Гуртки
Факультатив
Мандрівка</p>

13. Визначіть основні вимоги до уроку. Вкажіть цифру, до якої сходяться лінії від обраних вами положень.

14. О.Я.Савченко визначає ідеї особистісно орієнтованої моделі навчання:

- особистісно орієнтоване спілкування;
- збагачення змісту емоційним, особистісно значущим матеріалом; стимулювання позитивних інтелектуальних почуттів, як повніша і послідовна диференціація та індивідуалізація у навчальній та виховній роботі;

- діалог між учнями, учнями і вчителем як домінуюча форма спілкування, спонукання обміну думок, вражень;
- ситуація вільного вибору учнями навчальних завдань у класі і вдома;
- залучення учнів до самоаналізу способів діяльності, стимулювання само-оцінки; самопізнання і самовдосконалення в різних видах діяльності; опора на довготривалі стимули активного учіння;
- побудова уроків як розгорнутої навчальної діяльності, коли учні самостійно ставлять і розв'язують усвідомлені ними навчальні задачі;
- багатоваріантність, гнучкість форм організації різних видів діяльності.

(Савченко О.Я. Альтернативні можливості початкової освіти // Початкова школа. – 1994. – №5. – С. 3-6.)

Підберіть із педагогічної та методичної літератури фрагменти уроків, які ілюструють ідеї особистісно орієнтованої моделі навчання.

7. АНАЛІЗ І ОЦІНКА ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ

Місце і роль аналізу й оцінки знань, умінь і навичок в системі навчального процесу

Аналіз й оцінка знань, умінь та навичок учнів (контроль за навчанням) – невід'ємний структурний компонент навчального процесу. Виходячи з логіки процесу навчання, він є, з одного боку, завершальним компонентом оволодіння певним змістовним блоком, а з другого – своєрідною зв'язуючою ланкою в системі навчальної діяльності особистості.

Система аналізу й оцінки знань, умінь та навичок учнів передбачає виконання таких основних функцій: навчаючої, стимулюючої, виховної, діагностичної.

Навчаюча функція виявляється у забезпеченні зворотного зв'язку як передумови підтримання дієвості й ефективності процесу навчання. У ньому беруть участь два суб'єкти – учитель й учні. Тому система навчання може функціонувати ефективно лише за умов дії прямого і зворотного зв'язків. У переважній більшості у процесі навчання добре проглядається прямий зв'язок (учитель знає, який обсяг знань має сприйняти й усвідомити учень), але складно, епізодично налагоджується зворотний зв'язок (який обсяг знань, умінь і навичок і як засвоїв кожний учень).

Діагностична функція аналізу й оцінки знань, умінь та навичок передбачає виявлення прогалин в знаннях учнів. Процес учіння має форму концентричної спіралі. Якщо на нижчих рівнях учіння трапилися прогалини, то буде порушена закономірність спіралевидної структури учіння. Тому так важливо своєчасно виявити прогалини, працювати над їх усуненням і лише потім рухатись вперед.

Стимулююча функція аналізу й оцінки навчальної діяльності учнів зумовлюється психологічними особливостями людини, що проявляється в бажанні кожної особистості отримати оцінку результатів певної діяльності, зокрема навчальної. Це викликано ще й тим, що у процесі навчання школярі щоразу пізнають нові явища і процеси. В силу недостатнього рівня соціального розвитку та самооцінки учням не під силу об'єктивно оцінити рівень і якість оволодіння знаннями, вміннями та навичками. Учитель своїми діями і має допомогти учням усвідомити якість і результативність навчальної праці, що психологічно стимулює школярів до активної пізнавальної діяльності.

Виховна функція полягає у впливі аналізу й оцінки навчальної діяльності на формування в учнів ряду соціально-психологічних якостей: організованості, дисциплінованості, відповідальності, сумлінності, працьовитості, дбайливості й охайності, наполегливості та ін.

Процес аналізу й оцінки навчальної діяльності учнів має спиратися на вимоги принципів систематичності, об'єктивності, диференційованості й урахування індивідуальних особливостей учнів, гласності, єдності вимог, доброзичливості. Використовуючи оцінку, учитель має володіти педагогічним тактом, виявляти високий рівень педагогічної культури. Адже «найголовніше заохочення, – зауважував В.О.Сухомлинський, – і найсильніше (та не завжди дійове) покарання в педагогічній праці – оцінка. Це найгостріший інструмент, використання якого потребує величезного вміння і культури». (Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.3. – К.: Рад.школа, – 1977. – С. 167).

Види контролю знань, умінь і навичок учнів

В залежності від дидактичної мети використовують різні види контролю за навчанням: попередній, біжучий, повторний, тематичний, періодичний, підсумковий, комплексний.

Попередній контроль носить діагностичний характер. Напередодні вивчення певної теми, засвоєння якої має ґрунтуватися на раніше вивченому матеріалі, учитель має з'ясувати рівень розуміння опорних знань, актуалізувати їх, аби успішно рухатися вперед.

Біжучий контроль передбачає перевірку якості засвоєння знань у процесі вивчення конкретних тем.

Повторний контроль спрямований на створення умов для формування умінь і навичок. При цьому треба виходити з позиції, яку визначив ще К.Д.Ушинський: хороші дидакти те й роблять, що без кінця повторюють і лише кожен раз додають щось нове. Повторна перевірка якнайкраще сприяє переведенню знань з короткотермінової до довготривалої пам'яті.

Тематичний контроль пов'язаний з перевіркою рівня знань, умінь та навичок учнів в обсязі певного розділу чи об'ємної теми конкретної навчальної дисципліни.

Періодичний контроль передбачає за мету встановити, яким обсягом знань учні володіють з тих або інших проблем стосовно вимог програм.

Підсумковий контроль має своїм завданням з'ясувати рівень засвоєння учнями навчального матеріалу в кінці навчального року або по завершенню вивчення навчальної дисципліни. Це проводиться у формі заліків, екзаменів.

Комплексний контроль передбачає перевірку рівня засвоєння знань, умінь та навичок з кількох суміжних дисциплін, що забезпечують комплексний підхід до формування світогляду учнів. Наприклад, можна з'ясувати рівень знань учнів з історії, літератури, народознавства, що стосуються певної історичної епохи.

Методи контролю знань, умінь та навичок

В історії розвитку школи виокремилися такі основні методи контролю знань, умінь і навичок учнів: усна перевірка, письмова перевірка, графічна перевірка, практична перевірка, тестова перевірка. Дещо умовно до методів перевірки можна віднести спостереження.

Усна перевірка поки ще займає переважаюче місце в школах та вищих навчальних закладах. Техніка усної перевірки полягає в тому, що учитель ставить перед учнями певні запитання, учні мають дати на них відповіді, використовуючи слово. Цей метод сприяє розвитку в учнів вміння мислити, грамотно висловлювати думки в логічній послідовності, розвивати культуру усного мовлення. Використання цього методу вимагає від учителя значних зусиль і майстерності: грамотно формулювати запитання, спонукаючи учнів до активного мислення, будувати систему запитань у певній логічній послідовності, уважно слухати відповіді учнів, враховувати індивідуальні особливості школярів. Проте цей метод не позбавлений недоліків: він призводить до неефективного використання часу на уроці.

Письмова перевірка у порівнянні з усною більш ефективна, оскільки всі учні класу отримують завдання для підготовки письмових відповідей на них. Це сприяє піднесенню самостійної пізнавальної діяльності учнів, формуванню культури писемного мовлення, ефективності використання навчального часу.

Графічна перевірка спрямована на виявлення вміння і навичок учнів у процесі виконання різних видів графічних робіт з різних дисциплін навчального плану. Це: робота з контурними картами, побудова таблиць, схем, графіків, діаграм та ін. Такий метод ширше використовується в середніх і особливо у старших класах, оскільки спрямований на узагальнення знань, систематизацію певних процесів, технологій. Все це сприяє

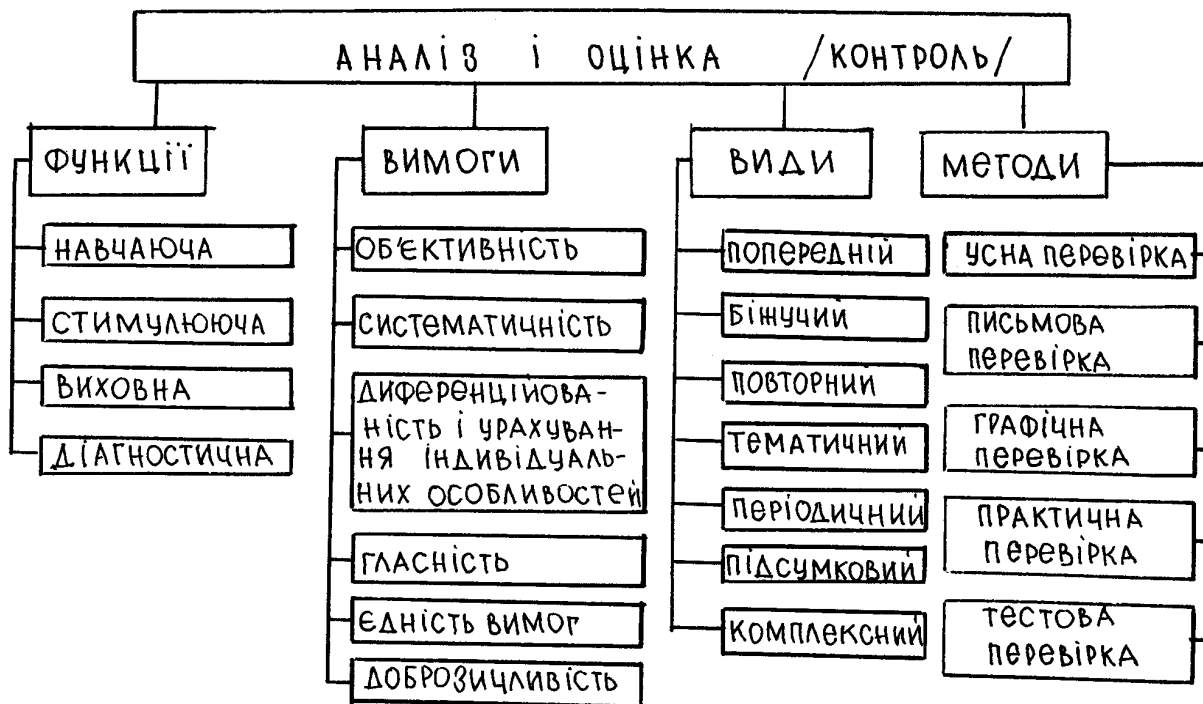
підвищенню самостійності учнів у процесі учіння, оволодіння методами навчальної діяльності.

Практична перевірка тісно пов'язана з включенням учнів у конкретну практичну діяльність, в ході якої перевіряються вміння учнів застосовувати знання на практиці, а також рівень сформованості вмінь і навичок. Логічно така перевірка впливає із сутності процесу пізнання, в якому практика відіграє спонукальну і контролюючу роль.

Тестова перевірка все більше набуває свого поширення. Сутність цього методу полягає у визначенні завдань (запитань), на які подані альтернативні відповіді. Учень має обрати правильну відповідь, аргументувати свій вибір. Можуть бути завдання для конструювання відповіді. Тестова перевірка може здійснюватися машинним і безмашинним способом.

Основні положення щодо організації контролю за навчанням школярів подаємо у схемі №30.

схема №30

Оцінка знань, умінь і навичок

Під оцінкою успішності учнів розуміють систему певних показників, які відображують об'єктивні знання та вміння учнів, тобто оцінку можна розглядати як визначення ступеня засвоєння учнями знань, умінь та навичок у відповідності з вимогами, що пред'являються до них шкільними програмами.

Оцінка включає в себе бал, тобто цифрову або іншу символічну форму вираження та фіксації оцінювання успішності, оцінні судження – коротку характеристику результатів учіння, їх позитивних моментів та недоліків, та емоційне ставлення.

Бальна система оцінювання має багату історію.

Уже в Києво-Могилянській академії була певним чином відпрацьована система оцінки навчальної діяльності та здібностей учнів. Вони тоді були такими: «весьма прилежен», «весьма понятен и надеждный», «добронадеждный», «хорош», «зело доброго ученія», «очень добр», «добр, рачителен», «весьма средствен», «ниже средствен», «ниже средствен, плох», «преизрядного успеха», «весьма умеренного успеха», «малого успеха», «понятен, но неприлежен», «понятен, но ленив», «прилежен, но тупого понятия», «понятен, но весьма нерадив», «не худо успеваает», «не худ», «не совсем худ», «малого успеха», «непонятен», «не совсем туп», «туп и непонятен», «туп», «очень туп». (Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. – К.: Абрис, 1994. – С. 212.)

Пізніше в школах дореволюційної Росії спостерігались різні підходи до оцінки навчальної діяльності учнів. Так, наприклад, відповідно до статуту Міністерства Освіти 1804 року вводилась система оцінок успіхів учнів. З кожної дисципліни директор визначав певне число кульок для з'ясування рівня знань школярів. Найвищий рівень успішності визначався 90 кульками. За статутом 1818 року рівень знань учнів уже визначався за чотирибальною цифровою системою («4», «3», «2», «1»).

Наприкінці 19 і на початку 20 століття у дипломах та атестатах оцінки позначалися словами «відмінно», «вельми добре», «добре», «досить добре», «посередньо», «слабо». Поширювалась також п'ятибальна, дванадцятибальна, семибальна шкала оцінок. Наприклад, семибальна – 7 – «відмінно», 6 – «вельми добре», 5 – «дуже добре», 4 – «добре», 3 – «досить добре», 2 – «посередньо», 1 – «слабо».

В радянській школі продовжувалися пошуки критеріїв і форм оцінки знань, умінь та навичок учнів. У 1918 році постановою наркомун освіти була відмінена бальна система для оцінки знань учнів. Відповіді учнів оцінювалися словами «задовільно» і «незадовільно». Переведення учнів з класу в клас відбувалося на основі успіхів учнів та відгуків педагогічної ради. У 1935 році повернулися до п'ятибальної словесної оцінки знань учнів: «відмінно», «добре», «посередньо», «погано», «дуже погано». На початку 1944-45 навчального року словесна система була замінена цифровою («5», «4», «3», «2», «1»). У 1993 році діапазон оцінювання успішності звузили до чотирибальної («5», «4», «3», «2»).

Критерієм оцінки знань, умінь та навичок учнів є точно обрана величина, що є вимірником якості навчальної діяльності. Обрані критерії мають відповідати цілям, завданням навчання в школі.

Подаємо загальну характеристику бальної системи оцінок в сучасній школі.

Оцінка «5» виставляється учню за повну правильну і обгрунтовану відповідь в письмовій чи усній формі. Повною відповіддю вважається теоретично правильно і логічно обгрунтована відповідь, в якій учень використав відомі йому фактичні знання, виявив здатність самостійно виконувати операції порівняння та аналізу вивчених положень, робити висновки з їх чітким формулюванням, показав уміння впевнено використовувати засвоєні способи дій.

Оцінка «4» виставляється за правильну, обгрунтовану відповідь, із якої видно, що учень розуміє теоретичний матеріал та володіє уміннями та навиками самостійної навчально-пізнавальної діяльності, допускаючи при цьому деякі несуттєві неточності.

Оцінка «3» свідчить про те, що знання мають розрізнений, фрагментарний характер, що учень здатний відтворити певну суму знань (інколи не усвідомлюючи їх глибини) і застосувати засвоєні способи дій в стандартних умовах, за зразком; виставляється за знання, які дозволяють учню далі працювати.

Оцінка «2» виставляється за неправильну відповідь, яка не відповідає змісту вивчаного матеріалу і свідчить про нерозуміння його основних положень.

Це загальні положення, які враховуються при використанні бальної оцінки. Більш чіткий характер мають нормативи оцінок, які подаються в навчальних програмах з окремих дисциплін, оскільки співвідносяться з конкретними знаннями, уміннями і навичками учнів з предметів. Вчитель повинен ознайомитися з ними і керуватися їх положенням у своїй повсякденній роботі.

Іншою формою оцінки є оцінне судження. Воно сприяє розумінню учнями якості та рівня засвоєних знань, умінь і навичок, включає оцінку способів роботи учнів, їх ставлення до навчання, ступінь їх старанності, коротко характеризує відповіді учнів. Обгрутовуючи бал, вчитель аналізує виявлені знання за формою, змістом, обсягом, з погляду правильності та виразності мовлення. Значну користь можуть принести окремим учням вказівки вчителя про те, які саме прогалини в знаннях необхідно подолати, яку конкретну роботу потрібно для цього виконати. Важлива мета використання оцінного судження – зробити вимоги і критерії оцінки вчителя відомими всьому класу. З використанням оцінного судження пов'язане і вміння учнів розгорнуто проаналізувати свою роботу, виявити залежність своєї оцінки від способів роботи. Якщо об'єктивно виставлений бал підбиває підсумок роботи школяра в минулому, то розумне, добре продумане слово під час його виставлення націлює учня на майбутнє.

Формою оцінки є і емоційне ставлення. Воно знаходить своє вираження в так званих «малих формах»: міміці, жестах, модуляції голосу, зверненні до учня, в коротких схвальних, виправляючих, критичних зауваженнях вчителя тощо.

Рейтингова система оцінки знань, умінь і навичок

Рейтингова система передбачає визначення рівня оволодіння учнями змістом навчального матеріалу кожної навчальної теми чи навчального блоку цілісного курсу, сформованості вмінь і навичок.

Для запровадження рейтингової системи необхідно дотримуватися певних правил: повне охоплення всього обсягу навчального матеріалу та навчальних завдань; чітке визначення мінімуму знань, умінь та навичок як обов'язкової умови поступального руху вперед у процесі навчання; поділ змісту навчального матеріалу і навчальних завдань на чітко окреслені і зрозумілі дидактичні блоки, визначивши критерії оцінки якості їх опанування; відкритості і гласності процесу визначення рівня оволодіння знаннями.

Використання рейтингової системи вимагає дещо нового підходу до технології аналізу й оцінки навчальної діяльності учнів, а також співставлення рейтингових показників з офіційно діючими критеріями оцінок у школі. Ця система ґрунтується на демократизмі, сприяє гуманізації навчально-виховного процесу, підвищенню відповідальності за виконання навчальних завдань, позитивно впливає на активізацію навчальної діяльності, стимулює учнів до систематичної праці.

З кожної дисципліни зміст навчального матеріалу, конкретні завдання необхідно розділити на блоки, визначити терміни виконання кожного завдання, форми звітності, суму балів, співвідношення кількості балів з традиційними оцінками.

Правила техніки контролю успішності навчальної діяльності

У процесі аналізу й оцінки навчальної діяльності варто дотримуватися таких правил.

1. Пам'ятайте, що аналіз й оцінка знань, умінь та навичок учнів – шлях забезпечення зворотного зв'язку у процесі навчання.
2. Домагайтесь систематичності в аналізі й оцінці знань, умінь і навичок учнів.
3. Створюйте ситуацію значимості процесу перевірки й оцінки навчальної діяльності учнів.
4. З повагою ставтесь до навчальної праці вихованців.
5. Не витрачайте часу на з'ясування в учнів: «Що було задано додому?»

6. Створюйте позитивний емоційний настрій учнів під час опитування.
7. Перевіряючи виконання учнями домашнього завдання, зосереджуйте увагу на результативності цієї роботи за рівнем оволодіння новими знаннями, вміннями і навичками.
8. Чітко формулюйте запитання, яке спонукало б учнів до активних мислительних дій, витримуйте паузу, яка дозволяє всім учням зібратися з думками; лише після цього запрошуйте конкретного учня для відповіді.
9. Уважно слухайте відповідь учня, схвальним словом, жестом і мімікою стимулюйте мислительну активність вихованців.
10. Не перебивайте монологічну відповідь учня; аналіз робіт після закінчення відповіді.
11. Враховуйте індивідуальні особливості учнів (повільність, темперамент, мовні дефекти та ін.).
12. Залучайте учнів до перевірки рівня оволодіння знаннями, виконання письмових робіт інших учнів класу.
13. Короткі відповіді учні можуть робити, не піднімаючись з місця.
14. Аналізуйте якість відповіді учня, а не його особистість.
15. Після завершення відповіді робіть її короткий аналіз, аргументовано й об'єктивно оцінюйте.
16. Залишайте за учнями можливість повторно опрацювати навчальний матеріал, виконати навчальне завдання відповідно до їх індивідуальних розумових можливостей.
17. Під час відповідей учень може користуватися опорними схемами, іншими наочними посібниками.
18. Забезпечуйте оптимальні умови для всебічної перевірки знань, умінь і навичок учнів за допомогою різноманітних методів.
19. Оволодівайте технікою поурочного бала.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функции оценки учения школьников. – М.: Педагогика, 1984.
2. Дидактика современной школы / Под ред. В.А.Онищука. – К.: Рад.школа, 1987.
3. Сохор А.М., Яковлев Н.М. Методика и техника урока в школе. – М.: Просвещение, 1985.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.2. – К.: Рад.школа, 1976. – Поради 16, 17, 19.
5. Сухорський С.Ф. Система обліку успішності в школі. – К.: Рад.школа, 1968.
6. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки. – М.: Просвещение, 1980.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Опрацюйте твори В.О.Сухомлинського й выпишіть його міркування про місце і роль оцінок у навчально-виховному процесі (Див. предметний покажчик у 5 томі «Оцінювання знань і умінь школярів»).

2. Познайомтесь з працями В.Ф.Шаталова і выпишіть цікаві для вас міркування щодо аналізу й оцінки знань, умінь і навичок учнів.

3. Із книги А.М.Сохор і Н.М.Яковлева «Методика и техника урока в школе» выпишіть міркування авторів щодо дотримання педагогічної техніки під час контролю за навчальною діяльністю школярів.

4. Скористайтесь шкільною програмою із «свого» предмета (для вчителів початкових класів – Методичні рекомендації щодо усного і писемного мовлення молодших школярів. Норми оцінювання знань, умінь і навичок. – К.: Магістр-S, 1996.) і выпишіть норми оцінок за різні види робіт.

5. Складіть завдання для тестової перевірки знань, умінь учнів з урахуванням «своєї» дисципліни.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкрийте сутність функцій оцінки та аналізу знань, умінь та навичок учнів.

2. Розкрийте сутність видів контролю знань, умінь, навичок учнів.

3. Проаналізуйте методи контролю знань, умінь і навичок учнів з погляду їх ефективності.

4. Який смисл ви вкладаєте в поняття «оцінка», «бал»?

5. Як склалися підходи до становлення бальної системи оцінки навчальної діяльності учнів.

6. Поясніть основні критерії оцінки знань і умінь учнів із «своєї» дисципліни.

7. У чому сутність і ефективність рейтингової системи оцінки знань, умінь і навичок учнів?

8. Сформулюйте для себе і молодих колег педагогічні правила діяльності вчителя щодо аналізу й оцінки знань, умінь та навичок учнів.

ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ 12-БАЛЬНОЇ ШКАЛИ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

НАКАЗ МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ 4.09.2000 № 428/48

На виконання Законів України "Про освіту" (1060-12), "Про загальну середню освіту" (651-14), рішення колегії Міносвіти і науки від 17.08.2000 р., з метою гуманізації освіти, методологічної переорієнтації навчання з інформативної форми на розвиток особистості людини, впровадження особистісно-орієнтованого підходу до навчання та підвищення якості й об'єктивності оцінювання НАКАЗУЄМО:

1. Запровадити протягом I півріччя 2000–2001 навчального року 12-бальну шкалу оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти.

2. Затвердити тимчасові критерії оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти (додаток № 1) на період переходу на 12-бальну шкалу оцінювання. (...)

Міністр освіти і

науки України

В.Г.Кремень

Перший

педагогічних

наук України

віце-президент

В.М.Мадзігон

Академії

Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти

Динаміка змін, що відбуваються в сучасному світі, вимагає змін у підходах до оцінювання навчальних досягнень учнів. Визначення рівня навчального прогресу учнів є особливо важливим з огляду на те, що навчальна діяльність у кінцевому результаті повинна не просто дати людині суму знань, умінь чи навичок, а сформувати рівень *компетенції*.

Поняття компетенції не зводиться ні до знань, ні до навичок, а належить до області вмінь. Власне, вміння – це компетенція в дії. Отож, *під компетенцією розуміються загальна здатність*, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, нахилах, набутих завдяки навчанню.

Основними *компетенціями*, яких вимагає сучасне життя, є:

громадянські, пов'язані зі здатністю брати на себе відповідальність, брати участь у спільному прийнятті рішень, урегулюванні конфліктів ненасильницьким шляхом, брати участь у функціонуванні і розвитку демократичних інститутів суспільства;

ті, що стосуються життя в полікультурному суспільстві: розуміння несхожості людей, взаємоповага до їх мови, релігії, культури тощо;

пов'язані з володінням усною і писемною рідною та іншими мовами;

пов'язані з вимогами інформаційного суспільства, володінням інформаційними технологіями, здатністю критично ставитися до засобів масової інформації;

щодо бажання і готовності постійно навчатися як у професійному, так і в особистому та суспільному плані.

З метою забезпечення ефективних вимірників якості навчальних досягнень та об'єктивного їх оцінювання в основній та старшій школі вводиться **12-бальна шкала оцінювання**, побудована за принципом сумування набутих знань, умінь і навичок з урахуванням зростання рівня особистих досягнень учня. При оцінюванні вчитель має **враховувати рівень досягнень учня**, а не ступінь його невдач, до чого вчителя, як правило, спонукала чотирибальна система.

При цьому перевідними (випускними) є усі оцінки 12-бальної шкали оцінювання, які виставляються у відповідний документ про освіту.

Основними функціями оцінювання навчальних досягнень учнів є такі:

контролююча, яка передбачає встановлення рівня досягнень окремого учня (класу, групи), дає змогу вчителю своєчасно планувати й коригувати роботу й методику вивчення наступного матеріалу;

навчальна, яка передбачає таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення сприяє удосконаленню підготовки учня, групи чи класу;

діагностична, яка є основою діагностичного підходу в діяльності вчителя, і допомагає йому встановлювати причини труднощів, з якими стикається учень у процесі навчання, виявлених прогалин у його знаннях та вміннях;

виховна виявляється не тільки у меті і змісті завдань, але й у методиці їх реалізації вчителем, у наступному коментуванні й оцінюванні робіт.

Важливу функцію при здійсненні оцінювання відіграють його критерії. Залежно від ступеня оволодіння навчальним матеріалом розрізняють чотири рівні його засвоєння та вміння оперувати ним: початковий; середній; достатній; високий.

Критерії дають змогу здійснювати оцінювання навчальних досягнень учнів у 12-бальній системі оцінювання:

Рівні компетенції		Критерії
1	2	3
I. Початковий	1	Учень володіє навчальним матеріалом на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, що позначаються учнем окремими словами чи реченнями.
	2	Учень володіє матеріалом на елементарному рівні засвоєння, викладає його уривчастими реченнями, виявляє здатність викласти думку на елементарному рівні.
	3	Учень володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.
II. Середній	4	Учень володіє матеріалом на початковому рівні, значну частину матеріалу відтворює на репродуктивному рівні.
	5	Учень володіє матеріалом на рівні, вищому за початковий, здатний за допомогою вчителя логічно відтворити значну його частину.
	6	Учень може відтворити значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, за допомогою вчителя може аналізувати навчальний матеріал, порівнювати та робити висновки, виправляти допущені помилки.
III. Достатній	7	Учень здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних ситуацій, частково контролювати власні навчальні дії, наводити окремі власні приклади на підтвердження певних тверджень.
	8	Учень вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом учителя, в цілому самостійно застосовувати її на практиці, контролювати власну діяльність, виправляти помилки і добирати аргументи на підтвердження певних думок під керівництвом вчителя.

	9	Учень вільно (самостійно) володіє вивченим обсягом матеріалу, в тому числі і застосовує його на практиці; вільно розв'язує задачі в стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, добирає переконливі аргументи на підтвердження вивченого матеріалу.
IV. Високий	10	Учень виявляє початкові творчі здібності, самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності, оцінює окремі нові факти, явища, ідеї; знаходить джерела інформації та самостійно використовує їх відповідно до цілей, поставлених учителем.
	11	Учень вільно висловлює власні думки і відчуття, визначає програму особистої пізнавальної діяльності, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них; без допомоги вчителя знаходить джерела інформації і використовує одержані відомості відповідно до мети та завдань власної пізнавальної діяльності. Використовує набуті знання і вміння в нестандартних ситуаціях.
	12	Учень виявляє особливі творчі здібності, самостійно розвиває власні обдаровання і нахили, вміє самостійно здобувати знання.

У перехідний період (I півріччя 2000/2001 навчального року) може застосовуватися як 4-бальна, так і 12-бальна шкала оцінювання навчальних досягнень учнів. Вчитель може застосовувати 12-бальну шкалу лише в тому разі, якщо він ознайомлений з її критеріями та вимірниками і застосування нової шкали не становить для нього труднощів. Питання про використання тієї чи іншої шкали оцінювання – на розсуд вчителя.

Відповідно у класних журналах результати тематичних атестацій (а також, якщо вчитель вважатиме за потрібне, поточного оцінювання) в перехідний період також можуть виставлятися відповідно до 4-бальної чи 12-бальної шкали.

При цьому мається на увазі, що **результати семестрової атестації за підсумками I півріччя виставлятимуться в системі оцінювання 12-бальної шкали.** Відповідно вчителям, які працюватимуть впродовж семестру за 4-бальною шкалою, потрібно буде перевести оцінки у 12-бальну шкалу.

Для нотаток

Для нотаток

Навчальний посібник

ПЕДАГОГІКА *(дидактика)*

Автори:

В. Л. Омеляненко,
С. Г. Мельничук,
С. В. Омеляненко

**СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ДО
ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ, ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ
ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ**

Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підп. до друку 06.10.2011 р. Формат 60×90/16. Папір газет.

Друк різнограф. Ум. др. арк. 5. Тираж 100. Зам. № 6531.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ

*Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*

25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.

Тел.: (0522) 24-59-84.

Факс.: (0522) 24-85-44.

Е-Mail: mails@kspu.kr.ua